

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antik Çağ'da Diyalektik Düşüncenin İpuçları Üzerine

Merve Uzuner
2501080693

Tez Danışmanı
Prof. Dr. O. Faruk Akyol

İstanbul 2012

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Merve UZUNER Numarası :2501080693
Anabilim/Bilim Dalı :Felsefe Tez Savunma Tarihi :25.09.2012
Danışman :Prof.Dr.O.Faruk AKYOL Saati :14.00
Tez Başlığı :”Antik Çağda Diyalektik Düşüncenin İpuçları Üzerine”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Cengiz ÇAKMAK		Kabul
2-Prof.Dr.Hüseyin SARIOĞLU		Kabul
3-Doç.Dr.O.Faruk AKYOL		Kabul
4-Doç.Dr.Enver ORMAN		Kabul
5-Yrd.Doç.Dr.Uğur EKREN		Kabul

ANTİK ÇAĞ'DA DİYALEKTİK DÜŞÜNCENİN İPUÇLARI ÜZERİNE

Merve Uzuner

ÖZ

Bu tez, diyalektik düşüncenin doğuşunu ve Antik Çağ boyunca izlediği yolu, bu görüşe rastlandığı bilinen filozoflar üzerinden araştırmaktadır. Çalışma, Antik Çağ'da diyalektik düşüncüyü üç döneme ayırarak incelemiştir. Bu üç dönem, Sokrates öncesi, Sokrates - Platon ve Aristoteles şeklinde ayrılmıştır. Bu şekilde bir ayrıma gidilmesinin sebebi diyalektiğin, ilk dönemde sadece ilkelerine rastlanılmasının bir ortak özellik oluşu, ikinci dönemde artık düşünceye yön veren bir sistem haline gelmiş olması ve Aristoteles'te ise olumsuz anlamına geri dönülmesine rağmen sistemsel özelliğini yitirmemesi ve bir teori halini almış olmasıdır. Bunun dışında ilk bölümdeki filozoflar kendilerini birer diyalektikçi olarak ifade etmemişlerdir. Bu sebeple araştırma, bilinen diyalektik ilkelerin bu filozofların felsefe dizgelerinde bulunup bulunmaması üzerinden başlatılmıştır. Diğer iki bölüm ise Sokrates, Platon ve Aristoteles'in kendi diyalektik anlayışlarının ne olduğunun incelenmesi şeklinde işlenmiştir.

ABSTRACT

In this thesis, the emergence of dialectics and the way it follows throughout the Archaic Age are researched via the philosophers in whose thesis this thought can be found. The study has analyzed dialectical thought in three periods. These periods are Pre-Socratics, Socrate-Plato and Aristotle. The reason of this separation is that in the first period, their common trait is seeing only the principles of dialectics, in the second period dialectics has become a system directing the thought and in Aristotle, even though it has a negative meaning, it has not lost its systematical characteristic and has become a theory. Besides, the philosophers in the first section have not considered themselves as dialecticians. Therefore the research has been started on whether the principles of dialectics are found in these philosophers' systems. The other sections are focused on what are Socrate-Plato and Aristotle's dialectic perspectives.

Önsöz

İnsanın binlerce yıllık geçmişine bakıldığında, hiçbir şeyin sonsuza kadar sürmediğini, fakat yok olmanın da bir kader, kaçınılmaz bir son olmadığını aksine kendine akacak yeni mecralar bulabilen her şeyin bir şekilde varlığını sürdürdüğünü görmek hiç de zor değildir. Ya da “yaşıyor olmak” ile “ölüyor olmak” arasında anlamsal olarak ne fark var? Ya da tarihin hemen her döneminde bir halkın aynı anda hem duyarlı hem duyarsız ya da vahşi ve uysal, katil ve kurban denebilecek özellikler gösterdiğine şahit olundu. İnsan aklının bir olguyu, kavramı, durumu kavrayabilmek için onun zıddına da ihtiyaç duyduğunu söylemeye gerek bile yok. Karşıtlar arasında süre giden savaşımın var olmanın temel koşulu olduğunun kavranması belki de dünyayı daha yaşanabilir bir yer yapma umuduna ışık tutuyor. Bu çalışma genel anlamda, bu sayılan özelliklerin, yani diyalektiğin bir anlamda doğma ve emekleme dönemlerini araştırarak her çağda nicel birikimlerin nitel sıçramalara yol açmasına, yaşanan dönemin, o dönemin insanların düşünce sistemlerine olan belirleyici etkisine, özel anlamda ise bunun Antik Çağ’daki yansımalarına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmayı yapmam için benden ilgisini, bilgisini, desteğini hiç esirgemeyen sevgili danışmanım Prof. Dr. O. Faruk Akyol’a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmanın sürdürülmesinde ve tamamlanmasında katkıları olan Doç. Dr. Erdal Yıldız’a ve Yard. Doç. Dr. Oktay Taftalı’ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Onlar olmasa bu çalışmayı bitirmem mümkün değildi. Ayrıca tüm bölüm hocalarıma da bana olan katkılarından dolayı ömür boyu minnet duyacağım. Çalışmamın bitmesinde bir o kadar emeği olan, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü memurlarına ayrıca teşekkür ederim. Bunun yanında güvenleriyle güç veren ve ellerinden gelen tüm desteği her zaman hiç esirgmeden veren anneme ve babama, borcumu hiçbir zaman ödeyemem. Son olarak dostlarıma ve bu çalışmayı yapma amacım olanlara, yani dünyayı anlamak kadar onu değiştirmenin önemini bilenlere teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Öz.....	iv
Abstract.....	v
Önsöz.....	vi
Kısaltmalar.....	viii
Giriş.....	1
1. Sokrates Öncesi Düşünürler Döneminde Diyalektik	
1.1. Herakleitos.....	9
1.2.Elea'lı Zenon.....	21
1.3. Sofistler.....	25
2. Sokrates, Platon diyalektiği	
2.1.Sokrates.....	29
2.2. Platon.....	45
3. Aristoteles diyalektiği.....	64
Sonuç.....	77
Kaynakça.....	80

Kısaltmalar Listesi

A.e.	Aynı eser
A.g.e.	Adı geçen eser
Akt.	Aktaran
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
s.	Sayfa
v.d.	Ve diğerleri
t.y.	Tarih yok

GİRİŞ

Diyalektiğin sözlük anlamı: diyalog sanatı, karşıt tezler ileri sürerek tartışma işi (Osm. Cedel; Fr. Dialectique; İng. Dialectic)¹; doğa, toplum ve bilinç bütünlüğünün oluşma yasası, tartışmacılık²; akıl yürütme yoluyla araştırma ve doğrulara ulaştırma yöntemi³; usamlama, usa vurma ve tartışma sanatı; usu doğru, tutarlı ve yöntemli bir şekilde kullanma, söyleşmeyi doğru bir şekilde yürütme yöntemi; herhangi bir konuda doğruya ya da doğrulara (hakikate ya da bilgiye) ulaşmak için karşıtlıklardan geçip bunları aşarak akıl yürütme biçimi⁴; eytişim, bir kavramdan öteki kavrama çelişmeleri ortadan kaldırarak ilerleyen mantıksal düşünme yoludur(Alm. Dialektik, Yun. Dialektike, Es. T. Fenn-i Münazara, İlm-i Cedel, İlm-i Hilaf ü Cedel)⁵. Bu anlamlarla ortaya çıkan diyalektik kavramı, tarih içinde anlamını değiştirerek günümüze kadar gelmiştir. Antik Çağ'daki anlamlarından günümüze kadar geçirdiği değişiklikler aslında bize insan düşüncesinin geçirdiği değişiklere de ayna tutmaktadır. Ayrıca Kurtul Gülenç'e göre de diyalektiğin geçirdiği bu değişiklikler onun tanımlamamızı zorlaştırmıyor aksine bir kavramın gelişiminin başka kavramlarla ilişkisine de ışık tutuyor.

"Kavrama yüklenen anlamların farklı olmasının temel nedenlerinden biri, düşünürlerin yaşadıkları tarihsel ve toplumsal koşulların farklılığıdır. Bu farklılık, *diyalektik* kavramının içinde yer aldığı tarihsel süreçte diğer kavramlarla olan ilişkisinde açığa çıkıyor. Bu amaçla *diyalektiğe* dair kavramsal inceleme, her şeyden önce ilişkide olduğu diğer kavramları açığa çıkartarak bu ilişki ağlarını çözümlemektir."

Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Giriş* adlı eserindeki "Olduğu yerde donup kalmış koşulları, kendi şarkıları eşliğinde dans etmeye

¹ Atilla Tokatlı, **Ansiklopedik Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1973, s. 114.

² Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1977, s. 96.

³ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2010, s. 469.

⁴ Abdülbaki Güçlü v.d., **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2008, s. 400.

⁵ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, 11. basım, İstanbul, İnkılap Kitabevi, t.y. , s. 77.

⁶ Kurtul Gülenç, "Pre-sokratiklerden Platon'a Mitos Logos ve Dialektik", **Felsefelogos**, sayı 35-36, İstanbul, Bulut Yayınları, 2008, s. 118.

zorlamalıyız.” fikrinden hareketle eserinin adını *Diyalektiğin Dansı* koyan Bertell Olman⁷, diyalektiğin ne olmadığını şu sözlerle ifade eder:

“Öncelikle, diyalektik her şeyi açıklamaya gücü yeten katılaşmış bit tez-antitez-sentez üçlemesi değildir. Bir şeyi kanıtlamanın veya önceden tahmin etmenin formülünü sunan kılavuz olarak da görülemez. Onun tarihin motoru olduğunu düşünmek de yanlıştır. Diyalektik sanılanın aksine hiçbir şeyi açıklamaz, hiçbir şeyi kanıtlamaz, hiçbir şeyi önceden bildirmez ve hiçbir şeyin ortaya çıkmasına neden olmaz. Diyalektik daha ziyade hayatımızda ortaya çıkabilecek olası bütün önemli değişim ve etkileşimleri gözümüzün önüne seren bir düşünme biçimidir. incelemeye çalıştığımız gerçekliğe ait öğeleri nasıl düzene sokacağımızı, bu gerçekliğe ilişkin elde edilen çıkarımları genellikle diyalektik bir şekilde düşünmeyen diğer insanlara nasıl aktaracağımız gösteren bir kılavuzdur.”⁸

Engels’e göre bir çağı, Antik Yunan düşüncesinin gerisinde bırakan, seviyesine çıkaran veya onu aşmasını sağlayan şeylerden birinin, diyalektiğin kavranmış olup olmaması ile ilgili olduğu söylenebilir. Engels, bir diyalektik materyalist olarak dünyanın sürekli bir değişim, dönüşüm içinde olduğunu savunmakta, doğadaki bu sürekli *oluş* durumunun kavranmasının bilimin önünü açan bir şey olduğunu vurgulamaktadır.

Engels’e göre, bilimsel düşünce çağı 15. Yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Bu dönemde dünya gerçekten ilk kez olarak keşfedilmiş ve daha sonra modern sanayinin temelleri atılmaya başlanmıştır. Kilisenin insanların üzerindeki diktası yıkılmış, Latinler Araplardan devraldıkları Yunan felsefesi sayesinde özgür düşünceyi tanımıştı. Tüm bunlar da 18. Yüzyıl materyalizminin yolunu hazırladı. Bu o zamana kadar yaşanan ve insanlığın en ilerletici devrimi idi. O zamanın önemli kişilerinin neredeyse hepsi, çok seyahat etmiş en az dört ya da beş dil bilen insanlardı. Örneğin, Leonardo da Vinci sadece büyük bir ressam değil aynı zamanda büyük bir matematikçi, birçok buluşu olan bir mekanikçi ve mühendisti. Luther, Machiavelli de böyle kişilere örnek gösterilebilir. O sıralarda doğa bilim de

⁷ Akt. Bertell Olman, **Diyalektiğin Dansı: Marx’ın Yönteminde Adımlar**, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 7.

⁸ Olman, **a.e.**, s. 29-30.

genel bir devrimin içinde gelişmiş ve bilimin kendisi de devrimci bir bilim olmuştur. Bundan önce doğayı serbestçe inceleyenler cezalandırılmaktaydı. Daha sonra Kopernik ürkekçe de olsa doğa sorunlarında kiliseye kafa tutmuş, Luther de papalık buyruğunu yakmıştı. Yani Engels'e göre doğa biliminin tanrıbilimden kopuşu o tarihte başlamaktadır. O dönem için artık Antikite'nin güneş sistemi, Arapların ondalık sistemi, cebir bilgileri ve modern sayıları ilk olarak geliştirilmesi zorunlu olan birer miras haline geldi.

Kepler'in gezegen hareketi yasalarını, Newton; maddenin hareketinin genel yasaları açısından formüle etti. Fakat Engels'e göre bu dönemi özellikle belirleyen şey kendine özgü bir genel görüşü geliştirmiş olmasıydı. Bu genel görüş de, *doğanın mutlak değişmezliği anlayışı* idi. Bu görüşe göre Doğa, varlığa hangi şekilde kavuşmuş olursa olsun, bir kez var olduktan sonra, varlığı devam ettikçe olduğu gibi kalmıştır. Başlangıçta gizemli bir "ilk itiş"le harekete geçirilen gezegenler ve onların uyduları, sonsuza dek ya da hiç değilse her şey sona erinceye dek önceden kararlaştırılmış yörüngeleri üzerinde dönmeye devam ederler. Dünya ezelden beri ya da yaratılışının ilk gününden bu yana değişmeksizin aynı kalmıştır. İnsan eliyle yapılan değişiklik ve nakiller dışında, bugünün beş kıtası her zaman var olmuştu, kıtalar hep aynı dağlara, aynı vadilere, aynı ırmaklara, aynı iklime, aynı bitki ve hayvanlara sahip olmuştu. Bitki ve hayvan türleri başlangıçtan beri kesin olarak değişmiyorlardı. Türler sürekli olarak kendi benzerlerini üretiyorlar ve yeni türlerin sadece herhangi bir yerde birbirlerine aşılma sonucunda ortaya çıkabileceği düşünülüyordu. Yani doğadaki tüm gelişmeler ve değişimler görmezlikten geliniyordu. 18. Yüzyılın ilk yarısında doğa bilim, ulaşılan bilgi seviyesinde hatta elde edilen malzemenin gözden geçirilmesinde eski Yunan'dan daha üstün bir düzeydeydi. Ancak bu malzeme üzerindeki teorik yetkinlik yani genel doğa görüşü bakımından eski Yunan'ın altında bulunuyordu. Yunan filozofları için dünya; aslında kaostan çıkmış, gelişmiş ve yaşama ulaşmış bir şeydi. Engels'in bahsettiği dönem içinse bilim hala tanrı bilimin ağı içindeydi ve bu da dünyanın kemikleşmiş değişmez bir şey olduğu kabulünün değişmesine engel oluyordu. Sorulan sorulara doğa bilim sık sık her şeyden sorumlu bir yaratıcı ileri sürerek yanıt veriyordu. Engels'e göre bu düşüncenin değişmesini ilk başlatan hamle Kopernik'ten gelmişti fakat Newton bu dönemi ilahi bir ilk itiş postulatıyla kapattı. Newton'la birlikte doğa bilimin en yüksek

genel fikri doğanın belli bir amaca göre düzenlendiği fikriydi. O zamanın felsefesinin yaptığı en saygın iş, kendisinin, çağdaş doğa biliminin sınırlı durumu tarafından yanlış yola saptırılmasına izin vermemesi ve -Spinoza'dan büyük Fransız materyalistlerine kadar – dünyayı, dünyanın kendisiyle açıklamakta direnmesi ve ayrıntılı yargılara varmayı geleceğin doğa bilimine bırakması idi. Engels' göre, Kant tüm bu düşüncüler içerisinde ayrı bir yerde durmaktadır, uzunca bir süre anlaşılmasa da yeni bir çağ açmıştır. Engels'in eserini yazdığı dönemde de hala egemen olan onun tabiri ile çağ dışı olan bu görüşü Kant'ın *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* adlı yapıtı yok etmişti. Kant sayesinde ilk itiş sorunu ortadan kalkmış, dünya ve tüm güneş sistemi zaman içinde varlaştan bir şey olarak ortaya konmuştu. Engels'e göre doğa bilginleri Newton'un "Fizik, metafizikten kendini koru!" uyarısı üzerinde düşünmekten biraz daha az tiksinselerdi Kant'ı değerlendirebilir ve böylece yanlış yolda harcanmış büyük bir zaman ve emek kaybından kendilerini koruyabilirlerdi. Çünkü Engels'e göre Kant'ın buluşu, daha sonraki bütün ilerlemelerin hareket noktasını kapsamına almaktaydı. Doğanın salt var olmadığı fakat varlaştığı ve sonra öldüğü yolundaki kavram ortaya çıkmasaydı, doğa bilginlerinin büyük bir kısmının değişen bir dünyanın değişmeyen organizmalar yaratmasındaki çelişkinin bilincine daha uzun bir süre varıp varamayacağı kuşkuluydu. Sonuç olarak 19. Yüzyılın ikinci yarısında nihayet doğa bilim *değişimi* kabul etti ve böylece Yunan felsefesinin kurucularının en küçükten en büyüğe her şeyin yani doğanın tümünün öncesiz ve sonrasız yaşama geliş ve gidişte bitmek bilmeyen bir hareket ve değişim içinde bir varlığa sahip olduğu görüşüne geri dönmüş oldu. Hem de onların sahip olmadığı imkanlara sahip olan bilim, bunları sistematize etmeye de başlamış oldu.⁹

Bu çalışmada düşünce tarihinin Antik Çağ'daki diyalektik kavramının değişimine, buna bağlı olarak da o dönem içindeki insan düşüncesinin, doğayı kavrama çabasının değişimine ışık tutmak amaçlanmaktadır. Çünkü bu değişim bilinci belirleyen koşullara da ışık tutmaktadır. Hegel'e göre insan bilinci tarihi, Marx'a göre de tarih, insan bilincini belirlemektedir. Diyalektiğin, hem idealist hem de materyalist yaklaşımının belirlenim konusunda ortaklaştığını sadece yönleri

⁹ Friedrich Engels, **Doğanın Diyalektiği**, Çev. Arif Gelen, Ankara, Sol Yayınları, 2002. s. 31-42.

konusunda anlaşılmadıkları kabul edilirse bu çalışma *diyalektik*¹ diyalektik bir biçimde çalışmayı amaçlamaktadır.

Yenişehirlioğlu'na göre, aslında diyalektik düşünce bir felsefe sistemi olarak hiç de Batı düşüncesiyle birlikte ortaya çıkmamıştır. Kökleri eski Çin ve Hint felsefelerine dayanmaktadır. Lao-tse'de, Tao'da ve Cuang-tsu'da, brahman felsefesinde diyalektik düşüncenin ilkelerine, kavramlarına rastlamak mümkündür.

...” Hegel ve Marx’tan çok önce bu çelişik mantık denilen diyalektik Eski Çin ve Hint Uygarlıkları’nda da yerini almıştı. Çünkü çelişik mantığın yani diyalektiğin genel ilkesi olan çelişme olgusunu Lao-tse açık bir biçimde söylemiştir: “Kesinlikle doğru olan sözler çelişik görünürler. “ (yazarın dip notu 2) Ya da Chuang-tzu da şöyle der: “Tek olan tek’tir. Tek olmayan gene tek’tir.” açıkça görüyoruz ki burada, diyalektik’in olumlu düzenlemeleri anlatılmaktadır; o’dur ve o değildir biçiminde. Bir de biz biliyoruz ki, olumsuz düzenlemeler söz konusudur diyalektikte; o ne budur, ne de şudur gibi. Birinci anlatım biçimini Taoist düşüncede, Herakleitos ve daha sonra da Hegel’de buluyoruz. İkinci biçimi de bir anlatım biçimi olarak Hint felsefesinde bulmaktayız”¹⁰

““ Hafifliğin kökü yer çekimidir, hareketin ölçüsü de hareketsizliktir.” Ya da şu önerme gibi: “her zamanki yolunda Tao hiçbir şey yapmaz; bu yüzden de yapmadığı şey yoktur” ve “benim söylediklerimi anlamak çok kolaydır, yerine getirmek de çok kolaydır; ama dünyada onları anlayacak ve yerine getirebilecek kimse yoktur. “ (yazarın dipnotu4) bu önermeler bize, Taoist düşüncede de, aynı Hint felsefesinde ya da Sokrates’in felsefesinde olduğu gibi, düşüncenin insan varlığını götürebilecek en yüksek noktanın aranmakta olduğunu göstermektedir. “¹¹

“ Brahman felsefesi, çokluk (doğal olaylar) ile birlik (brahman) arasındaki ilişkilerle uğraşmaktadır. Acaba, Herakleitos başka bir şeyle mi uğraşmıştır? Herakleitos da aynı brahman felsefesi gibi, çokluk ve birlik olgularının ilişkilerini belirlemeye çalışmaktadır. Ayrıca, Doğa-Logos ve Us bağlantısı brahman felsefesinin bu özelliğine oldukça benzemektedir. Çünkü gerek Çin’de gerek Hindistan’da çelişik mantık, yani diyalektik, uyum ve birlik’in kendisini çelişik mantık, yani diyalektik uyum ve birlik’in kendisini çelişik durumların oluşturduğunu yansıtmaktadır. “¹²

¹⁰Şahin Yenişehirlioğlu, “**Felsefe ve Diyalektik**”, Ankara, Maya Yayıncılık, 1985, s. 20.

¹¹A.e., s. 21.

¹²A.e., s. 21.

Yenişehirlioğlu'nun Felsefe ve Diyalektik adlı eserine göre diyalektik düşüncelerin temellerini ne kadar eski Çin ve Hint felsefelerinde bulsak da ilksel olarak diyalektik düşünce Herakleitos felsefesi çerçevesi içinde oluşmuştur. Daha doğrusu Yenişehirlioğlu bu noktadan başlatmayı uygun görmüştür çünkü ona göre:

“...bu felsefede, diyalektik, kesin, bilinçli ve dizgeli bir biçimde sergilenmiyor, yalnızca önermeler yoluyla dile getiriliyordu. Yani daha çok sözlü anlatıma dayanan ve karşıt olguları dile getiren bir dışa vurma ve Evren-Doğa-İnsan Varlığı Üçlü Bileşimi'ni anlamaya çalışan bir filozofun düşüncelerinde ortaya çıkıyordu. Aynen Eski Çin ve Hint ve Brahman filozoflarında olduğu gibi. Bu özellik, daha çok, ilkel, basit, metafizik, maddeci bir anlatım biçimidir. Bu nedenle de diyalektiğin evrimsel gelişiminde bir evrim niteliği gösterebilecek özelliktedir.”¹³

Diyalektik Düşüncenin Tarihi adlı eserinde Selahattin Hilav ise Doğu felsefesinde diyalektik düşüncenin gelişme imkanı bulamayacağını, zaten bulunmadığını savunur. Doğu halklarının genel düşüncesinde, dünyayı değişmezlik açısından görmek gibi bir eğilim vardır. Çin ya da Hint düşüncesinin en parlak çağında bile bir değişmezlik ve durukluk felsefesi olduğunu ileri süren Hilav, her ne kadar Buddhacılar oluş kavramını öğretilerinin temeli yapmış olsalar da, onların bu oluş durumunu dünyanın geçici ve dolayısıyla aldatıcı yanı olarak ele aldıklarını ve işlediklerini söylemektedir. Evrensel oluş ve düşünmenin arkasında hiçlik, yani var olmayan bulunmaktadır. Çin öğretilerinde de karşıtlık ilkesinin daha ziyade düalist bir anlamı vardır. Hilav, bu düşüncenin de diyalektiğe aykırı olacak biçimde duruk olduğunu söyler. Ona göre bazı diyalektik ilkelerin ortaya konmuş olması ve Doğu halklarının yaşamında ve dünya görüşünde dinin üstyapıdaki yeri dolayısıyla diyalektik düşünce gerçek anlamını ve önemini edinememiştir. Bu yüzden de ortaya konan diyalektik ilkeler, çağın toplumsal ve kültürel yapısının dışında kalmıştır.¹⁴ Diyalektik düşüncenin oluşabilmesi için ayrıcalıklı olanlar ve olmayanlar arasındaki ayrımın mutlak olmaması gerekmektedir. Fakat doğu toplumlarında bu ayrım, yönetici sınıflar tarafından din de buna dahil edilerek mutlaklaştırılmıştır. Hiç bir şart ve koşulda bu egemenliğin yitirilmemesi için, toplumsal düzenin değişebilirliği fikrini

¹³ A.e., s. 22.

¹⁴ Selahattin Hilav, **Diyalektik Düşüncenin Tarihi**, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997, s. 15-16.

yok sayan bir felsefe inşa edilmiştir. Zaten dünyayı manevi bir güç yönetmektedir, buna baş kaldırmak olanaksızdır, bu yüzden de doğu toplumunda dört başı mamur bir diyalektik felsefe görememekteyiz. Böyle bir diyalektik düşüncenin ortaya çıkabilmesi için insanlık, aklının artık dinsel veya tanrısal belirlenimlerden sıyrılmaya başlamasını beklemek zorunda kalacaktı.

Ragıp Ege'ye göre: Dialogos sözcüğü Yunanca bileşik bir sözcüktür. "Dia" hem ayırma, yırtarak ayırma ya da ayırarak yırtma, hem de ardından kat ederek, boyunca anlamlarını içerir. "Logos" ise anlamı son derece geniş bir sözcüktür. "Leg" kökünden türer; hem toplamak, devşirmek, seçmek (dolayısıyla ayıklamak, hesap etmek, saymak) anlamlarını içerir, hem de söylemek, dile getirmek, akıllı uslu konuşmak, belirtmek, anlamlamak anlamlarını içerir. Eğer fiil ise, hem söz hem akıl anlamlarını taşır. "Dialogos", logos boyunca, logosun ardından, logosun yolunda, logosu kat ederek ilerlemek demektir.¹⁵ Hilav'a göre ise diyalektik, Grekçe'de konuşmak, görüşmek, tartışmak, anlamındaki *dialegein*'den türeyen *dialektike*'den gelmektedir.¹⁶

Antik Çağ'da, Herakleitos ile başladığı kabul edilen diyalektik düşünüş biçimi olumlu ve olumsuz olarak iki farklı şekilde kullanılmıştır. Herakleitos, Sokrates ve Platon'da olumlu Zenon ve Sofis'lerde ise olumsuz bir biçimde kullanılmıştır. Herakleitos diyalektik kelimesini kullanmamakla birlikte onun yerine *polemos* (savaş) kelimesini kullanmıştır ve hatta Hegel de Herakleitos'un her sözünü kendi diyalektik görüşünün inşasında kullanmıştır.¹⁷

Zenon'da ise olumsuz anlamıyla ve daha ziyade diyalektiğin bugün kullanılan anlamına aykırı olan özdeşlik kavramının ispatı için kullanmıştır. Sofistlerde de benzer şekilde olumsuz anlamıyla kullanılan diyalektik Sokrates ile birlikte bir yöntem olmaya doğru ilerlemeye başlamıştır. Platon'da ise tam olarak bir yöntem haline gelmiş ve *Episteme* ile aynı anlamda kullanılmıştır.¹⁸ Aristoteles ise diyalektiği teori düzeyine çıkartmış, bu yöneme terimsel olarak katkıda bulunmuştur. Bu terimlere uygun olarak diyalektiği kendi bilimsel araştırma

¹⁵ Ragıp Ege, "Diyalektik", **"Felsefe Ansiklopedisi"**, C.4, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://turcologie.u-strasbg.fr/dets/images/travaux/diyalektik.pdf> 12 Ekim 2011.

¹⁶ Selahattin Hilav, **"Diyalektik Düşüncenin Tarihi"**, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997, s. 11.

¹⁷ Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1977, s. 96.

¹⁸ Kurtul Gülenç, "Pre-sokratiklerden Platon'a Mitos Logos ve Dialektik", **Felsefelogos**, sayı 35-36, İstanbul, Bulut Yayınları, 2008, s. 117.

yöntemi olarak kullanmıştır. Ayrıca terminolojik belirlemenin dışında da diyalektiğin tanım ve işlevi ile ilgili katkıları olmuştur.¹⁹

¹⁹ Engin Delice, Aristoteles'in Diyalektik Teorisinin kavramları", **Felsefelogos**, sayı 35-36, İstanbul, Bulut Yayınları, 2008, s. 8.

1. ANTİK YUNANDA DİYALEKTİK DÜŞÜNCENİN BAŞLANGICI

1.1 HERAKLEİTOS

“Herakleitos’un yaşamı hakkında, günümüze ulaşmış ve kendisinin olduğu ileri sürülen fragmanları dışında kesin bilgi elde edebileceğimiz kaynaklar çok sınırlı ve tartışmalıdır.”¹ Bununla birlikte Ephesos’lu (Efes) eski ve soylu bir ailenin oğlu olduğu bilinen Herakleitos’un fragmanlarından hareketle, Parmenides’ten erken, Ksenophanes’ten daha geç bir dönemde yaşadığı söylenebilir. Laertius’a göre altmış dokuzuncu olimpiyatlarda adından söz ettirmeye başlamıştır.

“Yalnızlığı seven büyük adamın kendisinin daha öncekilerle olduğu gibi çağdaşları ile de acı bir karşıtlık içinde bulunduğunu gören bu örnek araştırmacı insan yurdunu kurtarıcı bir politika yoluna ulaştırabilme umudunu yitirdikten sonra, topluluk içinde yaşamaktan”²

uzaklaştığını Walther Kranz’tan öğrenmekteyiz:

“Onun adı altında gelen kitabın temel konusu doğa üzerinedir: üç bölümdür: birinci evren üzerine, ötekiler politika ve tanrıbilim üzerine.”³ Eserinden kalan parçalardan yola çıkarak, Herakleitos’ta diyalektik düşüncenin oluşumları görülebilmektedir. “**Karşıtların birliği**” ilkesi Herakleitos’ta en sık karşılaşılan diyalektik ilkedir. Karşıtların birliği birbirine karşıt gibi görünen iki olgunun aslında birbirini tamamlayan bir bütünlük olduğunu, birbiriyle çatışır gibi görünen iki kavramın aslında uyum içinde devinen bir var oluşu olduğunu ifade eder. Yine bu ilkeye bağlı olarak teklik ve çokluğun da birbirine zıt iki kavramlar olamayacağını düşünülürse Herakleitos’ta her şeyin bir ve tek ama aynı zamanda çok ve sonsuz olduğu yani bunların tam da aynı şeyler olduğu görülmektedir.

¹ Cengiz Çakmak, **Fragmanlar: Herakleitos**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009, s. 13.

² Walther Kranz, **Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar**, Çev: Suad Y. Baydur, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1994, s. 57.

³ Diogenes Laertius, **Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri**, Çev: Candan Şentuna, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 423.

“Karşıt olan şeyler bir araya gelir ve uzlaşmaz olanlardan en güzel uyum doğar. [Her şey çatışma sonucunda meydana gelir.]”⁴

“ Uzlaşmaz şeylerin kendi aralarında nasıl uzlaştığını anlamazlar. Karşıt dönüşlerin uyumu; yay ve lirdeki gibi.”⁵

Bu iki fragmanda görüldüğü üzere Herakleitos karşıtların birliğinden doğan uyuma işaret etmektedir.

“ Bağlanışlar; bütünler ve bütün olmayanlar, bir arada duran ve ayrı duran, birlikte söylenen ve ayrı söylenen. Her şeyden bir, bir’den her şey.”⁶

“ Çoğunluğun öğretmeni olan ve çok bildiği söylenen Hesiodos gece ile gündüzün ne olduğunu bilmezdi. Gece ile gündüz birdir.”⁷

“ İnen ve çıkan yol bir ve aynıdır.”⁸

“ Tanrı gece ve gündüz, yaz ve kış, savaş ve barış, tokluk ve açlıktır. [Bunun anlamı: Bütün, karşıt şeylerden oluşur.] Ancak o (tanrı), ateşin yaktığı bir tütsüden yayılan ve herkesin kendince ad verdiği koku gibi başkalaşır.”⁹

“ Aynı şeydir yaşayan ve ölen, uyanık ve uyuyan genç ve yaşlı. Çünkü sonrakiler öncekilerle, öncekiler sonrakilerle yer değiştirir.”¹⁰

“ Çemberin çevresinde başlangıç ve son ortaktır.”¹¹

gibi fragmanlar da aynı ilkenin bulunduğu dair örnek olarak gösterilebilir.

Diyalektiğin ilkeleri arasında sayılan bir diğer öge ise karşıtların sonsuz mücadelesidir. Bir bütüne ait iki karşıt parçanın mutlak bir galibi olmaksızın verdikleri var oluş mücadelesidir. Sıcakı anlayabilmek için nasıl soğuğa ihtiyaç duyulursa, yani sıcak olmadan soğuk da var olamıyorsa, bu karşıtların birliğidir. Ve fakat sıcak var olabilmek için soğuğu ısıtmak ve soğuk da var olabilmek için sıcakı soğutmak zorundaysa ve bu mücadele asla sona ermiyorsa bu da “**Karşıtların mücadelesi**” dir.

⁴Çakmak, a.g.e., s: 45.

⁵A.e., s. 133.

⁶A.e., s. 49.

⁷A.e., s. 145.

⁸A.e., s. 151.

⁹A.e., s. 165.

¹⁰A.e., s. 211.

¹¹A.e., s. 243.

“ Savaşın her şeyde ortak; adaletin çatışma olduğu ve her şeyin olması gerektiği şekilde çatışma sonucu meydana geldiği bilinmelidir.”¹²,

“ Ateşin ölümü havanın doğumudur; havanın ölümü suyun doğumudur.”¹³

Bu fragmanlarından da anlaşılacağı üzere, bu ilke de Herakleitos felsefesinde bulunmaktadır.

Yenişehirlioğlu'nun Felsefe ve Diyalektik adlı eserine göre diyalektik düşüncelerin temellerini ne kadar eski Çin ve Hint felsefelerinde bulsak da ilksel olarak diyalektik düşünce Herakleitos felsefesi çerçevesinde oluşmuştur. Daha doğrusu Yenişehirlioğlu bu noktadan başlatmayı uygun görmüştür çünkü ona göre:

“...bu felsefede, diyalektik, kesin, bilinçli ve dizgeli bir biçimde sergilenmiyor, yalnızca önermeler yoluyla dile getiriliyordu. Yani daha çok sözlü anlatıma dayanan ve karşıt olguları dile getiren bir dışa vurma ve Evren-Doğa-İnsan Varlığı Üçlü Bileşimi'ni anlamaya çalışan bir filozofun düşüncelerinde ortaya çıkıyordu. Aynen Eski Çin ve Hint ve Brahman filozoflarında olduğu gibi. Bu özellik, daha çok, ilkel, basit, metafizik, maddeci bir anlatım biçimidir. Bu nedenle de diyalektiğin evrimsel gelişiminde bir evrim niteliği gösterebilecek özelliktedir.”¹⁴

Diyalektiği kelime olarak hiç kullanmayan Herakleitos tartışma sanatını kullanmış, hakikati sözle, “**logos**”* la aramak gerektiğini savunmuştur. Ona göre felsefenin asıl amacı da budur: sözle, tartışma sanatını kullanarak düşüncenin bir varlık gibi sistemleşmesini gerçekleştirmek, bunu da evrensel nesnel bir biçimde yapmak.

Yenişehirlioğlu da, temel olarak Herakleitos'un diyalektik düşüncesini ortaya koymak için bir düşüncenin diyalektik olmasını sağlayan temel bazı ilkeleri referans almıştır. Ona göre: “Bunlar sırasıyla, karşıtlık kavramı ve yasası, karşıtların çelişmesi ve aşılması kavramı ve yasası, çelişmenin aşılmasından doğan bileşim ve birlik kavramı ve yasası, zorunluluk ilkesi, vb. gibi kavramlar ve

¹² A.e., s. 193.

¹³ A.e., s. 185.

¹⁴ Yenişehirlioğlu, a.g.e., s: 22.

* Logos: 1-söz, anlamlı söz,; sözün anlamı. (Prof. Dr. Bedi Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, İnkılap Yayınları 11. Bs. İstanbul, ty, s: 124.)

yasalar “¹⁵dir. Yenişehirlioğlu, bu referanslarla şekillenen fikirleri bildiğimiz anlamda diyalektik bir sistematığe dökerek Herakleitos’un diyalektik anlayışını ortaya koymuştur.

Herakleitos, felsefesindeki olgular ve kavramlar arasındaki diyalektik bağlantıyı, Logos kavramı ile kurmuştur. Logosa evrensel bir değer kazandırma amacıyla olan Herakleitos, sözün karşı algılayıcısı olan dinlemek edimini kullanır. Yani sözün doğrudan doğruya karşıtını gösterir. Böylece söz ve dinlemeyi birleştirir. “İşte, salt bu nedenle de, Gerçek Varlık’ı (İnsanoğlu’nu) söz’e indiriyor. Ya da tam tersine, bu kez, Söz’ü, Gerçek Varlık’a yükseltiyor. Bu indirme ve yükseltme eyleminde, biz, ilk (modern anlamdaki) Diyalektik Bağlantıyı buluyoruz.”¹⁶ Modern anlamdaki bu diyalektik bağlantının dışında, Herakleitos felsefesinde sıkça görebileceğimiz, diyalektiğin bir diğer ilkesi olan karşıtlık ilkesidir. Karşıtlık ilkesi daha ziyade Sokrates-Platon öncesi Antik Yunan’ın ilk evresinde ortaya çıkmış bir ilkedir. Herakleitos’ta karşıtlık ilkesi şu şekilde işlenmiştir:

“Tanrı, gündüz ve gecedir, kış ve yazdır, savaş ve barıştır, bereket ve açlıktır; kokulu şeylere karıştığı zaman, onların her birinin kokusuna göre adlanır... , Soğuk şeyler sıcak oldular ve sıcak olanlar soğudular; nemli olan kurudu ve kurumuş olan nemlendi... , Dağıldı ve toplandı; ilerledi ve geriledi...”¹⁷

Herakleitos’ta gördüğümüz zıtlara ait bu diyalektik durumun dışında, aynı zamanda bütünlük, tüm ve birlik kavramlarını da görebilmekteyiz. Herakleitos’a göre, bu kavramların hepsini içinde taşıyan bir kavram vardır o da Tanrı kavramıdır. Herakleitos’a göre bazı kavramlar kendi yapılarında başka kavramları içerebilirler. Zaten “Tanrı kavramı, Eski Yunan mitolojisinde, tüm karşıt olgu ve ilkelerin birliğinin simgesidir.”¹⁸ Yani Tanrı kavramı karşıtlık ilkesini içerir, çokluk ilkesini içerir, birlik ilkesini içerir ve logos’u içerir. Tıpkı; gece olmadan gündüz, gündüz olmadan gece olamayacağı için, gece ve gündüzün tez ve antitez olduğu

¹⁵ Yenişehirlioğlu, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁶ **A.e.**, s. 30.

¹⁷ **A.e.**, s. 30-31.

¹⁸ **A.e.**, s. 32.

bu durumda, gece ve gündüzün oluşturduğu bileşimin sentezi, yani Gün'ü oluşturmaları gibi.

Herakleitos felsefesinde karşımıza çıkan bir başka evrensel belirleme de nesnelerin değişime uğramaları hakkındadır. Herakleitos'a göre Bir "ŞEY", zaman içinde niceliksel ve niteliksel olarak değişim geçirir yani "kendinde şey olan" olarak değişime uğrar.

Herakleitos't **şeyin** yansıyan görüntüsü yani duygularımızla algıladıklarımız ve **şeyin** yansımayan gerçekliği yani aklımızla algıladıklarımız birdir. Çünkü ona göre bir şeyi oluşturan zaten onun içinde bulunduğu ve içinde taşıdığı zıtlıktır. Yani şeyler zaman içinde değişirken hem başka bir şey olurlar hem kendileri olurlar. İçlerinde taşıdıkları saklı şey olmaya başlarken kendileri olmaya da devam ederler ya da kendileri olmaya devam ederken başka bir şey de olurlar. Bunun en iyi örneğini Herakleitos'un meşhur fragmanında buluyoruz. " Aynı ırmaklara girenlerin üzerinden farklı sular akar; ruhlar nemli olandan buharlaşırlar.", " Irmak fragmanları içinde Herakleitos'a ait olan yalnızca bu fragmandır ve diğer fragmanlar da (49a ve 91) bundan türetilmiştir."¹⁹ "Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve biz değiliz."²⁰ "Herakleitos'a göre aynı ırmağa iki kez girilmez. [aynı ölümlü bedene doğası gereği iki kez dokunmak olanaksızdır. (ölümlü olan) her şey, değişimin şiddeti ve hızından dolayı dağılır ve tekrar bir araya gelir. Aslında "ne yeniden" ne de "daha sonra," ama aynı zamanda diyebiliriz. Şeyler biçimlenir ve dağılırken hem yaklaşır hem uzaklaşır]"²¹

Bu örnekte Herakleitos'un anlatmak istediği, nehrin doğal etkenlerle değişebileceği (taşabileceği, donabileceği, yavaş veya daha hızlı akabileceği, akışı çevresini yontacağı için nehir yatağının şeklinin de değişeceği gibi) ya da tamamen kuruyabileceği gerçeğidir. Tamamen yok oluş da zaten mümkün değildir, nehir yok olabilir su ise akacak başka bir yer bulur. Bu da doğadaki diyalektiktir. Her yok oluş bir değişikliktir ya da her var oluş bir yok oluşturmaktır. Bu yüzden de an be an değişen bir nehirde 2 kere yıkanmak mümkün değildir hem ayrıca biz de bu tür değişimleri içimizde yaşadığımız için nehir mutlak olarak aynı kalabilmeyi başarabilseydi de

¹⁹ Çakmak, a.g.e., s .53.

²⁰ A.e., s: 129.

²¹ A.e., s. 217.

biz değişmeye devam ediyoruz. Nehre giren kişi ile bir daha girecek olan kişi de bir öncekinin aynısı olamazdı.

Diyalektik'in evrensel ilkeleri şunlardır:

- “1- Karşıtlık ilkesi,
- 2- Karşıtların çelişmesi ilkesi,
- 3- bu çelişmenin aşılmasıyla doğan bileşim ilkesi,
- 4- zorunluluk ilkesi,
- 5- gereklilik ilkesi,
- 6- değişim ilkesi,
- 7- devinim ilkesi,
- 8- bileşimden gelen Birlik, Bütünlüğün ve Tek'lik kavramları ilkesi,
- 9- Var olma ilkesi,
- 10- Yokolma ilkesi,
- 11- Yeniden doğma ilkesi,
- 12- Olasılıkların doğma ilkesi,
- 13- saltık bir biçimde yokolma ilkesi,
- 14- Tüm bu ilkeleri, Kendinde şey-olan'ın irdelenmesinden çıkarma ilkesi ... , bu nedenle de
- 15- Nesne'yi irdeleme ilkesi,
- 16- Nesne'nin tüm bu ilkeleri, kendi öz yapısında içerme evrensel olgusu ilkesi.”²²

Herakleitos'un nehir benzetmesi tüm bu ilkeleri karşılaması bakımından bize onun diyalektiğinin vardığı nokta hakkında gerekli bilgiyi vermektedir.

Bunların dışında bir ilkenin daha önemi vardır. O da görecelik (relativit) ilkesi. Çünkü kendinde şey olanın özünde, şeklinde yaşanan değişmeler görecelik olgusunda ortaya çıkmaktadır. Yani bu şeklide somutluk kazanmaktadır.

Herakleitos'tan bir örnek verirse: “Deniz hem en saf hem de en kirli sudur. Balıklar için içilebilir ve can verici; insanlar için içilemez ve ldrc.”²³ Burada anlatılmak istenen, aynı deniz suyunun içinde hem temiz olmayı hem de pis olmayı ya da hem kurtarıcı hem de uğursuz olmayı barındırabilmesi durumudur. Bu, neye göre ve kime göre sorularının cevaplanmasıyla çözülebilir. Demek ki insan usunun kategorilerine göre görecelik durumu ortaya çıkmaktadır. Deniz suyunun insan için pis ve uğursuz olmasını bir tez, yine aynı deniz suyunun balık için temiz ve kurtarıcı özellikte olmasını antitez olarak görürsek buradan sentezin iki faklı yanı olduğunu görürüz. Birincisi; olumsuzluk, uğursuzluk, ikincisi de kurtarıcılık.

²²Yeniřehirliođlu, **a.g.e.**, s. 38.

²³akmak, **a.g.e.**, s. 153.

Kendinde şey olan nesne aslında ne yararlı ne de zararlıdır. O sadece kendisidir fakat başka varlıklara göre olumlu ve olumsuz özellikler alabilir ve birbirinden farklı olan varlıklar aynı yer ve zamanda aynı şeyi, yani “kendinde şey olan” bir “şey”i farklı özelliklerle algılayabilirler. Kurtarıcı olma veya olmama durumu da buna bağlıdır.

Herakleitos fizik ve metafizik ayrımı yapmaz yani madde ile madde olmayan arasındaki ayrımı kaldırır, çünkü ona göre evren, tanrılar veya insanlar tarafından yaratılmamıştır, evren hep vardır. Burada diyalektiğin karşıtların çelişmesi ilkesini ve bu çelişmenin aşılmasıyla doğan bileşim ilkesini görmekteyiz.

Herakleitos evrenin oluşumu için ilk ilke olarak bir maddeyi öne sürmektedir. Bu madde ateştir. Bu sıradan bir ateş değil canlı bir ateştir. “ Bütünün kendisi olan bu kosmosu ne bir tanrı ne de bir insan meydana getirmiştir. O, daima belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir.”²⁴ Ateş hem var oluşu hem de yok oluşu, yanma ve sönme şeklinde içinde aynı anda taşır. Bu karşıtların savaşımı ve çelişkisidir. Yani aralarında diyalektik bir ilişki vardır.

Herakleitos’ta karşımıza çıkan bir diğer diyalektik olgu da eşdeğerlik olgusudur. “Her şey ateşle takas olur, ateş de her şeyle; tıpkı altın ile malların ve mallar ile altının takas edilmesi gibi.”²⁵ diyen Herakleitos, altını toplumsal ve ekonomik yaşamın bir ögesi, ateşi de başlangıcın bir ögesi olarak kabul ediyordu. “Çünkü bu durumun çözümlenmesinde altın ve içerdiği değer ile ateş ve kapsadığı değer, evrensel bir kavram ve anlam olarak, yararlanılan birer anlatım yolu oluşturmaktadırlar.”²⁶ Evreni oluşturan tözü açıklamaya çalışan Herakleitos toplumsal ekonomik yaşamın tabanını da açıklamaya çalışmaktadır. Diyalektik olarak aralarındaki eş değeriği ortaya koymaktadır.

Herakleitos’un ateşi evrensel bir töz olarak görmesinin nedeni, kolaylıkla biçimini değiştirebilmesi ve bunu yaparken de niteliğini korumaya devam etmesiydi. Ateşin niteliği ancak dışarıdan bir müdahale olduğunda değişebilirdi. Ona göre ateş değişikliği kendi içyapısında bir güç olarak taşıyordu.

²⁴A.e., s. 89.

²⁵A.e., s. 215.

²⁶Yenişehirlioğlu, a.g.e., s. 44.

“Ateş kalınlaşır deniz olur. Deniz varlığını olumsuzluk olgusu içinde yitirir -“Deniz ölür”- bu nedenle de değişik başka bir nesne olan toprak durumuna geçer. Yön değişmesi etkeniyle birlikte, denizin ve toprağın içinden çıkan, fışkıran gazlar ile bulutlar arasında ilginç bir bağlantı kurulmuştur. Gerçekte, bu bağlantının nedeni gaz adı verilen maddenin yapısında bulunan enerjinin, bulutlardaki enerji ile özdeş tutulmasıdır. Çünkü bulutların birbirleriyle sürtüşmesinden şimşekler oluşur ve bu da filozofun değişiyile, bulutların yanması gibi gözüktür. Oysa bulutların yanması, sözünü ettiğimiz enerjinin somutluk kazanmasından başka bir şey değildir. “Kasırgalar” ise, bize, tutuşan bulutların sönmesini haber vermektedir.”²⁷

Ateşin dönüşerek evreni oluşturduğunu temellendirmeye çalışan Herakleitos burada diyalektiğin değişim ve devinim ilkelerini kullanmaktadır. Aynı zamanda “sona ermenin sonucu yeniden başlama, başlamanın sonucu yeniden sona erme”²⁸ devinimi ile yine bir diyalektik belirlenim söz konusudur.

Bir çocuğun doğup, büyüüp, ölmesi ve yaşarken ya da diğer bir deyişle ölümlen yeni bir çocuk dünyaya getirmesi diyalektiğin özdeşlik ve çatışma ilkesine örnektir. Bu diyalektik ilişki Herakleitos’ta şu şekilde ifade edilmektedir, “yaşayanın da ölenin de bizden oluşu aynı şeydir. “ Aynı şeydir yaşayan ve ölen, uyanık ve uyuyan genç ve yaşlı. Çünkü sonrakiler öncekilerle, öncekiler sonrakilerle yer değiştirir.”²⁹ Zaten hangi nesne zamana karşı direnip aynı kalıyor ki, durmadan değişip dönüşüyor mu?

Herakleitos savaş ve barışın birbirlerini izlediğini hatta birbirlerini tamamladıklarını fark etmiştir. Ona göre savaş ve barış arasındaki bu diyalektik ilişki, toplumların var olma süreçlerinin evrensel belirtisidir. Birey ve toplum arasındaki, dostluk ve barış ya da düşmanlık ve savaş olgularının sürekli mücadelesi bitmek bilmeyen bir devinimi başlatır ve sürdürür. Bu devinim olgusu diyalektiğin ilkelerinden biridir. Şu halde Herakleitos, toplumların yaşamlarında ortaya çıkan durumları da diyalektik bir biçimde değerlendirmiştir, diyebiliriz.

Diyalektik düşüncenin tarihi adlı eserinde Selahattin Hilav, Doğu felsefesinde diyalektik düşüncenin gelişme imkanı bulamayacağını, zaten bulunmadığını da savunur. Diyalektik düşüncenin oluşabilmesi için ayrıcalıklı olanlar ve olmayanlar arasındaki ayrımın mutlak olmaması gerekmektedir. Fakat

²⁷ A.e., s. 45-46.

²⁸ A.e., s. 46.

²⁹ Çakmak, a.g.e., s. 211.

doğu toplumlarında bu ayırım, yönetici sınıflar tarafından din de buna dahil edilerek mutlaklaştırılmıştır. Hiç bir şart ve koşulda bu egemenliğin yitirilmemesi için, toplumsal düzenin değişebilirliği fikrini yok sayan bir felsefe inşa edilmişti. Zaten dünyayı manevi bir güç yönetiyordu, buna baş kaldırmak olanaksızdı, bu yüzden de doğu toplumunda dört başı mamur bir diyalektik felsefe görememekteyiz. Böyle bir diyalektik düşüncenin ortaya çıkabilmesi için insanlık M.S. 6. Yüzyıla kadar beklemek zorunda kalacaktı. Bu yüzyılın özelliği insan aklının artık dinsel veya tanrısal belirlenimlerden sıyrılmaya başlamasıydı. Doğal olarak da felsefe de özgürleşti. Fakat elbette diyalektik diyebileceğimiz düşünüşe çok yakın düşünceler bu yüzyıldan önce filizlenmeye başlamıştı. Hilav'a göre diyalektik düşüncenin babası Herakleitos'tu. Böyle düşünmesinin sebebi oluş ve değişme kavramlarının onun felsefesinin bel kemiğini oluşturmasıydı. Zaten Yunan felsefesinde bulunan bu kavramlar Herakleitos'ta diğer yunan filozoflarına göre hak ettiği önemi daha fazla bulmaktaydı.

“ Herakleitos, “oluş” dediği zaman, bütün varlığın somut bir değişikliğe uğramakta olmasını ve bu değişikliğin sürüp gittiğini, duraklamadığını söylemek ister. Bundan ötürü, modern çağlarda diyalektiği kuranlar ve özellikle Hegel, dünyanın diyalektik bir biçimde görülmesine ön ayak olmuş ilk düşünürlerin babası olarak Herakleitos'u anarlar.”³⁰

Herakleitos'un diğer Yunan filozoflardan önemli farklarından biri, oluşu soyut değil somut bir olgu olarak kabul etmesidir. Oluşu ve değişmeyi geçici bir şey olarak görmemesidir. Ona göre oluş ve değişme dünyanın temelidir. Yine Selahattin Hilav'a göre Herakleitos'ta diyalektiğin çelişki ve bütünsellik kavramları da bulunmaktadır. Herakleitos'ta diyalektik bakımından en önemli olan düşünce “karşıtların birliğini kuramsal bir şekilde ve bir süreç olarak ele almış olmasıdır.”³¹

Buraya kadar Herakleitos felsefesinde bulunan diyalektik ilkeleri ve yasaları ortaya koymaya çalıştık. Her ne kadar Herakleitos düşünce sistemini oluştururken diyalektiği bilinçli bir biçimde kullanmamış olsa da rahatlıkla diyalektiğin ilkelerini

³⁰Hilav, **a.g.e.**, s: 32.

³¹Die philosophie Herakleitos des dunklen von Ephesos, cilt1. S. 1 (aktaran S. Hilav, **a.g.e.**, s: 35)

ortaya koyma ve dahice işleme açısından bir çok filozofa katkısı olmuştur, diyebilmekteyiz. “Herakleitos dünyanın kökeni ve doğası hakkındaki fikirlerine, dünyanın doğuşuna dair o ana kadarki öğretilerin, yani önceki kozmolojinin sentezi yoluyla ulaştı.”³² Herakleitos kendisinden önceki filozoflar yani İyonyalı doğa filozoflarının kozmolojilerinin bir sentezini yapmıştır. Dünyanın tek bir maddeden oluştuğunu öne süren bu felsefeleri değerlendirerek evrendeki maddelerin birbirlerine dönüştüğünü keşfetmiştir. Her şeyin aktığını söylerken maddenin doğasındaki değişimi vurgulamaktadır. Her şeyin başka bir şeye dönüştüğünü ve değişimin sürekliliğini anlatmaya çalışır.

Herakleitos evrenin sonlu ve başlangıçlı bir yapısı olduğunu düşünmüyordu. Zamanda da mekanda da sonsuz olan bir evren kavrayışına sahipti. Bu ezeli ve ebedi olan evren sürekli değişmekteydi. Fakat modern diyalektiğin kaynağı olarak gösterebileceğimiz bu diyalektik değişim olgusunun bir eksiği vardı, o da değişimin ileri dönük bir yapısının olmayışı. Thalheimer, Herakleitos’taki değişim olgusunun fizik ve kimya bilimlerindeki çevrime benzediğini öne sürmüştür. Buna göre, şeyler sürekli değişir fakat bu değişim başlangıç noktasına geri döner. Herakleitos’ta da ateş, toprak, hava ve sudan oluşan dört element ayrımı vardır. Bu elementler sürekli birbirine dönüşürler. Yine Thalheimer’e göre Herakleitos evrenin ana maddesi olarak ateşi görmemektedir, ateş bir mecaz olarak kullanılmaktadır. Ateşle kastettiği, sürekli bir dönüşüm sürecidir. Çünkü ateş aynı kalmayan kimyasal bir süreçtir. Dünyanın yapısında da sürekli bir değişim ve dönüşümün bulunduğunu savunmaktadır.

Herakleitos’taki bir diğer diyalektik olgunun “her şeyin karşıtlığın yasasına uyduğu” olduğunu daha önce belirtmiştik. Herakleitos varlık ve yokluğu da bu karşıtlık yasasına uygun olarak açıklamaktadır. Açıklamak için kullandığı kavram “oluş” kavramıdır. Varlık ve yokluk oluş kavramında bir araya gelir, oluş halindeki bir şey hem o şeydir hem de an be an başka bir şey olmaya devam eder. Yani karşıtlık, karşıtlıktan doğar.

Herakleitos’un “oluş” fikrini üzerinden sofistlerin şüpheciliğe vardıkları ve Elea Okulu’nun da bu düşünce üzerine kurulu olduğunu öne sürülmektedir. Elea okulunun en ünlü filozofu olan Parmenides’in düşüncelerinin, Herakleitos’la bir

³²August Thalheimer, **Diyalektik Materyalizme Giriş**, Çev. Sevinç Altınçekiç, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s:

polemik olduğu söylenir. Hatta bu iki görüş arasındaki fark felsefe tarihindeki ilk gerçek karşıtlıktır; ve metafizik görüşteki en temel fikir ayrılıklarından biri olduğu bilinmektedir biridir.

Hegel Mantık Bilimi'nin Varlık Öğretisi bölümünde, **varlık, yokluk ve oluş** kavramlarını irdelerken, şöyle söyler:

“ Oluş ilk somut düşünce-belirlenimi olarak aynı zamanda ilk gerçek düşünce-belirlenimidir. Felsefe Tarihinde mantıksal İdeanın bu basamağına karşılık düşen dizge *Herakleitos*'un felsefesidir. Herakleitos 'Her şey akıyor' dediğı zaman, bu *Oluşun* var olan her şeyin temel belirlenimi olduğunu anlatıyordu.”³³

Her ne kadar Hegel varlık ve yokluğun bir ve aynı şey olduğuna katılmasa da, oluşun kavramlaştırılması işinin zorluğuna dikkat çekmekte ve buradan da anlaşılacağı, üzere idealist diyalektiğin en önemli ismi için Herakleitos ve onun diyalektiğı oluşun önemini fark etmesi açısından önem arz etmekteydi.

Materyalist diyalektiğin Marx'la birlikte kurucusu olarak bilinen Engels ise, Anti Dühring'te

“ Doğayı, insan tarihini ya da kendi öz kafa etkinliğimizi düşüncenin incelenmesi altına koyduğumuz zaman, bize ilk görünen şey, hiçbir şeyin olduğu gibi, olduğu yerde, olduğu biçimde kalmadığı ama her şeyin hareket ettiği, değiştiğı, olduğu ve yok olduğu sonsuz ve karşılıklı ilişkiler ve etkiler yumağı tablosudur.”³⁴

Engels'e göre, “Dünyayı düşünmenin bu ilk, doğal, ama aslında doğru biçimi, Antik Yunan filozoflarının düşünme biçimidir ve onu açıkça ilk formüle eden de Herakleitos olmuştur.”³⁵ diyerek her şeyin sürekli oluş ve yok oluş durumunda olduğunu, varlığın kendiyile özdeş olmayan aksine çelişen ve zıddını da içinde

³³G. W. F. Hegel, **Felsefi Bilimler Ansiklopedisi: I Mantık Bilimi**, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1991, s. 130.

³⁴F. Engels, **Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor**, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2003, s. 63.

³⁵**A.e.**, s. 64.

bulunduran bir yapısı olduğunu belirten Herakleitos'un diyalektiğinin önemini vurgular.

Kapital'in birinci cildinde Marx karşıtların birbirini tamamlamasıyla ilgili şöyle söylüyor: "Değişim, birbirine karşıt, ama birbirini tamamlayan nitelikte iki başkalaşım ile, tamamlanmış bir olgu oluyor – metain paraya dönüşmesi ve paranın yeniden metaya dönüşmesi."³⁶ Para ve meta arasındaki ilişki karşıtlar arasındaki ilişkinin de örneğidir. Marx, karşıtlar arasındaki bu durumun ana fikrini dipnotta da belirttiği üzere Herakleitos'tan almıştır.

Buraya kadar anlatılan Herakleitos felsefesi ve onun diyalektik düşüncenin oluşumu ile ilişkisini tamamlayabilmek için onun felsefesini bu şekilde oluşturmasının diyalektik olarak temellendirmesini yapmak gerekmektedir. Herakleitos Ephesos'lu (Efes'li) bir şehir aristokratıydı. Bu dönemde köle ekonomisi henüz tam olarak gelişmemişti ve şehirleri "tiran"lar yönetmekteydi. Bu dönemde aynı zamanda özgür çiftçiler ve zanaatkarlar da ortaya çıkmıştı. Efes de bilindiği gibi Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Bu şehirlerde ilk kez insanlar büyük servet edinip, kendilerine ayıracak zaman yaratmanın imkanını buldular. Bu ticaret merkezlerinde ithalat ve ihracatın artmasının elbette toplum yapısı üzerinde etkisi de olacaktı. İthalatın artması sonucunda yerli büyük toprak sahipleri yoksullaşınca, onların topraklarında çalışan çiftçiler de zanaatkar olarak şehirlere gelip yerleşmeye başladılar. Böylece özgür bir zanaatkar sınıf gelişti.

Şehirde oturan bu zanaatkar sınıfa da dediğimiz tiranlar hükmediyordu. Bu tiranlar şehir soylularına karşı halktan destek de almışlardı. Fakat halktan aldıkları destekle en zengin soylu tüccarların üzerine yükseldikten sonra halkı da ezdiler. Bunun yanı sıra Anadolu kıyısındaki yunan şehirlerinin hepsi pers imparatorluğunun saldırı tehlikesi altında olduğu için ulusal bir özgürlük bilinci de gelişmişti. Tiranın bastırmaya çalıştığı, halkı da aleyhlerine kışkırttığı aristokratlar direnen durumundaydılar. Bu durumda Herakleitos da mücadele eden değişimi arzulayan taraftaydı. Bu noktada Herakleitos'un düşüncesini bu tarihsel nesnel temel biçimlendirmiştir. Mücadelenin her şeyin babası olduğunu ve tüm değişiklikleri tetiklediğini savunması da bu yüzdendir. Hatta dine, ruhun

³⁶ Karl Marx, **Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili**, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 2004, s. 113

ölümsüzlüğüne, bir kurtarıcı düşüncesine, dünyevi zevklerin kötü olduğu düşüncelerine karşı çıkmasının sebebi de budur. Çünkü bu düşünceler halkın inandığı fikirlerdi. Halkı baskı altında tutmaya çalışan tiranın işine gelen düşüncelerdi. Ve aristokratların sınıfsal çıkarlarıyla nesnel bir bağı yoktu. Bu sebepten ötürü Herakleitos'un felsefesi, diyalektik düşüncenin temelini teşkil etmektedir. Herakleitos değişmeden kalacak bir şey arayamazdı, bunun için mücadele edilen bir dönemde değişimi arıyordu. Böylece kavramlardaki çelişkilerin; nesnelerdeki değişimin, hareketin bir yansıması olduğunu görebilmiştir.

1.2 ELEA'LI ZENON

Aristoteles, diyalektiğin babası olarak Elea'lı Zenon'u kabul etmektedir³⁷. Zenon, diyalektiği olumsuz olarak bilinen şekilde ve ağırlıklı olarak özdeşlik ilkesi vasıtasıyla kullanmaktadır. Burada olumsuz diyalektik kavramını biraz açmakta fayda var. Diyalektik sözcüğü başlangıçta tartışma sanatı olarak kullanılmaktaydı. Kendi içinde çelişkileri olan bir tezin yanlışlığını göstermek ve o tezi çürütmek için gereken yöntem ve ustalıktı. Doğruya ulaşmaya çalışmaktan ziyade öne sürülen savı olumsuzlama söz konusuydu.

Zenon'un diyalektiği de bu türden bir diyalektiktir. Onun diyalektiği çelişme, değişme ve oluş ilkelerine dayanmıyor, hatta aksine özdeşlik ilkesine dayanıyordu.

Capelle'ye göre "**Mantık**" Zenon diyalektiği ile birlikte oluşmaya başlamıştır. Aslında bunun önceli Parmenides'tir fakat "**Dolaylı Argüman Gösterme Yöntemi**" Zenon'daki kadar gelişkin değildir. Dolaylı argüman gösterme yöntemi:

"Önce muhalifinin temel varsayımını kabul eder ve buradan tek ve aynı sorun için birbiriyle tamamen çelişen iki ayrı sonuç çıkarır, böylece bu muhalifi bu çıkmazdan (aporia)* ne kurtulabilir ne de onu düzeltebilir;

³⁷ Hilav, **a.g.e.**, s.36.

sonuçta tüm beklentilere karşın birbirini dışlayan, ama kaçınılmaz olarak iki ayrı sonuca yol açan temel varsayımından vazgeçmek zorunda kalır.”³⁸

Bu dolaylı kanıt gösterme yöntemi de Zenon diyalektiğinin karakteristik yönüdür. Zenon, bir “şey”in iki karşıt yanı olduğunu kabul etmese de bu karşıt yanları ortaya koyarak çürütme işlemini gerçekleştirmektedir. Zaten buna olumsuz diyalektik denmekteydi. Mantık bilimi geliştiğinde Zenon’un akıl yürütme yöntemindeki hatalar fark edilmiştir. Yine de var olanların sahip oldukları karşıtlığı ortaya koyabilmesi açısından Zenon diyalektik düşüncenin Antik Çağ’daki ipuçlarından biri olarak kabul edilebilir. Zenon’a göre değişme, oluş ve hareket düşünülebilen olgular değildi, bu yüzden de gerçek varlıkları yoktu, aldatıcı bir görünüşleri vardı. Zenon Parmenides’te eksik olan varlık ve görünüş bağlantısını tamamlamaya, çokluğun ve hareketin bir mantık çelişkisi olduğunu ve zamanın imkansızlığını olumsuz diyalektik yöntemle ispatlamaya çalışmıştır.

Zenon, birlikçi (monist) olan Parmenides’i şeylerin çokluğunu savunan Pythagoras’cılara karşı savunmaktadır. Pythagoras’cılara göre şeyler noktalardan yani onların çokluğundan oluşmuştur ve bu cisimlerin özellikleri de sayıların özelliklerine benzemektedirler hatta Aristoteles Metafizik adlı eserinde Pythagoras’cılarının matematiğin ilkelerinin tüm varlıkların ilkeleri olduğunu düşündüklerini söyler. “(...)pythagorasçılar sayıların öğelerinin, her şeyin öğeleri olduğunu ve bütün göğün bir ahenk ve sayı olduğunu düşünmüşlerdir.”³⁹

Foulqueie’nin aktarımına göre Parmenides diyalogunda doğa üzerine adlı şiirinde Zenon şöyle der:

³⁸ Wilhelm Capelle, **Sokrates’ten Önce Felsefe Fragmanlar-Doksograflar**, C.I, Çev. Oğuz Özügöl, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1994, s: 149-150.

*aporia: İnsanın anlamakta ya da açıklamakta güçlük çektiği bir sorunda çözüme ulaşmanın olanaksızlığı: “çözümlememezlik”; “çıkış yolunun yokluğu”; “çıkılmaz”. Eski Yunanca’da olumsuzluk bildiren a- önekiyle “çıkış”, “yol”, “köprü”, “geçit” anlamına gelen **poros**tan türetilmiş bu sözcük ilk çağ Yunan felsefesinde bir sorunun çözümünde karşılaşılan içinden çıkılmaz mantıksal güçlük anlamında kullanılmıştır. Nicolai Hartmann ise çok sonraları terimi “gidilecek yolun olmayışı” anlamında “weglosigkeit” sözcüğüyle karşılayarak Alman felsefesinde dolaşıma sokmuştur. (Abdülbaki Güçlü v.d., Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 81.

³⁹ Aristoteles, **Metafizik**, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996, 985b 30-986a 5.

“Her şey bir’s’e Parmenides’in tezi bir yığın gülünç sonuç ortaya koyuyor ve kendisiyle çelişiyor” diyerek gülünç etmeye çalışanlara karşı desteklemektir. Bu kitap çokluğu destekleyenlere cevap veriyor, onlara itirazlarını geri gönderiyor, hem de bire bin katarak; onlara çokluk üzerine varsayımlarının birçok şey göz önüne alındığı zaman, birlik varsayımından daha gülünç sonuçlar getirdiğini göstermeye çalışıyor.”⁴⁰

“Parmenides’in fikirlerini desteklemeye çalışan ve kendisi de,
“Birlikten yana olan filozof, rakiplerince ortaya konan ve tutulan tezden hareket ederek şu kanıtlamayı yapar: çokluk bölünürlüğü içerir, artık bölünemeyen ögelerin büyüklüğü yoktur; o zaman bir büyüklüksüz ögeler toplamı belli bir şey meydana getiremez; yada bu ögelerin bir büyüklüğü vardır, bu durumda bunlar sonsuz olarak bölünebilir, şöyle ki meydana getirdikleri şey sonsuz büyüklüktür. Öyleyse, şeylerde çokluk olamaz.”⁴¹

Zenon’a göre var olanlar sayı bakımından hem sonlu hem de sonsuzdur. Eğer sonluysalar, eksikleri ya da fazlalıkları yoktur. Aynı zamanda da sonsuzdurlar çünkü iki parça varsa bir üçüncü parça da vardır ve üç parça varsa başka parçalar da olmalı ve bu sonsuza kadar gitmelidir. Çünkü iki ayrı şeyden bahsedebilmemiz için bir bütünün iki parçasının arasında onları ayıran bir “şey”e ihtiyaç vardır. Zaten Zenon’a göre de boş mekan diye bir şey de yoktur. Hatta bunu da şöyle kanıtlar: bir var olan bir mekanın içindeyse bu mekan da başka bir mekanın içinde bulunmak zorundadır. Bu sonsuza kadar gitmektedir. Bu yüzden boş mekan diye bir şeyin olması mümkün değildir.

Zenon hareketin imkansızlığını göstermek içinse dört örnek verir. Bunlardan ilkinde Zenon hareketin imkansızlığını şöyle açıklamaya çalışır. Sınırlı bir sürede bir mesafeyi kat etmek mümkün değildir. Çünkü iki nokta arasındaki mesafe üzerinde sonsuz sayıda uğrak bulunmaktadır. Sonsuz sayıdaki uğraktan geçerek sınırlı bir sürede varmaya çalıştığımız yere ulaşmamız mümkün değildir. İkincisinde ünlü Akhilleus ve kaplumbağanın yarışı örneğini verir. Akhilleus kendisinden önce yola çıkmış olan kaplumbağaya asla yetişemeyecektir. Çünkü Zenon’a göre Akhilleus kaplumbağanın aldığı mesafeyi kapatana kadar kaplumbağa yine yol alacaktır ve bu hep böyle sürüp gidecektir. Ve Akhilleus asla kaplumbağaya yetişemeyecektir.

⁴⁰ Paul Foulquie, **Diyalektik**, Çev: Afşar Timuçin, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1975. s:12.

⁴¹ A..e., s: 13.

Hareket yoktur bu yüzden aradaki mesafe asla kapanmaz. Üçüncüsü; bir ok fırlattığımızı düşünelim, ok hedefine varana kadar belli bir mesafeyi kat etmek durumundadır. Yani bu mesafenin her noktasında bulunmak zorundadır. Bulunmak da durmak demek olduğuna göre aslında atılan bir ok fırlatıldığı sürece duruyordur ve bu yüzden Zenon'a göre hareket imkânsızdır. Dördüncü örneği ise Capelle şu şekilde aktarmaktadır;

“Biri stadyumunun sonundan diğeri de ortasından olmak üzere karşıt yönlerden çıkarak birbirine eşit olan ve eşit hızla birbirlerinin önünden geçen grupları örnek gösteriyor; o buradan zamanın yarısının iki misline eşit olduğu sonucunu çıkarıyor.”⁴²

Walther Kranz'ın aktarımına göre ise dördüncü örnek;

“Koşu yerinde karşıt yönlerden eşit sayıda (duran) cisimler önünde hareket eden eşit sayıdaki cisimler üzerine olandır; bunların bir takımı koşu yerinin sonundan, bir takımı da ortasından eşit hızla hareket ediyorlar; buna göre yarı-zamanın iki katı zamana eşit çıktığını sanıyor.”⁴³

Hareketin açıklamasını yapan Parmenides'ci veya Pythagoras'cı yaklaşımlar Aristoteles'in Physika'sındaki kadar başarılı değildirler. Fakat burada önemli olan Zenon'un ustasını korumak amacıyla Pythagoras'cılarının tezinin hareketi açıklamadaki eksikliklerini diyalektik yöntemi kullanarak başarılı bir biçimde ortaya koyabilmiş olmasıdır.

“Zenon'un amacı, her şeyden önce, bir sistem kurmak yada bir tezi kanıtlamak değildir, ama rakiplerinin kavrayışlarını yıkmaktır. Onun diyalektiği bir olumsuz diyalektiktir. Sonra, bu diyalektik kesin öncüllerden

⁴² Capelle, **a.g.e.**, s. 157.

⁴³ Kranz, **a.g.e.**, s. 90.

hareket etmez, ama rakiplerinin kabul ettiği ve savunduğu öncüllerden hareket eder: Zenon diyalektiği, *ad hominem**⁴⁴ olarak kanıtlar.”⁴⁵

Hilav’a göre bu felsefe aslında diyalektiğe aykırıdır ve Aristoteles’in Zenon’u diyalektiğin babası gibi görmesinin sebebi onun aporyalarını⁴⁶ ve yöntemini kendince diyalektik olarak tanımlamasından kaynaklanıyordu. Fakat modern anlamda bir düşünceye diyalektik denilebilmesi için özdeşlik yerine karşıtların birliği bir ilke olarak kabul edilmelidir.

Hegel, Mantık Bilimi’nin Varlık Öğretisi bölümünde, Herakleitos’a göre oluşun ve buna bağlı olarak da değişimin, varlığın temel belirlenimi olduğunu belirtiyordu. Devamında da Eleatiklerin* varlığı değişmez olarak kabul ettiklerini hatırlatıyor, Demokritos’un Eleatik’lere cevaben varlığın çokluktan daha fazla bir şey olmadığını söylediğini aktarmaktadır. Bu durum Hegel’e göre bu bir felsefi sistemin bir diğeri tarafından çürütülmesine bir örnektir. Ve çürütme işlemindeki diyalektik ilişkiye dikkat çekmek istemektedir: “(...) çürütme çürütülen felsefenin ilkesini kendi eytişimi içinde göstermekten ve ideanın daha yüksek bir somut biçiminin ideal kıpısına indirgemekten oluşmaktadır.”⁴⁷

1.3 SOFİSTLER

Platon, Euthydemos diyalogunda sofistler için: “(...) filozofla devlet adamı arasında bulunan kişilerdir”⁴⁸ demişti. Sofistler⁴⁹ İnsan felsefesinin ortaya çıkışının

* kanıtlama; karşıdakine, kendi konuşmalarının ya da eylemlerinin uyarsızlığını göstererek kanıtlama

⁴⁵ Paul Foulquie, **Diyalektik**, Çev: Afşar Timuçin, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1975. s:13

⁴⁶ Aporya: [alm. Aporie, fr. Aporie, ing. Aporia, yun. Aporia: a=sız, poros= yol, köprü, çıkış, es. T. Gayr-i kabil-i hal mesele]. Bir sorunda çözüme varmanın olanaksızlığı durumu; çıkış yolunun olmayışı. Prof. Dr. Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, İnkılap Basımevi, 11. Baskı, İstanbul, s:46

⁴⁷ G. W. F. Hegel, **Felsefi Bilimler Ansiklopedisi: I Mantık Bilimi**, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1991, s: 130.

* Xenophanes, G. W. F. Hegel, Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I Mantık Bilimi, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1991, s:130, Parmenides

⁴⁸ Platon, **Euthydemos**, Sosyal Yayınlar, Çev: Prof. Dr. Halil Vehbi Eralp, İstanbul, 2000, s. 76.

⁴⁹ Eski Yunan'da, M.Ö. V. ile IV. Yüzyıllarda, gerek kamusal görevlerde gerekse kişisel konularda gençlere doğru düşünmeyi, güzel konuşmayı, iyi eylemeyi öğretmeyi amaçlayan; başka bir deyişle, iyi yurttaşlar yetiştirmeyi kendilerine ödev edinen bilge kişilere verilen ad. Eski Yunanca'da "bilge", "kolay öğrenip kolay öğreten", "bilgi uzmanı" gibi olumlu anlamlara gelen *sophiestes* terimi, zamanla özellikle Sokratesçi ve Platoncu felsefe anlayışının egemenliği nedeniyle "aldatan", "kandıran", "bilgi düşmanı" gibi olumsuz yananamlar ya da karşıt anlamlar edinmiştir. Bu olumsuzluğun sofistlere yüklenmesinde hiç kuşkusuz kent kent dolaşarak para karşılığı ders veriyor olmalarının önemli bir payı vardır. Ancak sofistlerin felsefesinin doğduğu dönemde en az filozoflar kadar önemli katkıların olduğu da üstünden atlanamayacak bir gerçektir.

Bir kent devletinden (*polis*) bir başka kent devletine geçip duran gezgin bilgi öğretmenleri olan sofistler inandırma sanatında yetkin kişilerdi. Kendilerini dinleyenleri salt inandırmak adına her türden stratejiye baş vuran bu yolda gerektiğinde bilgiyi, iyiyi ve erdemi hiçe sayan sofistlere göre önemli olan doğrunun ne olduğunun bulunması değil, doğru diye ileri sürülen şeyin ikna edici bir retorikle en iyi biçimde savunulmasıydı. Özellikle gençleri etkili birer siyasetçi olarak yetiştirme amacı uyarınca sofistler felsefenin yanı sıra başta konuşma ya da söz söyleme sanatı (retorik), dilbilgisi ve hukuk disiplinleri olmak üzere ekonomiden ahlaka hemen her şeyden anlayan hemen her alanda çok bilgili kişilerdi. Bu donanımlarıyla sofistler, topluluk içinde kendinden emin güzel konuşmalarıyla bir konuyu incelikleriyle savunmada ustalaşmak isteyen soylu çocuklarına, kamu yaşamında geçerli bilgi ve yetileri kazanmak isteyen zengin aristokrat çocuklarına ders vererek geçimlerini sağlıyorlardı.

Sofistler ile Sokrates aralarındaki tartışma aracılığıyla felsefe doğadan insana dönmüş; Sokrates öncesi doğa felsefesinin egemenliği insan üzerine araştırma yapmanın neden zorunlu olduğunun temellendirilmesiyle büyük ölçüde kırılmıştır. Sofistler, doğa (**physis*) ile toplumsal bağıt ya da yasa (**nomos*) ayrılığını felsefi soruşturmanın gündemine sokmuşlardır. Baştan sorgulamaksızın doğal olduğunu, bu nedenle de denetimimiz dışında olduğunu düşündüğümüz ahlak kurallarımızdan tutun da törelerimizin, geleneklerimizin ve yaşama alışkanlıklarımızın tümünün birer toplumsal bağıt olması belirlemesinin felsefi bakımdan oldukça önemli içerimleri bulunmaktadır.

Felsefe tarihinin ilk büyük kuşkuçuları olarak da görülen Abderalı Protagoras ile Leontinoili (Sicilya) Gorgias insanın her şeyin tek ölçüsü olduğu düşüncesini kendilerine ilke edinmiş; böylelikle de herkes için doğruluğu kesin yargılara varma olanağını daha baştan yadsımışlardır. Gorgias, varlık diye bir şeyin olmadığını olsa bile bilinemeyeceğini, bilinse bile bir başkasına iletilemeyeceğini söyleyerek son noktayı koymuştur. Buna karşı platon, sofist felsefe anlayışıyla yaşamı boyunca sürececek yoğun bir düşünsel savaşa girişmiştir. Platon, Protagoras ile Gorgias gibi sofistlere saygı duymasına karşın sofistlere genellikle iki ana nedenden ötürü sürekli karşı çıkmıştır. Bunlardan ilki sofistlerin para karşılığında ders veriyor olmaları yani bilgiyi satabilir bir nesne olarak görüyor olmaları. İkincisi ise sofistlerin ortaya felsefi bakımdan kabul edilebilir uslamlamalar koymak yerine çeşitli retorik stratejileri kullanarak ne pahasına olursa olsun salt karşısındaki ikna etmeyi amaç edinmiş olmalarıdır. Aynı gerekçeye dayanarak Aristoteles de (*De sophistic elenchis*, I. I. 165a 22) sofist denilen kimsenin gerçekte bilge olmadığı halde bilgemiş gibi görünerek bundan kendine maddi yarar sağlayan kişi olduğunu yazmıştır. Gelgelelim kimi felsefe tarihçileri, doğruluğun, bilginin, en önemlisi de iyyinin bıkıp usanmaz savunucusu Sokrates'i de ustaca bir sofist olarak değerlendirme eğilimindedirler. Bunun kanıtı olarak da

ilk mimarlarıdır. Yunanistan'ın 5. Yüzyılın ortalarında yaşadığı ekonomik ve politik kalkınmada Atina ağırlık merkezi olmuştu. Böylece felsefe, kıyılardan şehre taşınmış ve Atina artık felsefenin merkezi haline gelmişti. Atina'da gelişen demokrasiye bağlı olarak da mevcut eğitim sisteminin yetersiz kaldığı gözlenmekteydi. Yaşanan yeni duruma uyum sağlamak isteyenler daha fazla bilgi sahibi olmak gerektiğini düşünmekteydiler. Bu sayede başarılı bir yurttaşın nasıl gelişeceği sorusu gündeme gelmiş, bu eğitimsel sorunun cevabını da sofistler vermeye çalışmışlardır. Kendilerinden önceki düşünürlerin aksine; insanın kendisini, düşüncesini, iradesini ve duygusal hayatını konu almışlardır. Bilginin, erdemin öğretilip öğretilmeyeceği üzerine Platon'un diyaloglarında, sofistlerin görüşlerine ve Sokrates ve Platon'un da bunlara verdikleri cevaplara ulaşılabilmektedir. Sofistler, öznelliğin değer kazanmasını sağlamış ve evrensel hakikatlerin bulunup bulunmadığını sorgulamış, gelenekleri ve otoriteyi eleştirmişlerdir.

Bu yüzden de sofistliğe, Antik Çağ'ın "**Aydınlanma Devri**"* denilmektedir. Sofistlerin diyalektiği, ilkçağdaki kabulüyle bir tartışma sanatıydı. Sokrates'te çok daha fazla gelişecek ve bir iç tutarlılığa sahip olarak sistematığe kavuşacak olan bu sanat; sofistlerde sadece bir olguya dair karşıt iki argüman ortaya koyarak kendi savının doğruluğunu ya da karşıdakinin savının yanlışlığını kanıtlamaktan ibaretti. Her ne kadar diyalektiği bir sistematik yöntem olarak kullanmasalar da ona, dolaylı olarak katkıda bulundukları söylenebilir. Sofistler dış görünüşteki karşıtlıkları konu etmişlerdir. Diyalektik düşüncede ise doğadaki, insan düşüncesindeki, toplumsal olgu veya tarihsel olaylardaki tüm karşıtlıklar konu edilir.

"Sofistlerin felsefesi, tarih bakımından bir antitez rolü oynadığı gibi, davranışları da diyalektiğe dolaylı olarak yarar sağlamıştır."⁵⁰ Özdeşlik ilkesini onu bozarak kullanmışlardır. Gorgias'ın tüm yargıların yanlış olduğunu iddia etmesi ya

Sokrates'in "Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir" sözünü göstermektedirler. Yine de Sokrates sofistlerden soruşturmacı filozofluğu ve bilgiyi arama ödevinden bir an olsun ödün vermeyişle ayrılmaktadır. Platon ile Aristoteles'in ortaya koyduğu felsefenin etkisiyle sofist gelenek büyük ölçüde başlangıçta taşıdığı değeri ve önemi yitirmiştir. (Abdülbaki Güçlü v.d., **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, S:1315-1316)

⁵⁰ Hilav, **a.g.e.**, s: 39.

* totoloji: eşsöz, aynı içeriği aynı anlamda türlü sözcüklerle anlatma

*Aydınlanma Devri:

da başka bir sofistin özdeşliği sadece “**totoloji**”⁵¹ olduğu zaman doğru kabul etmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Sofistler tüm sentetik yargıların ileri sürülmesini engelliyorlardı. Ama bunun o zamanki sonuçlarına bakıldığında; Elea’lıların varlık teorilerinde açıkladıkları biçimde soyut bir özdeşliğin olmadığını da göstermiş oluyorlardı.

Laertius’a göre her konuda birbirine karşıt iki söylem bulunduğunu ilk olarak Protagoras söylemiştir, Sokrates’in diyalektik yöntemi olarak bir sonraki bölümde değineceğimiz tartışma yönteminin ilksel formunu da ilk onda görülmektedir, Artemidoros’un Khrysippos’a karşı eserinde söylediği üzere konuya hem olumlu hem olumsuz nasıl yaklaşılabileceği Protagoras’ta görülmektedir.

Selahattin Hilav’a göre sofistlerin düşünce biçimiyle diyalektik düşünce arasında farklar bulunmaktadır. Sofistler sadece görünüşte kalan karşıtlıkları irdelerken, diyalektik; doğada; insan ruhunda ya da düşüncesinde olan gerçek karşıtlıkları konu edinir. Sofistlerinki bir çeşit kelime diyalektiğidir. Ama en önemli fark bu değildir. “Nesnelerin ve gerçeğin bağlantıları üzerine yürüttüğümüz yargılar zorunlu olarak çelişiktir.”⁵¹ ilkesini diyalektik kabul ederken, sofistler bu ilkeyi tezlerini pekiştirmek için kullanmamışlardır. Bunu yerine, başkalarının iddialarını çürütmek için kullanmışlardır. Sofistler, iki çelişik yargıdan yalnızca biri doğrudur, şeklinde özetleyebileceğimiz bir anlayışları vardır. Onlarda daha ziyade, özdeşlik ilkesinin önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz.

Bununla beraber Hilav, sofistlere Hegel’e ve Grote’a kadar sofistlere haksızlık yapıldığı düşüncesindedir. Onların boşu boşuna yapılan hitabet savaşları veren, yanılgı dolu bir düşünce sistemine sahip olduklarına katılmamaktadır. Aktardığına göre Gomperz sofistleri, “yarı profesör, yarı gazeteci”⁵² olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, “İranlılarla yapılan savaşların ardından gelen ekonomik ve manevi gelişmeyi eleştiren düşünürler ve gelenek ile otoriteyi kabul etmeyip, özgür araştırma ve ifade özgürlüğünü elde etmek için savaşan devrimcilerdi.” der.

Hilav’a göre Sokrates’in ise sofistlerden ayrıldığı noktalardan biri ise: gerçekliğin nesnel bilgisinden umudu kesmemesi idi. Sofistlere göre bilgi imkansız iken Sokrates’e göre asla böyle değildi. Sofistler her şeyin ölçüsünün insan olduğunu söylerken, Sokrates ise böyle bireyci olmamıştı. Sokrates’i sofistlerin

⁵¹ Hilav, **a.g.e.**, s: 38.

⁵² **A.e.**, s.38.

düşmanı gibi gösterenin, Platon'un yorumlarıydı. Aslında Sokrates de sofistler de, geleneklere, herkes tarafından sorgulanmadan kabul edilen ahlaka, törelere ya da yasalara saygı duymamaktaydı.

Hilav'a göre sofistlerle Sokrates arasındaki en önemli fark, Sokrates'in toplumu değiştirmek istemesi ama sofistlerin sadece toplumu eleştirmesiydi.

2. SOKTARES VE PLATON

2.1. SOKRATES

Herakleitos'ta ilkelerini gördüğümüz diyalektiğin Sokrates'te bir yöntem olarak kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Yani Sokrates'te diyalektik, artık gerçeğe ilişkin bir takım özellikler olarak değil, gerçeği bulmanın bir yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sokrates bu yöntemi çok özgün bir şekilde kendi felsefesinin içinden yaratmıştır. Hatta bu yüzden bu yönteme Sokratesçi diyalektik de denmektedir.

Sokrates'in felsefesini ve neden bu yöntemi kullandığını anlamak için onun yaşadığı dönemin siyasi ve düşünsel atmosferine bir göz atmak gerekir.

Sokrates ve Platon yaşadıkları dönem içerisinde Yunanistan'ın politik, bilimsel ve felsefi ortamından ve bu konularda yürütülen tartışmalardan memnun değillerdi. İçinde var oldukları Devlet'i evrensel bir devlet durumuna getirmek istiyorlardı.

Sofizmi yaratan politik ve ekonomik değişiklikler Sokrates'i de etkiliyordu. O da tıpkı sofistler gibi insan hayatının pratik sorunlarıyla ilgileniyordu. Erdemin ve bilginin özdeş olduğunu savunuyordu çünkü yaşadığı dönemde meydana gelen değişiklikler toplumsal yapıyı değiştirmiş, bilinen yaşama kuralları da yapının eskisi gibi düzenli işlemesine engel olmaya başlamıştı. Gelenekler, din, otorite kaybolan toplumsal dengenin yeniden sağlanmasına katkıda bulunmadığı için Sokrates değişmeden kalacak, herkes için geçerli olacak bilgiyi aramaya koyulmuştu. Ona göre bu bilgi, özdeş oldukları için; erdemi de beraberinde getirecekti. Aslında insan dünyaya bu bilgiyi içinde taşıyarak gelmişti. Gereken sadece onu çekip çıkarmak, bildiğini fark ettirmektir.

Sokrates doğurtma adı verilen yöntemiyle, soru cevap sırasını takip eden bir tartışma başlatır, tartışma esnasında karşıt düşüncelerin doğmasını sağlar ve bu karşıt düşünceler sayesinde karşısındakinin düşüncesini somutlaştırmış olurdu. Burada Sokrates'in amacı gerçeğin irdelenmesi ve tartışmaya konu olan sorun ne ise onun çözülmesidir. Sokrates bunu başarmak için karşıt düşüncelerden yararlanır, karşıt düşünceleri bir kaynak olarak kullanır ve buradan harekete geçer. Düşünceyi

soru cevap etrafında şekillendirmeye” “maietike” (doğurtma sanatı) (ebelik)”¹ denilmektedir. Bu yöntemin geliştiricisi olan Sokrates’in amacı düşüncemizin içinde gizli şekilde duran hakikatleri ortaya çıkarmaktır.

“Kendisi bir çığıra, bir okula bağlı olmadığı gibi, bir çığır da kurmaya kalkışmamıştır. Ortalıkta çarşıda-pazarda dolaşır, karşısına çıkanlarla konuşmaya çalışırdı. Bunu da, insanları, hayatlarının anlam ve amaçları bakımından düşünmeye aydınlanmaya kımıldatmak, onlarda bu isteği uyandırmak için yapardı. Sokrates felsefesini, dünya görüşünü bu yolla yaymıştır: bir şey yazmamıştır.”²

Kendine ait yazılı bir kaynak bulunmadığı için felsefesi ve yöntemi Platon’dan ve Xenophanes’ten (Bkz: **Anılar***) öğrenilebilmektedir. Fakat Xenophanes’teki bilgilerin Platon’unkiler kadar derin olmadığı bilinmektedir. Platon ise Gençlik diyaloglarında bu yöntemi ortaya koymuştur. Zaten bu diyaloglara “**Sokratik Dialog**”lar (Gençlik Diyalogları: Apologia; Kriton, Protagoras, İon, Lakhes, Politeia I, Lysis, Kharmides, Euthyphron) da denmektedir.

Hegel’e göre Sokrates’te diyalektik öge; ironidir ve bu onun felsefesinin genel karakterine oldukça uygundur. Hegel’in aktarımına göre, Sokrates diyalektiğini öncelikle sıradan bilince karşı, sonradan da sofistlere karşı kullanmıştır. Sohbetlerin de bir konu hakkında çok meraklı ve fazla bilgi edinmek ister gibi görünüp her tür soruyu soruyor böylece karşısındakini savunduğu fikrin karıştına ulaştırmayı başarıyordu. Yine Hegel’in aktarımına göre bunun örneği Sokrates’in Parmenides’i sorularla “ (...) tüm öğrenmenin yalnızca anımsama olduğunu onaylamak zorunda bırakması”³ dır.

Sokrates’e kadar düşünce dış faktörlerin kontrolündeydi. Sokrates bu durumu değiştirdi ve düşüncenin oluşumunun içsel bir edim olduğunu ilan etti.

¹Selahattin Hilav, **Diyalektik Düşüncenin Tarihi**, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997, s: 40.

²Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002, s. 43.

*Sokrates’in Platon dışındaki öğrencisi Ksenophanes’in Sokrates’in düşüncelerini anlattığı eseri

³ G. W. F. Hegel, **Felsefi Bilimler Ansiklopedisi: I Mantık Bilimi**, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları, 1991, s: 114.

Sokrates felsefi, siyasi ve bilimsel gerçeklere o gün ortaya atılanlardan daha sade, yalın ve ahlaki bir anlayış oluşturmaya çalıştı. Çünkü zaten yaşam bunların bir btnyd. Siyaset, felsefe ve bilim “iyi” değerler iermeliydi. İnsanlar da yaşamları boyunca bu “iyi” değerlere ulaşabilmek için kendilerini eğitmeliydiler ya da birileri onları eğitmeliydi. Bu onları evrensel ve sonlu olmayan bir yere ulaştıracaktı. Sokrates ve daha sonra Platon felsefesinde en değerli, evrensel olarak geçerli kavram da bu “İYİ” kavramıydı.

Burada diyalektiğin oluşumu içinde değerlendirip, vurgulamamız gereken önemli bir nokta göze çarpmaktadır. Sokrates ve Platon; bilimin, felsefenin ve siyasetin ahlaki yapılarının olmadığını ve bu yapıların onlara kazandırılması gerektiğini düşünüyorlardı. Sahip oldukları kendi özlerinin dışında bu özlere karşıt olarak- karşıt olarak çünkü böyle bir ahlaki yapıları yok- ve zorunlu olarak ahlaki bir yapının onlara kazandırılması gerektiğini savunuyorlardı. Yani siyasetin, bilimin ve felsefenin hem idealistçe hem de somut olan olgu ve değerlerin aynı anda yansıtıcısı olmalarını istiyorlardı. Burada zıtların birliğinden elde edilecek bir uyumdan bahsedilmektedir ve elbette bu diyalektik bir olgudur.

“ Sonuçta Platon’a göre, gerçek bilim, eğer bilimi böyle tanımlayabilirsek, yalnızca kitaplardan öğrenilmez ruha dışarıdan zorla kabul ettirilemez; ruh, onu, kendinde, kendisi tarafından ve kendi içsel çaba ve uğraşlarının sonucunda, kendi kendine elde eder, yaratır ve biçimlendirir.”⁴

Buradan idealist felsefe için diyalektiğin anlamını çıkartabiliriz: idealist felsefe için diyalektik bir tür bir oluşum ve yansımadır. Yani Sokrates ve Platon için siyaset, felsefe ve bilim alanındaki tüm ifadeler kavramlara dayanmalıydı ve kavramlar da düşünceleri ve idealleri yansıtmalıydı. İşte bu yüzden soru yanıt şeklinde ilerleyen doğurtma işlemi, Sokrates’in yöntemi, karşıdakinin düşüncesini harekete geçirir ve onu beslerdi.

Bu yöntem sayesinde kavramlar, basit ve anlaşılır bir biçimde dile getirilir ve kavramların olgular aracılığıyla kendi gerçeklerini yansıtmaları sağlanırdı. Kavramın gerçeği yansıtan hatta düşüncede oluştuğu için düşünceye yani kendi kendine

⁴ şahin Yenişehirlioğlu, **Felsefe ve Diyalektik**, Ankara, Maya Yayıncılık, 1985, s. 73.

döner bir “şey” olması yani nesnel bir öz olması Hegel’de de gördüğümüz bir diyalektik durumdur. Bu iki nesnel idealist düşünürün birbiriyle olan bağından yola çıkarak, kavrama diyalektik bir bakış için gereken ilkeleri belirleyebiliriz: “1- Kavramın dolayumsuz bir şey olması, 2- Basit ve anlığa bağlı (zihinsel) oluşu, 3- Sadece bilince özgü bir şey olmayışı, 4- Nesnel öz ve kendinde oluşu.”⁵

Böylece Sokrates ve ona bağlı olarak Platon ve Hegel diyalektiklerinin evrensel ögesinin, düşüncemizde oluşturduğumuz kavramlar olduğunu ve düşüncemizde yarattığımız bu kavramlardan oluşturduğumuz sistemin yine kavramlar vasıtasıyla düşünceye dönüştüğünü bunun da idealist diyalektik anlayışın temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Platon’un nesnel idealizmi tek başına kurmadığını Sokrates’in felsefesi yardımıyla bunun oluştuğunu da hesaba katarsak, Sokrates’in diyalektiğini incelemeye devam edebiliriz.

Sokrates’te ve Platon’da da bilimsel ve akılsal araştırma ahlak tarafından belirlenmekteydi. Zaten bilimin ve aklın işi de buydu: insanları ahlaksal bir ereğe ulaştırmak. Bu ahlaksal erek evrensel bir amaçtı. Böylece erdemi de içeren “iyi” kavramı ortaya çıkmıştı. Ve Sokrates’e göre kendi kendini tanıyan, bilen insan bu evrenselliğe ulaşabilirdi. Bu felsefenin en önemli özelliği usa olan güven ve inançtır. Usun yarattığı kategorilerin ve ilkelerin ışığında insan kendini tanıyabilir ve “iyi”ye ulaşabilir.

Delphe tapınağının üzerinde yazan bu kendini bilme buyruğu, Sokrates’in doğurtma yönteminin dayandığı sağlam temeldi. Bu buyruğa bağlı olarak Sokrates; felsefesini, diyalektik yöntemini oluşturdu.

Sokrates’ten beri, felsefe; sadece varlığın nitelikleri veya tözü hakkında çalışmak değildir, artık insan varlığının inşası da felsefi bir erek haline gelmiştir. Ereğe ulaşmanın yolu ise, kendini bilmesini öğütlediği insanlığın, ahlaksal yapıda şekillenmesi gerektiğini savunduğu; bilim, siyaset ve felsefe ile eğitilmesi gerektiğidir.

Sokrates diyalektiğinde, bilinç düşünce olarak kendine özgü bir hareket biçimine sahiptir. Düşünce kendi kendisinin başlattığı hareket içinde var olmaktadır, yani düşünce kendi kendini var etmektedir. Bilinç, düşünce olarak kendini dışlaştırdığı; örneğin: bir insanda var olan bilincin görünmez iken, düşünceye bağlı

⁵ A.e., s. 74.

bir davranışla ya da sadece düşünceyi konuşma yoluyla dile getirerek dışlaştırması gibi, düşünce de bilinç olarak kendini dışlandırmaktadır örneğin: başka birinin düşüncesinin sizde bir bilinç oluşturarak kendini dışlandırması gibi. Bu şekilde bilinç ve düşünce dışa dönük bir yansıma yaratır ve bu sayede de insan kendi varlığını tanıyabilir. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki: düşünce ruhun özüdür ve aynı zamanda da ruhun hareketidir. Sokrates, Platon ve hatta Hegel düşüncesinde ruhun varlığı, ruhun devimidir. Yani ruh değişimleriyle yenilenir. Doğa da kısmen benzer bir yapıya sahiptir. Doğanın ruhtan farklı olarak yenilenmesi söz konusu değildir. Yani ruhtaki nicel değişim(ler) nitel bir sıçramaya yol açarken, bu diyalektik dönüşüm doğada görülmemektedir.

Doğada görülmeyen ama ruhta gerçekleşen bu değişimin kaynağı da kendini bilmektir. Tapınağın da üzerinde olduğunu bildiğimiz bu cümle de ruhun bu özelliğini yansıtmaktadır.

Sokrates'in burada varlığını ortaya koyduğu bu olgu bilinçtir. Kişinin kendini bilmesi, bilme ediminin doğası gereği, kendini nesneleştirmesini, kendini kendinden ayırmasını (bu sayede kendini dış dünyada bir var olan haline de getirmiş olur) gerektirir. Bunu da doğada bir tek insan yapabilmektedir, bu yüzden kendini bilme, bilinç ve değişim sadece insanda mümkündür, doğada değildir. Sokrates'te doğanın diyalektiği yoktur.

Sokrates, Platon ve Hegel'in felsefelerinde görünüş, gerçekliğe bağımlıdır. Görünüşün varlığını kendi gerçeği oluşturmaktadır. Gerçeklik ise görünüş değildir. Çünkü görünüş değişebilir. Görünüşe kaynaklık eden değişmiyorsa bu evrenselidir. Öyleyse her şey sadece birer görünüşten ibarettir ve yine her şey bu evrensel ve tek gerçek olandan doğmaktadır. Kendini tanı ile Sokrates, bu evrensel türeyişi ve varlığın geçirdiği aşamaların bilinmesi gerektiğini vurgulamaya çalışmaktadır.

İnsanın tek ödevi kendini bilmek ve tanımaksa, o zaman bunu yaparken kendisinin ve tüm var olanların geçirdiği evrimleri öğrenecektir. Bunu yaparken de doğayla bütünleşecektir. Doğayla bütünleşme olgusu Sokrates ve Platon'da ahlaksal yapıyla özdeşleşir. Hegel'de ise bu ahlaksal yapının yerini tinsel yapı almaktadır.

Sokrates ve Platon'da da ve Hegel'de de tümel ve gerçek olan düşünce hem araçtır hem de amaçtır. Doğayla bütünleşen düşünce tarihsellik de kazanacaktır ve bu da diyalektik bir özelliktir. Burada idealizmin temel ilkelerinden biri olan varlık ve

bilme ediminin özdeşliği durumuna geçiş vardır. Bu geçiş de diyalektik bir yapıdadır. Sokrates'in kendini bil buyruğunda bu yapı gizlidir. Şöyle ki: varlık olarak kendini bilmenin mümkün oluşu, varlık olmanın bilmekle aynı şey oluşu. Varlık kendini bildikçe doğayla bütünleşecek ve bir varlık olarak kendini var edecektir. Ya da şöyle de söylenebilir: insanın kendi varlığını yaratması kendini ve diğer şeyleri bilmesine bağlıdır.

Sokrates'in felsefesindeki bir diğer diyalektik özellik ise karşıt ve çelişmekte olan olgular ve ilkelerden elde ettiğimiz çıkarımların üzerine inşa edilen düşüncelerin sahip oldukları uyumdur. Uyum kavram olarak ele alındığında bir arada olabilmek olgusunu içinde barındırır. "Birbirlerine karşıt ve birbirleriyle çelişmekte olan ilkeler, kavramların mantıksal yapılarından ve güçlerinden çok, varsayımların yapılarında ve güçlerinde bulunurlar ve oradan çıkarlar."⁶ Yani karşıt veya çelişik ilkeler mantıklı kavramlar oluşturmazlar. Herakleitos'un diyalektik anlayışına tamamen ters olan bu yargı nesnel idealist felsefenin diyalektik anlayışına çok uygundur. Aksine böyle ilkelerden konuları irdelerken kullanabileceğimiz varsayımlar üretilebilir. Ve zıtların birliği burada da sağlanır ve birbiriyle çelişen yargılardan varsayımlara ve varsayımlardan da aynı ve çelişmeyen yargılara ulaşırız.

Sokrates konuları irdelerken iki nokta belirler. Bunlardan birincisi; erişilmesi çok zor görülen bir nesne, ikincisi ise; bilinmesi daha kolay gözüken bir öznedir. Bu iki noktanın yani nesnede öznenin irdelenmesi için "kendi kendini tanı"maya çalışmak gerekir. Bununla Sokrates'in varmaya çalıştığı sonuç, insanın varlığını insanın hep istediği derin araştırmanın asıl öznesi durumunu getirmektir. Sokrates, " Felsefeyi doğa'nın derin özünde gizli yatan ve saklı duran şeylerden kurtarıp, onu ortak yaşama (toplumsal yaşam), iyi ya da kötü diye niteleyebileceğimiz her tür erdem ve kusur (kötülük)'un araştırmasına yönelmiştir. "⁷

Yukarıda bahsettiğimiz durum, diyalektik materyalizmin madde ile düşünce arasında kurduğu diyalektik ilişkinin tam tersidir. Sokrates'e göre, insan kendini madde ve doğadan kalkarak değil, kendinden kalkarak tanımalıydı. Doğaya ve evrene ilişkin bilgileri toplamadan önce insan kendini öğrenmeliydi. Kendi varlığını bir araştırma öznesi olarak ele almalıydı. Kendi günlük yaşantısından bazı ilkeler

⁶A.e., s. 78.

⁷A.e., s. 78.

elde etmeliydi. Bu elde ettiği ilkeleri ahlaki ve evrensel yasalara dönüştürmeye çalışmalıydı.

Sokrates'ten önceki yunan filozofları evrenin ana maddesini ya da ilk nedeni maddeden, maddenin yapısından bulmaya çalışmışlardı. Sokrates bu ilk öğeyi insan varlığının özü olarak belirlemiştir. Bu belirlenimin yani insanın özelliği, ahlaksal dünya ile bilimsel dünyanın birleşmesinden oluşmasıydı. Ve insanın yapısında varlığının özünde birbiriyle çelişen, birbirine mutlak olarak karşıt olan iki özellik vardı. Bunlar İYİ ve KÖTÜ kavramlarıyla belirttiğimiz erdem ve eksiklik olgularıydı.

Sokrates'e kadar felsefenin konusu ontoloji ile sınırlı iken ondan sonra bu alana ahlaksal dünyanın değışmeyen genel kavramlarını araştırmak da eklenmiştir. Bu araştırmanın Sokrates için görünenin dışında bir anlamı daha vardır. Bu araştırma süresince ahlaka şekil verecek ona ayrı bir içerik kazandıracaktı. Zaten Sokrates'in felsefesinin, bilimsel uğraşısının temelinde de bu yatmaktadır.

“ Sokrates, der Aristoteles, erdemleri ele alır ve onları evrensel ölçülerde ve boyutlarda belirlemeye çalışır... ; şeyler'in gerçekte ne olduklarını araştırır. Kıyaslamalara koyulur. Tasımların ilkesini ve şeylerin bu tasımların sonucunda oluşabileceklerini kanıtlamak ister. Bu nedenle, bilimin oluşumunu hazırlayan tümevarımcı çözümlemeler (usavurmalar) ve evrensel belirlemelerin her ikisi de, haklı olarak Sokrates'e mal edilmektedir. Fakat Sokrates'e göre, evrenseller ve tanımlamalar, kesinlikle birbirlerinden ayrı tutulmuş varlıklar değildirler; bunları birbirlerinden, platoncular ayırmışlar ve onlara İdea adını vermişlerdir.”⁸

Evrensellerle tanımlamaları diyalektik olarak birbirine bağlayan yani onların arasında diyalektik bir ilişki gören Sokrates, ahlak biliminin oluşması için gereken koşulları tümevarım yöntemini kullanarak evrensel genel kavramların ortaya çıkmasını sağlamak gerektiğini ileri sürmektedir.

Kavramların ne olduklarını sadece tümevarım yöntemini kullanarak bulmaya çalışmak yeterli bir yöntem değildir. Sokrates de bunun farkındaydı bu yüzden en sade ve anlaşılır analogileri kullanmaktaydı. Bu yalın ve sade analogiler üzerinde çalışmaya başlayan zihin, sadece gerekli noktaya yönelebilir ve kavramların özü ortaya çıkarılarak belirlenebilirdi.

⁸A.e., s. 81.

Yenişehirlioğlu'nun aktardığına göre Ksenophon ve Aristoteles'e göre, Platon; idealar kuramını oluştururken kullandığı diyalektik yöntemi Sokrates'ten öğrenmiştir. Aristoteles'e göre idealizmin kurucusu Sokrates ve geliştiricisi de Platon'dur. Bu açıdan bakarak da aralarında iki temel ayrımın bulunduğunu öne sürer. İlk olarak Sokrates ve Platon'da kavramların araştırılması ve kullanılması farklıdır. İkincisi ise tümevarım yönteminin araştırma içindeki yeri ve önemidir. Sokrates tanımları varlıklardan ayırmaz aralarında diyalektik bir birlik olduğunu savunurken, Platon bunları birbirinden ayrı olarak değerlendirir.

Sokrates'in diyalektiğinin bir diğer özelliği ise insan varlığını araştırma konusu olarak ele almanın yanı sıra insanları eğitmektir. Bu eğitim belli bir amaç doğrultusunda gerçekleşmektedir. Sokrates kendi kendini bil şiarının insana tümevarım yoluyla kavramları öğreteceğini ama aynı zamanda da neyi bilmediğini de fark ettireceğini savunmaktadır. Nitekim kendisi böyle yapmış ve bilgisinin sınırlılığını çekinmeden itiraf etmişti. Bilmediğini fark eden filozof aramaya başlamış, bilmemesini bir başlangıç noktası ve önemli bir gerçeklik olarak kabul ederek, hem ahlaksal hem de bilgece bir tutum sergilemiştir. Yanılmanın gerçekliğini kabul etmek aynı zamanda bugün anladığımız anlamda bilimsel bir tutumdur.

Sokrates kişiye gerçeğe gidebilmesi için araştırma yolu önerir. Ve bu öneriye ikna edebilmek içinse ona bilgisiz olduğunu gösterir. Sokratesçi diyalektik yöntem, bir anlamda bir çürütme yöntemidir. Ama bunu yaparken Sokrates, kendi fikirlerini kişiye kanıksatmaktan ziyade, onun gerçeği kendi usuyla bulması için gerekli yolun taşlarını döşer.

Sokrates'e göre şeylerin yansıttığı gerçek aranmalıdır. Onları aramak için de tanımlara ihtiyaç vardır. Bir şeyi tanımlarken onun içindeki tüm karşıtlıkları da ortaya koymak gerekir. “ Örneğin, Sokrates, nesnenin, şey (eşya) olarak algıladığımız görüntüsüyle karşıt bir olgu olarak içerdiği özellikleri ve nitelikleri uzlaştırmak gerektiğine inanmaktadır.⁹ Sokrates'e göre bunun için gereken yöntem tümevarımdır. Zaten bu şekilde tümevarım yöntemini ilk kullanan Antik yunan filozofu da kendisidir.

⁹A.e., s. 85.

“ Sokrates, adalet’in ne olduğunu aramaya koyulduğunda, Ötidem’le giriştiği bir tartışmadan önce adalet’le ilgili olarak herkesin de bildiği somut bir tanım ileri sürer: “Adalet, yalan söylememek, aldatmamak, başkalarını zarara sokmamak ve kendi cinsinden olanları köle haline getirmemektir. “* Bu belirleme bir SAV’dır. Bu tanımın belli bir durumda ve belli koşullarda geçerli olabileceğini kanıtlamak nedeniyle, yine bu tanıma dayanan, fakat tamamen karşıt birtakım sonuçlar çıkmaktadır. Bu sonuçlara göre; belli durumlarda ve belirli koşullar altında, yalan söylemek, aldatmak, zarar vermek ve köle olarak insanları esir almak, adaletin bize yüklediği görevler arasına girmektedir. Bu belirleme ise, bu kez bir KARŞI-SAV’ı oluşturmaktadır. Bunu biraz daha açıklayabilmek için, daha somut bir anlatıma dökelim; örneğin, herhangi bir generalin, düşman bir ulusu aldatarak zafer kazanması, ahlaksızlık sayılamaz. Savaşın getirdiği zorunlu bir duruma göre, yenilgiye uğratılanın topraklarını işgal etmek, halkını tutsak kılmak da, aynı olgunun bir uzantısıdır. Burada, böylece, adalet kavramının başka bir yanını görmekteyiz. Demek ki, sav ve karşısavın çözümlemelerinden sonra, verilen ilk tanım, zorunlu olarak değişime uğrayacaktır.”¹⁰

Sokrates’e göre ilk tanımlama yani sav evrensel durumu verir, karşı sav ise genel tanımlamanın özel durumlarıdır. Karşı sav ile savın birleşmesiyle sav artık değişmiştir. Sonuç olarak bu son durumda tanım artık evrensel ve mutlak bir duruma gelebilmiştir. Bu da “sentez”dir.

“Glokon politika ile uğraşmak isteyen bir gençtir. Sokrates, bu uğraşının dayanacağı gerçek amacı saptamak için, Glokon’la, bu iş hakkında şöyle konuşur: “-saygı görmek istersen Devlet’e hizmet etmek zorunda olduğun aşıkâr değil midir? Ona yapmak istediğin ilk hizmetin ne olduğunu bana söyler misin?” Bu önermeye biz SAV -I ve SORU – AMAÇ -I. diyeceğiz. “Onu yüceltmeye çalışmak istemez misin? “ SORU – AMAÇ –II.” –İsterim. – Onu zenginleştirmenin aracı, ona büyük gelir kaynakları hazırlamak değil midir?” SAV II.” – Kuşkusuz! – Şuhalde bugün Devlet’in gelir kaynakları nelerdir? Ve bunun miktarını söyler misin?” , ARA SORU.” – Jüpiter’e ant içerim ki ben onu hiç düşünmemiştim. “ BİRİNCİ DOĞURTMA – ARA SONUÇ. “ – Hiç olmasa şehrin masrafı nedir onu söyle. “ KARŞI – SAV I. “- Ben bu işle o kadar uğraşmadım.” İKİNCİ DOĞURTMA – ARA SONUÇ. “- Öyleyse, bari bizim sitenin ve düşmanlarımızın kara ve denizlerdeki kuvvetlerini anlat!” KARŞI – SAV II. “ – Bunlar hakkında da bir hazırlık yapmadan sana bir şey söyleyemeyeceğim Sokrates!” ÜÇÜNCÜ DOĞURTMA – ARA SONUÇ. “- Şu halde savaş hakkındaki görüşmelerimizi bırakalım.” BİRİNCİ ANA SONUÇ. “... fakat ben, görüyorum ki, sen ülkenin savunmasıyla uğraşıyorsun!” EVRENSEL ANA SONUÇ I.

Glokon’un, Devlet işlerinin dışında, daha basit işlerde bile yeteri ölçülerde bilgiye ve deneye sahip olmadığını gören Sokrates, Glokon’a bu

¹⁰ A.e., s. 85-86.

bilgisizliğini göstermek için, ülkenin tüm maden ve buğdaylarından başlayarak Devlet'in tüm gelir ve çıkar kaynaklarını sayar. Ayrıca, değil bir Devlet'in bir evin bile tüm gereksinimlerinin bilinmemesi durumunda, kesinlikle yönetilemeyeceğini, eve egemen olunamayacağını anlatır. Buradan evrensel genel sonuca varır: "Devlet de böyledir." Buradan genel fakat daha özel bir duruma geçer. Buna biz, genel tümevarımdan özel tümevarım'a geçiş diyeceğiz. Ayrıca, bu, özel tüme varımın da kendisini oluşturur: "- Madem ki bu kadar çok aile ile uğraşmak zordur, şu halde niçin hiç olmazsa bunlardan birinde, yani amcanın evinde bunu denemek istemedin? – Evet, söylediklerimi dinlemiş olsalardı, amcamın ailesine pek yararlı olacaktım! – Vah vah! ... Demek ki amcanı kandıramadın! Oysa ki sen, tüm Atinalılar'a ve onların içinde bulunan amcana kendini dinletmek istiyordun! ..." ¹¹ Bu son söz, evrensel genel durumu belirleyen bir önemdedir. Bu durum, aynı zamanda, EVRENSEL ANA SONUÇ II.'dir. ¹²

Sokrates'in diyalektik anlayışında ise bu evrensel ana sonuç bir yargıdır.

Sokrates'in diyalektiğinin amaçları düşünüldüğünde bunlardan ilki, doğurtma ve tümevarım işlemleriyle insan varlığının yapısında ne olduğunu ortaya koymaktır. Bunu yaparken de insanı çözümlemek için, bilimin deneysel ve aynı zamanda ahlaksal yanını kullanır. Bu anlamda Sokrates'te bilim bir araçtır. İnsan varlığı başlı başına bir bilimdir ve bu bilim ise kendi başına bir amaçtır. Buradan da Sokrates, insanı insan yapan şey neyse onu inceler ve bunun sonucunda evrensel bir ahlak felsefesi başlatır.

Aynı zamanda insanın kendi kendini incelemesi yani doğurtma yöntem sayesinde oluşan doğma olgusuyla bizde var olan bilginin de ortaya çıkmasını amaçlar.

Bu evrensel ahlak felsefesinin oluşabilmesi için, evrende ahlaki olan, değişmeden kalan ve evrensel olan ne varsa bulmak gerekiyordu. Bu da Sokrates'in diyalektiğinin bir diğer amacıdır.

Yalın kavramlara ulaşmak da Sokrates'in diyalektiğinin amaçlarından biridir. Sokrates bu kavramları ararken analogilerden faydalanır bu sayede de diyalogda olduğu kişinin evrensel mutlak yargılara ulaşmasına yardım etmeye çalışır. Bir tanım elde etmek için de tümevarım yolunu kullanır.

¹¹ A.e., s. 87.

¹² A.e., s. 86-87.

Kişinin kendini bilmesi için bilgisinin ne kadar olduğunu, neyi bilmediğini bilmesi gerekir. İnsanın bilmediğini bilmeye devam edebilmesi (her şeyi bildiğini sanmaya başlamaması) kuşku duymasına bağlıdır. Kuşku duymayan insan her şeyi bildiğini zanneder. O halde yanılmakta özgür olan insan kendine bu şansı tanıdıkça hakikate yaklaşacaktır. Bu yüzden de Sokrates kuşkuyu bir yöntem haline getirmiştir. Kuşkunun yöntemsel bir araç haline gelmesi de diyalektiğinin amaçlarından biridir.

Yine Sokrates diyalektiğine göre, sadece insan varlığını incelemek yeterli olmayacağı için, nesneleri de incelememiz gerekir. Nesneler ise varsayımlar oluşturarak ele alınmalıdır. Bu varsayımlar nesnelerin, kendilerine özgü olan özelliklerini içermelidir. Nesnelerin özünü incelememize ise kavramlar yardımcı olur. Kavramlarla yapılmış tanımlar sayesinde nesneler hakkında evrensel bilgiler elde edebiliriz ve Yenişehirlioğlu'na göre; bilinçli ve tamamen düşüncenin ürünü olan ve tümevarım yönteminin kullanıldığı Sokrates diyalogları tarihte ilk olarak, tanımları elde etmemizi sağladı.

Sokrates'in tanımları genel olarak kabul edilen düşüncelere dayanmaktaydı. Çünkü tümevarım yöntemiyle elde edilmişlerdi. Bu anlamda tümevarım yöntemi ile elde edilmiş düşünceler sayesinde insan varlığının yapısı hakkında da fikir sahibi olunabilirdi. Bunun yanı sıra, Sokrates'in tanımları sayesinde, nesneleri cins ve türlerine ayırmanın, deneylerle elde edilmiş bazı özel durumların genel kavramlara dönüştürülmesi gibi olanaklara sahip olduğumuz bir yöntem de elde ederiz.

Sokrates'e göre doğurtma işlemi sonucunda gerçekleşen; insanın kendinde var olan bilgiyle ilgilenmeye başlaması, bilgiyi kendinde araması denen şey felsefenin ta kendisidir. Felsefenin de amacı, erdemleri yaratmaktır, insanların var olan erdemlere ulaşabilmesi için onları eğitmektir. Felsefe sayesinde "iyi" ve "güzel"e ulaşacak olan insan üç işlemi yerine getirmelidir: tümevarım yöntemi, tanımlama ve iki veriden bir yargıya ulaşma.

Sokrates diyaloglarında eğitmeyi amaç edinmiştir. Karşısındaki kişiyi eğitirken de psikolojik olarak onu yönlendirir. Konuşmaya başlarken onun aklındaki konuya ait tüm bilgileri söyletmeyi kafasına koymuştur. Konuştuğu kişinin düşüncesindeki tutarsızlıkları, eksiklikleri hatta çoğu zaman gülünç denebilecek saçma yargıları araştırmaya koyulur ve mutlaka bulur. Bu yargıları bulduğunda onlara somut bir biçim kazandırarak, eleştirisini geliştirmeye başlar. Bu durumun

sonunda kişi bu konuda bilgisiz, yanlış bilgili ya da eksik bilgili olduğunu fark eder. İşin can alıcı yanı Sokrates de bilgisinin karşısındakinden farklı olmadığını söyler. Çünkü bu durum utanılacak bir durum değildir. Aksine bu bir ahlak dersidir. Bilmediğini bilmenin, bunun farkında olmanın bir erdem olduğunu ama bu erdeme sahip olmanın ikinci basamağının bilmenin gerekliliğinin mutlak kabulü olduğunu öğretir.

Sokrates'in bilmediğinin farkında oluşu durumu da diyalektik bir anlam taşır. "En çok bildiğim şey, hiçbir şey bilmediğimdir." Diyen Sokrates'in bu cümlesinde bir birine karşıt iki öge bulunmaktadır. En çok bilinen şey ve hiçbir şey bilmemek olguları ve bunların aynı şey oluşu...

Tek ve çok arasındaki diyalektik ilişkinin de Sokrates felsefesinde yeri vardır. "Düşüncenin oluşması ve anlatım egemenliğı, kavramların birbirleriyle olan ilişkilerine, türlerin ve cinslerin kendi içinde ayırımlarına ve bunların yansıttıkları niteliklerin birbirine dönüşebilmelerine ve birlikten, tek'ten çok olana geçilmesine dayanmaktadır."¹³

Sokrates'in diyalektiğı ve felsefesi olarak aktardığımız bu bilgilerin yanı sıra belirtilmesi gereken Sokrates felsefesinin ve diyalektiğinin, sofistlerin varsa felsefesi veya diyalektikleriyle olan ilişkisidir.

Selahattin Hilav'a göre sofistlerin düşünce biçimiyle diyalektik düşünce arasında farklar bulunmaktadır. Sofistler sadece görünüşte kalan karşıtlıkları irdelerken, diyalektik; doğada; insan ruhunda ya da düşüncesinde olan gerçek karşıtlıkları konu edinir. Sofistlerinki bir çeşit kelime diyalektiğidir. Ama en önemli fark bu değildir. "Nesnelerin ve gerçeğın bağlantıları üzerine yürüttüğümüz yargılar zorunlu olarak çelişiktir."¹⁴ İlkesini diyalektik kabul ederken, sofistler bu ilkeyi tezlerini pekiştirmek için kullanmamışlardır. Bunu yerine, başkalarının iddialarını çürütmek için kullanmışlardır. Sofistler, iki çelişik yargıdan yalnızca biri doğrudur, şeklinde özetleyebileceğimiz bir anlayışları vardır. Onlarda daha ziyade, özdeşlik ilkesinin önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz.

Bununla beraber Hilav, sofistlere Hegel'e ve Grote'a kadar sofistlere haksızlık yapıldığı düşüncesindedir. Onların boşu boşuna yapılan hitabet savaşları veren, yanlışlı dolu bir düşünce sistemine sahip olduklarına katılmamaktadır. Aktardığına

¹³ A.e., s. 91.

¹⁴ Hilav, a.g.e., s: 38.

göre Gomperz sofistleri, “yarı profesör, yarı gazeteci”¹⁵ olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, “ İranlılarla yapılan savaşların ardından gelen ekonomik ve manevi gelişmeyi eleştiren düşünürler ve gelenek ile otoriteyi kabul etmeyip, özgür araştırma ve ifade özgürlüğünü elde etmek için savaştan devrimcilerdi.” der.

Hilav’a göre Sokrates’in sofistlerden ayrıldığı noktalardan biri ise: gerçekliğin nesnel bilgisinden umudu kesmemesi idi. Sofistlere göre bilgi imkansız iken Sokrates’e göre asla böyle değildi. Sofistler her şeyin ölçüsünün insan olduğunu söylerken, Sokrates ise böyle bireyci olmamıştı. Sokrates’i sofistlerin düşmanı gibi gösterenin, Platon’un yorumlarıydı. Aslında Sokrates de sofistler de, geleneklere, herkes tarafından sorgulanmadan kabul edilen ahlaka, törelere ya da yasalara saygı duymamaktaydı.

Hilav’a göre sofistlerle Sokrates arasındaki en önemli fark, Sokrates’in toplumu değiştirmek istemesi ama sofistlerin sadece toplumu eleştirmesiydi.

Paul Foulquie’ye göre ise Sokrates’in kendisi de bir anlamda sofistti. Ama sofistlerle savaştan bir sofist... Sofistler; bilgelik ve bilim öğretmeyi meslek edinen kişilerdi. Kendilerine emanet edilen kişileri yani öğrencilerini en iyi şekilde yetiştirebilmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Zaten amaçları da yetiştirdikleri öğrencilerini siyasi hayatta başarılı yapma, iktidara geçmeleri için yetiştirmekti. Doğruyu aramıyorlardı, zaten mutlak doğru diye bir şey yoktu ve her şeyin ölçüsü insandı. Sofistlerde bilimsel veya felsefi bir uğraşının izine rastlanmıyordu. Aslında sofist kelimesi başka bir anlama geliyor olmasına rağmen sofistler başka davranıyordu, bu yüzden Foulquie sofistlerin adlarının anlamını adeta unuttuklarını düşünmektedir.

Onların diyalektikleri, belagat ve tartışmacılık haline dönüşmüştü. Ama sofistliğe kötü bir anlam kazandıran Platon’dur. Platondan sonra sofistliğin tanımı: “Sofist, amaçlarına ulaşmak için ancak görünüşte değer taşıyan ve sofistlik denen aldatıcı kanıtlara sistemli şekilde başvuran kişidir. Buna göre, sofistlik, doğruya ilgisiz kalan, kullananın çıkarlarına hizmet eden, tezi de karşı tezi de kanıtlamaya hazır olan bir diyalektiktir.” Olarak değişmişti.

Foulquie’ye göre Sokrates ile sofistler arasında benzerlikler vardı. Bu savını kanıtlamak için Aristophanes’in “Bulutlar” adlı eserinde Sokrates’i sofist olarak

¹⁵ A.e., s: 38.

gösterdiğini aktarır. Sokrates de tıpkı sofistler gibi, rakibinin fikirlerinin yanlışlığını ispatlamaya çalışıyordu. Sonunda da rakibinin bilgisizliğini ona kanıtlıyordu.

Yenişehirlioğlu ise Felsefe ve Diyalektik adlı eserinde Sokrates'i sofistlik felsefenin yıkılması için mücadele eden bir savaşçı olarak kabul etmektedir. Bilgiyi para karşılığında satan sofistlere karşın Sokrates, parasız eğitim savunmaktadır. Sofistlerin amacı dinleyici kitlesi önünde haklı çıkmak iken, Sokrates bunu önemsemez. Sokrates'in sofistlerden farklı olarak yenmek gibi bir derdi de yoktur. Sokrates'e göre tartışmanın amacı, karşısındakini ahlaksal alanda da eğitmektir, sofistlerin böyle bir derdleri bulunmamaktadır. Sonuç olarak sofistler bilgili insan olarak üne kavuşmak isterken, Sokrates bilgili bir insan olarak "iyi"ye ulaşmak ister.

Sokrates ve sofistlerin diyalektik düşüncesi arasında benzerliklerin olduğunu söyleyen Yenişehirlioğlu, buna örnek olarak Sokrates ve sofistlerin konu seçimlerinde bir fark olmadığını ileri sürer. İki diyalektik tarzında da tartışmanın kesin bir sonuca bağlanması durumu yoktur. Bu şekilde sadece bazı sorulara belli yanıtların bulunması sağlanabilir.

Hilav'a göre Sokrates diyaloglarında karşısındakini kendi sonucuna götürmek için ona fark ettirmeden yönlendirmektedir. Karşısındakinin konuya dair tüm fikirlerini söylesin, kendisi hiçbir şey bilmiyormuş gibi yapa yapa karşısındakinin aslında yanlış veya eksik bildiğini hatta bilmediğini ona gösterir. Hatta bazen bu yüzden yarıda kalan diyaloglar bile olmuştur. Haksız çıkacağını anlayan Kallikles'in yaptığı gibi. Zaten bu yarıda kalış durumu Hilav'a göre Sokrates diyalektiğinin karakteristik bir özelliğidir.

Hilav'a göre Sokrates sorunu çözmeye çalışmaz. Sorunu olması gerektiği gibi ortaya koymaya çalışır ve kavramların doğru tanımlarını yapmayı hedefler. Bununla birlikte Sokrates'in herkesçe ortaklaşmış bilgilerin peşinde olmadığını söyleyemeyiz. Zaten Sokrates'e göre gerçeği gerçek yapan, herkesin tarafından kabul edilmesidir.

Sokrates'in tümevarım yöntemi bütünsel ve geçerliliğe ulaşmamaktadır. Ama çağdaş diyalektik açısından ele alındığında Sokrates diyalektiğinde de, herkes tarafından kabul edilmiş olanın toplumsal koşullara bağlı olduğu, ve hakikatin de ilgili nesnel durum veya toplumun karakterine bağlı olduğu olgusuyla karşılaştığımızı söyleyebiliriz.

Sokrates düşüncenin olgular arasında sürekli gidip geldiğini savunmaktadır. Hilav'a göre, düşüncenin hakikatle veya bilgiyle ilgili bir sonuca ulaşmaya çalışılırken

tikelden genele, genelden tikele; soyuttan somuta, somuttan da soyuta doğru durmadan gidip gelen bir hareketinin olduğu, günümüze kadar taptaze kalmış bir görüştür. Oldukça önemli bir görüştür.

Bu noktada artık Sokrates Platon felsefesinin ve diyalektik anlayışlarının temelinde yatan ve bu diyalektiklere özgün karakterlerini veren nesnel temeli açıklamamızda fayda vardır. Bu şekilde bu diyalektikleri anlamamız da kolaylaşacaktır. M.Ö. 500lerde yaşayan Herakleitos'un o zamanki Yunanistan'ın nasıl bir döneminde yaşadığını ve bu yaşam şeklinin maddi temellerinin onun düşünce sistemini belirlemede etkili oluşunu diyalektik bir ilişki olarak ortaya koymuştuk. Benzer bir diyalektik yani maddenin düşünceyi belirleyişi, hayatın düşünceyi şekillendirişi durumu Sokrates ve Platon için de elbette geçerli olacaktır.

Doğa filozofları ve atomlar öğretisi olarak tanımladığımız felsefelerden sonra Antik Yunan'da materyalist anlayış sona ermiş bunun yerine idealist bir yaklaşımla felsefeler kurulmaya başlamıştı. Bu idealist çıkış ve yükseliş orta çağı ve hatta modern çağın dünya görüşünü neredeyse tamamen belirlemiştir. Bu felsefeleri ortaya koyan ve geliştiren; Sokrates'ten başlamak üzere, öğrencisi Platon ve onun da öğrencisi olan Aristoteles'tir.

Antik Yunan'daki bu kırılmanın sebebi yani, materyalist felsefelerden, idealizme geçişin maddi temelleri vardır. "Bu geçişin ana nedeni Yunan toplumunun temeli olarak köle ekonomisinin olgunlaşması ve toplumun çöküşünün başlamasıdır. Köle emeğine dayalı bu toplum bir noktada tamamen çıkmaza girmiştir."¹⁶

Sokrates, Platon ve Aristoteles'in yaşadıkları dönemde köle emeği sitenin ekonomik temeliydi. Zengin ve fakirlerden oluşan özgür yurttaşlar ve köleler bu toplumun iki sınıfıydı. Zengin veya fakir olması fark etmez hiçbir özgür yurttaş çalışmazdı, çalışmak kölelerin işiydi. Bildiğimiz gibi bu tüm özgür yurttaşlara, bilime siyasete ve felsefeye kafa yormak için bol zaman sağlamıştı. Bu olumlu yanının dışında köle ekonomisinin olumsuz sonuçları da vardı.

Thalheimer'e göre köle ekonomisi üzerine inşa edilmiş bir toplumun yaşadığı dört temel çelişki bulunmaktadır. Bunlardan ilki, köle ekonomisinin sürmesini sağlama zorluğudur. Köle ekonomisinin ayakta kalabilmesi için sürekli köle sayısının artması gerekiyordu. Bu sayıyı arttıran ise savaşlardı. Savaşlar da çok maliyetli

¹⁶August Thalheimer, **Diyalektik Materyalizme Giriş**, Çev. Sevinç Altınçekiç, İstanbul, Yordam Kitap, 2011 s. 54.

olduğu için, bu durum devletin gücünü tüketiyordu. İkinci çelişki ise az önce söz ettiğimiz özgür yurttaşlar için çalışmanın, emeğin onursuzluk anlamına gelmesi durumudur. Bu durum da yoksul olan özgür yurttaşlara devletin bakması durumuna geliyordu ki bu durum mülk sahibi özgür yurttaşların hoşuna gitmiyordu. Üçüncü çelişki, özgür yurttaşlar arasında doğan ve giderek açılan, sınıfsal karşıtlıktı. Mülkiyet giderek daha az kişinin elinde toplanıyor, böylece şehrin sakinlerini birbirine bağlayan bağ gevşiyordu. Bu da iç savaşları doğurdu. Son çelişki ise, köle emeğinin teknolojik gelişmeyi engellemesiydi. Bir işi yapan eğer kendiniz iseniz o işi en kısa sürede ve en az maliyetle yapmanın bir yolunu bulmak için düşünürsünüz. Ama bu işi yapan köleniz ise, yani o dönemin algısıyla; konuşabilen aletler ise sürenin ve o işi yapma koşullarının hiçbir önemi yoktur. Bu durum da Antik Yunan'da teknolojik gelişmeyi engelledi. Üretim güçlerinin gelişmesini durdurdu. “ Bu yüzden Antik Çağ'da kölelik ekonomisinin zirveye çıktığı noktada teknolojinin tıkanıp kaldığını ve daha önce sözünü ettiğimiz Anadolu kolonilerinde yaygınlaşan doğa bilimlerine karşı ilginin kesildiğini görüyoruz.”¹⁷

Bu durumu, ortaya çıkan sonuçlar açısından değerlendirdiğimizde ilk olarak düşünürlerin sordukları soruların değiştiğini görmekteyiz. Dünyanın nasıl geliştiğini evrenin nasıl oluştuğunu soran düşünürler artık, insan nasıl yaşamalı, devlet nasıl yönetilmeli, iyi nedir, kötü nedir gibi ahlaka ait sorular sormaya başladılar. Bu soruları ilk olarak soranın Sokrates olduğunu bu bölümde işlemiştik.

Eski toplumun çöküşü, yani köle ekonomisine dayalı toplumun çöküşü, insan düşüncesini idealizme yöneltmiştir. Sokrates'in felsefesinin nesnel temellerini gördükten sonra, Antik Yunan felsefesinin idealizme yönelişini ve bu minvalde bir diyalektik kurşunu anlamının en iyi yolu olan Platon'un felsefesinin ışığında diyalektiğini incelemeye geçebiliriz.

¹⁷ A.e., s. 57.

2.2. PLATON

Hegel, diyalektiğe bilimsel olarak özgür ve nesnel biçimi ilk kazandırmanın Platon olduğunu düşünmektedir. Sokrates'e kıyasla daha bilimsel açıdan kesinliği olan diyaloglarında diyalektik yöntem sayesinde zihinsel belirlenimlerin katılığını göstermektedir. Hegel buna örnek olarak Parmenides diyalogunu örnek olarak gösterir; diyalogda Platon'un **Birden Çoku** ve **Çoktan da Birin** nasıl türetilbileceğini gösterişinin etkileyiciliğine dikkat çekmektedir.

Platon'da diyalektiğin bir “**yöntembilim**” haline gelmesinin sebebinin Antisthenes'in bilmeyiş tavrına bir çözüm bulmakla başladığı söylenebilir. Sokrates'in öğrencisi olan (Laertius'a göre Antisthenes Platon'la durmadan uğraşmaktaydı.) Antisthenes'e göre aradığım şeyi önceden bilmeliyim. Böylece onu bulabilirim. Ama bu durumda zaten bildiğim bir şeyi arıyorumdur, o zaman araştırma yapmaya gerek yoktur, ya da araştırdığım şey hakkında bilgi sahibi değilimdir ama bu durumda da hakkında hiçbir şey bilmediğim şeyi araştırmam imkansızdır, çünkü nasıl araştıracağımı bilemem. Bu durumdan yola çıkarak Antisthenes bilimin bir değeri olmadığı sonucuna varır. Tam da bu noktada çözüm adına Platon “**hatırlama**” teorisini ileri sürmüştür. Ona göre bilme bir hatırlama işidir. İdealar dünyasında önceden gördüklerimizi bu dünyadaki yansımalarını gördükçe hatırlarız. Buradan anlaşılacağı üzere aslında Platon Anitsthenes'i bir anlamda doğrulamaktadır. Platon'da da bilim, bilinmeyen bir şeyin aranıp bulunması değildir. Ama, daha önceden bilinen bir şeyi aramak zorunda olmaktır. Ruhun derinliklerinde duran imgeleri bulmaktır. “Diyalektik, bu ideleri bilinç alanına getirmemizi sağlayan bilimsel bir yöntemdir.”¹⁸ Yani Platon'un diyalektiğinin ideleri bulmak için bir yöntem olduğu söylenebilir. “Diyalektik, idenin kendini doğrulayış biçimidir.”¹⁹

Sokrates'te yöntemsel bir içerik kazanan diyalektiğin, Platon'la birlikte, bu durumu da aşp bir anlamda evrim geçirdiği söylenebilir. Buna göre diyalektik ilk evrimini Herakleitos'ta, ikincisini Sokrates'te ve üçüncüsünü de Platonda geçirmiştir.

¹⁸Hilav, **a.g.e.**, s: 42.

¹⁹**A.e.**, s. 42.

Platon'da diyalektiğin, epistemolojik ve ontolojik içerikler de kazanmaya başladığı için Sokrates diyalektiğinden sonraki evrimini geçirdiği söylemek mümkündür.

Diyalektiğin Platon'da geçirdiği epistemolojik ve ontolojik içerik değişikliklerini Platon'un "idea"*sının tanımında ve özelliklerinde bulmaktayız. Platon'a göre nesneler mutlak, değişmez ve evrensel bir bilgi veremezler. Bu yüzden sadece düşünce yoluyla kavranabilir bir şeye ihtiyaç vardır. Burada Platon'un düşünceden anladığı elbette logostur, çünkü logos düşüncenin evrenselliğini temsil eder. Eski Yunanca'daki "**eidos**" (biçim, form) terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmış olan idea, sadece zihnimizin içinde var olmaz. Ayrı ve bağımsız bir var oluşa sahiptir. Hatta asıl gerçeklik idealardan oluşur. Diğer her şey bu idealardan pay alarak var olur. İdealar tek tek var olabildikleri gibi, birbirlerine de katılabilirler. Platon'un Orta Dönem felsefesi olarak kabul edilen idealar kuramı çerçevesinde bu idealara örnek vermek gerekirse: bunlar arasında "Erdem", "Eşitlik", "Adalet", "Güzellik" sayılabilir. Platon, Protagoras dialogunda, Sokrates'e "Erdem bir bütündür de doğruluk, ölçü dinlilik bu bütünün bölümleri midir, yoksa bu saydığım erdemler bir tek bütüne verilen başka başka adlar mıdır?"²⁰ diye sordururken bu konuyu işaret etmektedir.

İdealar Kuramı, Formlar Kuramı olarak da bilinir ve bu kurama göre duyulur nesneler idealardan pay almakla kalmaz aynı zamanda içlerinde onların zıtlarını da taşırlar. Fakat bu durum duyulur dünyaya aittir, idealar ise içlerinde zıtlık bulundurmazlar.

Platon'un duyumlanabilir dünya ile ussal dünya arasındaki ayrım hakkında o dönem ortada olan sorunu çözmek adına geliştirdiği iki dünyayı bir birine bağlama düşüncesinin onun diyalektiğinin özgün yanı olduğu söylenebilir. Platon kendi diyalektik yöntemiyle hem tümdengeliyi hem de tümevarımı kullanmış, diyalektik artık böylece hem çözümleyici hem de birleştirici bir özellik kazanmıştır. Bu şekilde diyalektiğin Platon'dan önceki diyalektikçi düşünürlerdekinden farklı olarak, yani yalnızca ahlaksal alanda olmaktan çıkarak, epistemolojik ve ontolojik alanda da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Platon duyulabilir dünya ile ussal dünya arasında bağlantı kurmayı ve nesnel gerçekliğin yapısını çözmeyi amaç edindiği için bu alanları da kullanmıştır. İnsan aklının işleyiş yasalarını, nesnel gerçekliği yani dünyanın işleyiş yasalarını aramaya çalıştığı da rahatlıkla söylenebilir.

²⁰ Platon, **Protagoras**, Çev. : Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2001, 329 c.

Platon'un bu düşünürlerden yararlanışının kendisi de diyalektik bir olgudur. Platon, kendisinden etkilendiği filozofları kapsayarak aşmış, yani onların düşüncesiyle kendi düşüncesi arasında bağ kurmuş ve bu bağ sayesinde başka düşünce biçimlerine ulaşmak suretiyle bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Yenişehirlioğlu'na göre bu sıçramanın örneği Parmenides'ten öğrendiği öğretinin yani, gerçeğin bir başlangıcının ya da sonunun bulunmadığı, değişimin mantıksız ve yanıltıcı olduğu tezinin tersini benimsemiş olması, bu sayede de çözümleme alanında bir mesafe kat etmiş olmasıdır. Platon, Dünyada var olan değişimin bir zorunluluk olduğunu bir tez olarak kabul etmiştir. Aslında amacının bu iki görüşü birleştirmek olduğu söylenebilir. Tez - antitez şeklinde uyguladığı yani diyalektiği kullanarak birleştirdiği bu tezlerden elde ettiği sentez: bilginin duyularımızla elde edilemeyeceği, akılla bulunabileceği oldu.

Platon'cu diyalektik ilk adımda Sokrates'çi diyalektiktir. Yani karşılıklı konuşma ve tartışma sanatıdır. Fakat Platon bu yöntemle kendi metafiziğini eklemiştir. Platon, Sokrates'ten öğrendiği, bireylerden türlere, türlerden cinslere yükselmekle yetinmemiş; "bir cinsler sıra düzeni koymaya ve hatta deneyine sahip olduğumuz varlıkların katıldığı tiplere sezgi yoluyla ulaşmaya"²¹ çalışmıştır.

"Dünyayı iyice anlamak için, gerçek filozof olmak için, düşünülür dünyanın yüce İdealar'ına, tüm İdea'ların türediği İyi İdeası'na yükselmek, sonra pay alma yönünde gerçeğin alt derecelerinden geçmem ve tek gerçeklik diye aldığımız gölgelere kadar inmem gerekiyor. Platon'cu diyalektik, zihni düşünülür dünyadaki İdea'lara yükselten usulleri kullanma sanatıdır yada bu usullerin tümüdür."²²

Platon diyalektiğinin bir diğer ayırt edici özelliği ise " (...), felsefesal ve bilimsel görüşlerinin oluşmasında, yalnızca Pythagoras'tan yararlanmakla kalmamış, aynı zamanda biraz önce de belirttiğimiz gibi, Parmenides ve Herakleitos'tan da gerekli ölçüde yararlanmıştır."²³

Burada gördüğümüz hem Platon diyalektiğinin bir özelliği hem de bildiğimiz anlamda modern diyalektiğin ilkelerinden biridir. Platon kendisinden önceki görüşleri

²¹ Paul Foulquie, **Diyalektik**, Çev: Afşar Timuçin, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1975, s. 19.

²² **A.e.**, s. 20-21.

²³ Yenişehirlioğlu, **a.g.e.**, s 105.

kapsayarak aşan, bu görüşlerden yola çıkarak yeni ve daha gelişkin bir felsefe ortaya koymuş, yani senteze ulaşmıştır.

Yenişehirlioğlu'na göre, Platon'un felsefesi zamanının birbirinden ayrı görüşleri birleştirmeye çalışmıştır. Bu yüzden de düşüncelerini diyaloglar halinde ortaya koymuştur. Bu bağlamda diyalogların Platon'un diyalektik anlayışının bir aynası olduğunu söylemek mümkündür. Platon diyaloglarının sonları belirsizdir çünkü konuşmacılar ya kendilerini tanımamaktadırlar ya da bilgileri yetersizdir. Böylece tartışılan konunun çözümü tartışmanın sonunda da belirsizliğini korur. "Oysa sofistlerin tartışmasında kazanan ya da kaybeden belirlenmiş, sonuçta sorun çözümlenmiştir. Düğüm çözülmüş, her şey belli olmuştur. Buna karşın, Platon'da hiçbir şey kesinlik kazanıp belirlenememektedir. Bu da Platon felsefesinde diyalektiğin bir başka yapısal aşamasıdır."²⁴

Platon diyaloglarının konuları arasındaki ilişki de bir diyalektik yapı arz eder. Konular birbirlerinden farklı gibi gözükürler ama birbirleriyle bağlantılıdır. Konular arasında geçişi sağlayan bağlantılar bulunmaktadır. Birinin bittiği yerden diğeri onu tamamlarcasına devam eder. Aynı zamanda da birbiriyle bağlantıda gibi gözükken konular da birbirinden ayrı olabilir.

İnsan dünyaya yaşamak için kendisine yetecek olan bir donanımla gelir. Fakat bu donanım Platon'a göre algısal duyum dünyasının dışını algılamak için yeterli değildir. Evrensel ve kalıcı olanı kavramak içinse us ve aklımıza işlerlik kazandırmak gerekir. Bunun için düşüncenin Gerçek'e ve Varlık'a yönlendirilmesi gerekir. Zaten Platon'a göre Gerçek, Varlık hakkında gereken bilgiyi verecektir. Bunun için insan ruhunu da bütünüyle bu alana yönlendirmelidir. Özetle Platon için sofistlik etkiden kurtulup Sokratesçi felsefeyi benimsemek yani ruhu tamamen saflaştırmak gerekir

Ruhun saflaşması Platon'da da tıpkı Sokrates'te olduğu gibi "bilinçlenme" olgusuyla mümkündür. Bilmek ve öğrenmek istemek bilinçlenmenin yani bilincin uyanması olgusunun başlangıcı ve aynı zamanda da sonucudur. Buna ek olarak bir de insanın sahip olduğu bilginin sınırlarını da keşfetmesi gerekmektedir. Bu sayede bilginin bilincine ulaşılır. Bilmek ve öğrenmek isteyen ve aynı zamanda da bilgisinin

²⁴ A.e., s. 107.

sınırlarının bilincinde olan insan artık gerçeğin bilgisine ulaşmaya hazırdır. Fakat ona bir yöntem de gerekmektedir. İşte bu yöntem de diyalektiktir.

Platon'a göre bilim sonradan deneyimlerle elde ettiğimiz bir bilgi birikimi olmadığından, ruhun sahip olduğu bu birikimi ortaya çıkarmak gerekmektedir. İşte tam da aranan ve ruhun içinde saklı olan tüm hakikatin bilgisini ortaya çıkarmanın yolu da diyalektiktir.

Buradan da Plâtoncu diyalektiğin Sokratesçi diyalektiğin aynısı olduğu sonucuna ulaşırız ki bu yargı hem doğru hem de yanlıştır.

Prof. Dr. Macit Gökberk, Platon'un diyaloglarını Gençlik Dialogları, örneğin: Kriton ve Protagoras, Geçit Diyalogları, örneğin: Gorgias, Menon, Kralylos, Olgunluk Dialogları: Şölen Phaidon ve Devlet ve Yaşlılık Diyalogları, örneğin: Philebos, Sofist, Parmenides ve Timaios olmak üzere dört döneme ayırır.

"Platon'un son diyaloglarında, Sokratesçi yöntem tümüyle unutulmuş ya da kullanılmasından vazgeçilmiştir. Örneğin, *Philebe* adlı diyalog, bu savın güzel bir kanıtıdır".²⁵ Platon artık, biri mutlaka Sokrates'inki olmak üzere, iki karşıt tezi karşılaştırmaktadır.

Sokratesçi diyalektiğe yapılan bu katkıyı sofistlerin diyalektik biçimine bir dönüş olarak telakki eden Yenişehirlioğlu aynı zamanda bunun bugün anladığımız anlamdaki diyalektiğe doğru atılan en büyük adım olarak addetmektedir. "Platon'un yazınsal (felsefe ve edebiyat) uğraşısı sürecinde, diyalektik, dramatik ve insancıl özelliğini ve yararını gittikçe yitirmekte, bunun yanı sıra, kişisel damgasını taşımayan ve sorunları doğrudan doğruya kendileriyle ve kendileri için ilgilenen bir yönetime dönüşme eğilimini göstermektedir."²⁶ "(...) Platon felsefesinde, anlatım, çözümleme, irdeleme, yargılama ve sonuçlandırma evrensel öğeleri, bazı öteki verilerle iç içedir."²⁷ Aynı zamanda onda,

"(...) her bir evrenin ve dönemin özelliklerini, üslubunu, biçimini, yalınlığını ve soyutluğunu bulurken, hiçbir zaman eksik olmayan başka özelliklerle de karşılaşırız. Bunlar sırasıyla, dram ve komedi gibi tiyatro özellikleri olup, ayrıca, bunların yanı sıra, bilimin ve felsefenin özelliklerini de buluyoruz. Bunlar, diyalektik ve söylev olarak belirlenmektedir. Ayrıca, tüm

²⁵ A.e., s. 131.

²⁶ A.e., s. 131-132.

²⁷ A.e., s. 132.

bunlara, gerekli rengi katan, Sokrates ve Platon'u çoğu zaman çıkmazlardan kurtaran söylence (mythes)'leri de eklemek gerekir. Başka bir deyişle, demek ki, Platon'da felsefe, edebiyat, mitoloji ve bilim iç içe olup, birbirlerinden ayrılmaz bir yapıya sahiptirler. İşte diyalektiğin, Platon felsefesindeki değişimi, tüm bu öğelere ve özelliklere dayanmaktadır. Yani, bunlardan kaynaklanmaktadır.”²⁸

Platon'un diyalektiğini anlamak için Platon'un diyaloglarını incelemek doğru bir yöntemdir. Platon'un diyaloglarında mitlere başvurulması, ilk dönemlerinde Sokratesçi, son dönemlerinde daha ziyade sofist bir diyalektik anlayış tercih etmiş olması, dram ve komedi öğelerinin kullanışı, bilimi tanımlayış biçimi gibi bir dizi özellik Platon diyalektiğinin alamet-i farikalarıdır. Platon diyalektiğini anlatmanın en iyi yolu Platon diyaloglarının ne ise neden öyle olduğunu açıklamaktır. Çünkü elbette aralarında diyalektik bir ilişki vardır ve bu şekilde temellendirmek de diyalektik yöntemin bir gereğidir.

Platon'un Sofist diyalogunda “Peki, Bütün için ne diyecekler? Onun, var olan Bir'den başka olduğunu mu yoksa onunla aynı olduğunu mu söyleyecekler?”²⁹ diye soran Yabancı, Theaitetos'u **Bir** ve **Bütün**'ün aynı şey olduğunu ikna etmeye çalışır. Burada Platon'un bu iki karşıt arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için; “İmdi, bu şekilde bölünmüş bir şeyi, üstelik parçalarının tümünden oluşan bir bütün olmaktan ve dolayısıyla, bütün ve total olmakla kalmayıp; aynı zamanda bir olmaktan hiçbir şey alıkoyamaz.”³⁰ demektedir. Tartışma buradan devam ederek varlık ve yokluğun ne olduğuna doğru kayar. Ve Platon, aradaki durumu bir analogi ile **Devler Savaşı'na** * benzetir.

“(…) Varlık'ın da, yokluk'un da ne olduğunu söylemenin kolay bir iş olmadığını görelim.

(…)Bunların var-olma konusundaki tartışmaları o kadar şiddetlidir ki, insan, sanki aralarında bir devler savaşı oluyor sanır.”³¹

²⁸ **A.e.**, s. 132.

²⁹ Platon, **Sofist**, Çev: Cenap Karakaya, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2000, 244e

³⁰ **A.e.**, 245a.

* Devler Savaşı yunan mitolojisinde Tanrılara karşı verildiği bilinen savaşlardır. Hesiodos'un, “**Tanrıların Doğuşu**” (**Theogonia**) adlı eserinden öğrenilebildiği üzere Devler ve Tanrılar Savaşı (**Titanomakhia**) Tanrıların doğuşunu, yaratılışını ve varlığını anlatır.

³¹ Platon, **a.g.e.**, 246a.

Gorgias diyalogunda, Sokrates yaşam ile ölüm arasındaki çelişkili fakat uyumlu ilişkiden bahsederken Kallikles'e şöyle söyler: "(...) Nasıl olmak gerekirse öyle olmak için tutkulara karşı koymamak fakat elden geldiği kadar onların gelişmesini kollayıp isteklerini yerine yardım etmek lazım geldiğini ve erdemın bundan başka bir şey olmadığını mı ileri sürüyorsun?"³² diye sorar. İsteksiz bir kişinin aynı zamanda da sağlıklı olduğu sonucuna varır. Bunun üzerine Kallikles de en sağlıklıların ölümler olduğunu söyler. Ve Sokrates, Euripides'in şu sözlerini aktarır: "Kim bilir belki yaşamak ölmektir ve ölmek yaşamaktır?"³³

Platon diyalektiğini anlamak için yapılması gereken bir diğer inceleme ise, Platon'da bilimsel kavramların neler oldukları ve nasıl ortaya çıktıklarıdır. Öncelikle bilimi tanımlayarak başlayalım; bilim: " (...) Platon felsefesinde, ona bilim olma özelliğini kazandıran, tanıma ve inceleme yetisinin nesnesi ile yine bu nesnenin araştırılmasında ve incelenmesinde izlenecek olan yol ve yöntemin bir bileşimidir."³⁴

Bilimsel kavramları inceleyen Platon'da dikkatimizi ilk çeken bu kavramın Sokrates'in kavramları olmasıdır. Sevgi, erdem, sadakat, cesaret gibi kavramların üzerine düşünen ve bu kavramların gerçek tanımlarını bulmaya çalışan filozof, aynı zamanda bunu yapmanın herhangi bir yolunu değil, evrensel bir yolunu aramaktadır. Yani yolu ve yöntemi birleştirmeye çalışmaktadır.

Platon her hangi bir konu hakkında üzerine düşündüğüm kavrama dair bir ilişki keşfettiğimde ise, benzer konularda da ilgili kavramla arasında bağ kurulabileceği sonucuna varır. "Örneğin, "...bir şeyin günahkar olabileceğini ele alırken, amaç, ona benzer tüm şeylerin de günahkar olabileceğini de söylemektir." Açıkça görüyoruz ki burada özelden genele gitme söz konusudur. Bu olgu ise Sokrates diyalektiğinin Platon düşünce ve çözümleme biçimindeki izdüşümüdür."³⁵

Platon'un diyalektik anlayışını kavramak için Platon felsefesini anlamak gerekir. İdealar kuramı Platon felsefesini anlamak ve onun diyalektik anlayışını kavrayabilmek için çözümlenmesi gereken bir yapıdır. Platonda duyulur dünya ile düşünülür dünya birbirinden ayrıdır. Bu ayrıma Sokrates'in yöntemiyle ulaşmıştır.

³² Platon, **Gorgias**, Çev: Rehan H. Erben, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1967, 492d.

³³ A.e., 492e.

³⁴ A.e., 133.

³⁵ A.e., 134.

Platon'a göre kavramlar duyuyla kavranmaz. Düşünceyle kavranabilir. Bilgi, kavramlar aracılığıyla doğmaktadır.

Nesne sadece benim onu kavradığım kadardır. Ben onun sadece kavradığım kadarını bilebilirim. Onda kavrayamadığım başka özellikler varsa da bunları bilmem. Bilemeyeceğimi bildiğim özelliklerden bahsedemeyeceğim için ise nesnenin böyle bir yapısı yoktur diyebilirim. Yani Platon'a göre, nesnenin insan bilincinden bağımsız maddi bir varlığı yoktur. Yalnız burada belirtmemiz gereken bir diğer durum ise Platon'a göre kavramların zihne ait yapıtlar olmalarıyla birlikte aynı zamanda duyumsal verilere de ihtiyaçlarının olduğudur.

Duyumlar sayesinde veri toplayabilen zihin, kavramlar sayesinde de bilme edimini gerçekleştirir. Çünkü nesneyi cümle içinde kullandığımızda onu belirlemiş, nitelmiş oluruz ya da ona hangi kavramların uyacağına dair bir vurgu yapmış oluruz. Çünkü kelimeler vasıtasıyla konuşulur ve kelimeler de tek tek birer kavramdır. Örneğin hava dediğimde bu kelime, havayı hava yapan ne ise hepsini içinde bulundurur. Özelliklerinin tamamını yansıtır. Hatta o kavram içinde kavrama ait yüklemeler taşır ve bu yüklemeler de birer kavramdır. Çünkü onların da nitelikleri vardır. Yani duyumlar aracılığıyla nesneyle karşılaşılır düşünce yoluyla da nesne tanınır ve eğer bu nesnenin düşünce dışında kalan bir yanı varsa bu asla bilinemez. Nesnel idealizmin kuruluşuna atılan ilk adımlar olarak kabul edilen nesne ve kavram arasındaki bu ilişkinin Platon'un diyalektiğinin en tipik örneği olduğu söylenebilir.

Platon'a göre tek gerçek evrensellerdir. Evrenseller de idea veya kavram dediğimiz yapılardır. Yani Platon'a göre gerçek bir evrenseldir. Bu evrensel gerçek ideadır ve tüm nesnelerin ve şeylerin özünde bulunmaktadır. Tabii ki bu özler yani idealar insan bilincinden bağımsız olarak var oldukları için, onları bulup ortaya çıkarmak da zihnin bir görevidir. Platon'a göre bunu yapmanın iki yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sokratesçi yöntem, diğeri ise Sokratesçi yöntemde ulaşamadığımız ve bizi bir sonuca götürebilecek olan matematiğe dayalı yöntemdir.

İlk yöntemde önemli olan düşüncenin ortaya çıkarılmasıdır. Soruları yanıtlayan konuşmacının bunu başarabilmesi için düşüncenin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu da, düşüncenin çeşitli aşamalarda geçirdiği ve geçireceği evrimlerin değerlendirilmesidir. Bu yüzden Sokrates düşüncenin özüne ulaşamamakta sadece ona ulaşılacak yolu önemsemektedir. Bununla birlikte o,

zihnin ilkelerini düzenlemektedir. Zihni meşgul eden gereksiz düşünceler temizlenerek ruhun hareket yapısına uygun bir “sistem” (dizge) oluşturulur.

Sokrates’in araştırmaları daha ziyade ahlaki sorunlar üzerineydi. Platon ise onun yöntemini kullanarak bu diyalektiği alıp düşüncenin kendisine de uygulamıştır. *“Platon Sokratesçi yöntemi İdealara uygulamıştır.”*³⁶

“ (...)Bir çeşit yeraltı mağarasında yaşayan insanlar düşün. Bu mağaranın kapısı boydan boya ışığa açık olsun. Bu insanlar çocukluklarından beri orada ayaklarından ve boyunlarından zincire vurulmuş olarak oturuyorlar, öyle ki ne bir yere kımıldayabiliyorlar, ne de (zincir, başlarını döndürmelerine engel olduğu için) önlerinden başka bir yeri görebiliyorlar. Arkalarında ve uzakta bir tepenin üzerinde yanan ateşin ışığı sırtlarına vuruyor. Bu ateşle mahpuslar arasından yüksek bir yol geçiyor. Bu yol boyunca alçak bir duvar örülmüş, kukla oynatanların önlerine yerleştirilip üstünden hünelerini gösterdikleri bölmeye benzer bir duvar.” (...) “Şimdi de bu alçak duvarın arkasından geçen insanlar düşün: Bunlar türlü türlü eşya, taştan, tahtadan, her çeşit maddeden yapılmış küçük insan ve hayvan heykelleri taşıyorlar. Duvarın üstünde yalnız bu eşyalar görülüyor. Geçen insanlardan da kimi konuşuyor, kimi konuşmuyor.” (...) “Önce şunu sorayım: Böyle bir durumda bu adamlar kendilerini ve yanındakileri şimdiye kadar sadece dışarıdaki ateşin karşılarındaki mağara duvarına yansıttığı gölgelerle tanımışlardır; başka bir şey görmemişlerdir, değil mi?” (...) Duvarın üstünden gelip geçen eşyayı da öyle tanırlar, değil mi?” (...) “Peki, aralarında konuşabilselerde, gördükleri gölgeleri gerçek eşya sanıp ona göre konuşmazlar mıydı?” (...) “Mağaranın dip duvarı da yankı yapsaydı, geçenlerden biri konuştuğu, konuşanın önlerinden geçen gölge olduğunu sanmazlar mıydı?” (...) “Bu adamlar herhalde gelip geçen eşyaların gölgelerini de gerçek şeyler sayarlardı.” (...) “Peki, şimdi bunları zincirlerinden ve bilgisizliklerinden kurtarırsak ne olacağını düşünelim. Bu mahpuslardan birini çözelim, zorlayıp hemen ayağa kaldıralım, başını çevirtelim, yürütelim, aydınlığa doğru baktıralım: Bütün bu hareketler ona acı verecek, gözleri kamaşacak; bu yüzden de biraz önce gölgelerini gördüğü o nesneleri seçemeyecek. Ona şimdiye kadar gördüklerinin boş görüntüler olduğunu, şimdiyse gerçeğe daha yakın, gerçek nesnelere daha dönük bulunduğunu, daha doğru gördüğünü söylersek; üstelik, gelip geçen şeyleri birer birer gösterip bunların ne olduğunu söylemesi için kendisini sıkıştırırsak, ne cevap verir dersin?” (...) “Demin gördüğü şeyler ona şimdi gösterilenlerden daha gerçek gelmez mi?” (...) “Peki, onu ışığın kendisine bakmaya zorlarsak, gözlerine ağrı girmez mi? Bu ışıktan kaçıp bakabileceği şeylere dönmek istemez mi? Bunların kendisine gösterilen şeylerden daha açık seçik olduğuna inanmaz mı?” (...) “Ya peki, zorla mağarasından çıkarsak da çetin ve sarp yokuştan yürütüp güneş ışığının bulunduğu yere kadar sürüklersek onu; canı çok yanmaz mı, bu ettiklerimizden yakınmaz mı? Işığı gördüğü zaman da, gözleri büsbütün kamaşıp bizim şimdi gerçek dediğimiz şeylerden bir tekini bile seçemeyecek hale gelmez mi?” (...) “Bence yukarı taraftaki nesneleri görmek için gözlerinin alışması gerek. En kolay ve ilk seçtiği şeyler gölgeler olur; sonra insanların ve öbür nesnelerin suya yansıyan görüntülerini, daha sonra da nesnelerin kendilerini seçer. Bundan sonra gözlerini yıldızların ve ayın

³⁶Yenişehirlioğlu, a.g.e., s. 142.

ışığına kaldırarak, gündüz güneşe ve güneş ışığına bakmadan önce, geceleyin gökteki cisimleri ve göğün kendisini daha rahatlıkla seyredebilir. “ (...) “ Sonunda da herhalde güneşe bakar, ama sulara ya da başka bir yere yansıyan boş görüntülerine değil, güneşin kendisine bakar, onu gerçek yerinde ve olduğu gibi seyredebilir” (...) “Bundan sonra, mevsimleri ve yılları yapanın görülen dünyada her şeyi yönetenin ve arkadaşlarıyla birlikte mağarada gördüğü bütün şeylerin nedeninin bir bakıma güneş olduğu sonucuna varır.”³⁷

Devlet diyalogunun alıntılanan bu pasajında Platon, kendi diyalektik anlayışının uygulanışını gözler önüne sermektedir. Platon’a göre mağara, görülen dünyayı, mağaranın dışı ise kavranan dünyayı betimlemektedir. Her şeyin kaynağı olarak simgeleştirilen güneş ise iyi ideasını temsel etmektedir. **Görülen dünya** ile **kavranan dünya** arasında diyalektik bir ilişki olduğunu söylemek hiç de zor olmayacaktır. Elbette iyi ideasını görebilen ve anlayabilen de bu diyalektik ilişkiyi kavrayan kişi yani filozof olacaktır.

Benzer bir diyalektik ilişkiyi aynı kitaptaki **Bölünmüş Çizgiler** benzetmesi olarak adlandırılan bölümde de vardır:

““(...) İyi ile güneşi biri kavranan şeyler dünyasında, öbürü görülen şeyler dünyasında hüküm süren iki kral olarak düşün. Bu iki çeşit şeyi; görülen ile kavrananı tasarlayabiliyorsun, değil mi?” (...) “Şimdi eşit olmayan iki parçaya ayrılmış bir çizgi al, bunlardan biri görülen dünyayı öbürü de kavranan dünyayı gösterebilir. Sonra bu parçaları yine aynı oranda ikiye böl. Böylece, elde edilen parçaları birbirleri karşısındaki aydınlık ve karanlık derecelerine göre sınıflandırınca, görülen dünyanın birinci bölümü olarak görüntüleri elde edersin. Görüntüler diye önce gölgelere ve sonra sulara ya da mat, cilalı, parlak yüzeylerde görülen yansılara ve bütün buna benzer şeylere diyorum.” (...) “ Şimdi de ikinci bölümü, bu görüntülerin yansıttığı nesnelere, yani çevremizdeki hayvanlar, bitkiler ve insan elinden çıkma bütün eserlere karşılık olarak kabul et.” (...) “ Hakikat ve onun karşısı bakımından bölümlere şu orantıya göre yapılmıştır: görüntü aslı olan nesneye göre ne ise, sanı da bilime göre odur.” (...) “ Şimdi de kavranan dünyayı nasıl bölmek gerektiğine bak.” (...) “ Şöyle: Bu dünyanın bölümlerinden birine ulaşmak için ruh, görünen dünyanın aslı nesnelerini birer görüntü olarak kullanmak zorundadır; varsayımlardan kalkarak bir ilkeye değil, bir sonuca varır. Oysa sonu varsayimsız bir ilkeye varan öbür bölüme ulaşmak için ruh yine bir varsayımdan kalkarak, ama ilk halde kullandığı görüntülerin yardımına başvurmaksızın, sadece kendi başına ele alınan idea’ların yardımıyla araştırmasını yürütmek zorundadır.” (...) “Bu türden nesneler kavranan dünyanın malıdır, ama onları bilmek için ruh varsayımlara başvurmak zorundadır; o zaman ruh, varsayımlarının üstüne

³⁷Platon, **Devlet**, Çev: Hüseyin Demirhan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2002, 515b-516c.

çıkamayacağından, bir ilkeye doğru yönelmez; kopyaları aşağı bölümünde bulunan ve bu kopyalardan daha açık, daha değerli sayılan asıl nesneleri birer görüntü olarak kullanır.” (...) “ kavranan dünyanın ikinci bölümü diye de aklın diyalektik gücüyle ulaştığı bölüme diyorum. Buna ulaşmak için akıl, birer ilke olarak değil de, gerçek bir varsayım olarak, yani birer kalkış ve atlama noktası olarak gördüğü bir takım varsayımlar ortaya koyar; bunlardan yararlanarak; artık şart gerektirmeyen evrensel ilkeye kadar yükselir. Bu ilkeyi elde edince, bundan çıkan bütün sonuçlara dayanarak yukarıdan aşağıya iner, temel sonuca varır; bunu yaparken de hiç ir duyulur veriye başvurmaz, sadece idea'lara başvurur, idea'dan idea'ya geçerek yine idea'da durur.”³⁸

Mağara örneğindeki, görülen dünya; bölünmüş çizgilerin alt kısmında bulunmaktadır. Mağaranın dışındaki dünya, yani akılla ve diyalektikle kavranabilen dünya ise çizginin üstünde kalan bölümdür. Aralarında çelişki bulunan bu iki dünya birbirini tamamlamaktadır. Yine aynı şekilde çizginin üstünü görebilmek kavrayabilmek için de aklın diyalektiği kullanması gerektiğini söyleyen Platon

Devlet diyalogunun yedinci kitabında Platon, devleti idare edecek olan filozofların nasıl bir eğitimden geçmeleri gerektiğini anlatıyordu. Görülen dünyanın da kavranan dünyanın da bilgisine sahip olacak olan devlet adamına müzik ve beden eğitimlerinin verilmesinin yeterli olmayacağı, amaca ulaştıramayacağı düşünüldüğünden gerekli bilimler aranmaya başlanır. “(...) duyularımıza giren nesneler arasından bazıları zihni incelemeye itmez, çünkü duyular bunları kestirmeye yeter; bazılarıysa zihni böyle bir incelemeye iter; çünkü duyular onlar hakkında güvenilir hiçbir şey getirmez.”³⁹ Bunu söyleyen Sokrates, inceleme gerektiren nesnelerden, aynı andan iki karşıt durumu olan nesneleri kasteder. Örneğin bir parmak nesnesinin uzunluğunu da vardır kıyası da, peki parmak hangisidir? Bu durumlarda ruhun bocaladığını düşünen Sokrates, “ruhun böyle bir durumda akıl yürütme gücünü yardıma çağırıp bu bildirilerden her birinin bir şey mi, yoksa iki şey mi gösterdiğini kavramaya çalışması tabiidir.”⁴⁰ der. Akıl yürütme gücünü ortaya çıkaran ilk bilim matematik iken ikincisi de diyalektiktir. Diyalogda Sokrates diyalektiğin ne işe yaradığını şu şekilde açıklar:

³⁸ A.e., 509d-511c

³⁹ A.e., 523b.

⁴⁰ A.e., 523c.

“Bu hava gerçi akılla kavranan türdendir, ama görme gücünün ilerleyişinde bunun bir taklidini görebiliriz: Nitekim demiştik ki bu güç önce canlı varlıklara, sonra yıldızlara, en sonunda da güneşin kendisine bakmaya çalışır. İşte bunun gibi, diyalektik yoluyla, hiçbir duyunun yardımı olmaksızın, yalnız aklın aracılığıyla her şeyin özüne ulaşmaya çalışıp da ancak iynin özünü düşünceyle kavradıktan sonra duran bir insan da kavrananın sonuna varır, tıpkı görülenin sonuna varan yukarıdaki insan gibi. (...) Peki öyleyse düşüncenin bu ilerleyişine diyalektik demez misin şimdi? (...) Şimdi mağaradaki adamı hatırla. (...) Zincirlerinden kurtuluşunu, gölgelerden yapma şekillere ve onları yansıtan ışığa dönüşünü, yer altından güneşe doğru çıkışını, orada henüz hayvanlara, bitkilere ve güneş ışığına bakamayışını, sadece bunların sulardaki tanrı eseri görüntülerine ve gerçek nesnelerin gölgelerine bakabilişini, böylece, güneşle karşılaştırılınca bir görüntüden öte bir şey olmayan bir ışığın düşürdüğü gölgeleri seyretmekle kalmayışını düşün. İşte gözden geçirdiğimiz bilimleri öğrenmenin sonucu da bu: Bu bilimler, ruhun en yüce kesimini bütün varlıkların en üstününü seyretmeye götürür, tıpkı demin sözünü ettiğimiz bedeninin en keskin görüşlü organının madde ve görülen şey dünyasındaki en ışıklı şeyi seyretmeye yükselişi gibi.”

Sokratesçi yöntem idealara uygulandığında düşünce ve eylem birbirinden ayrılmış oldu. Bunun sebebi ideaların eylem içeren bir yapıya sahip olmamalarıdır. Bu noktadan sonra Platon düşünce ve eylemi birbirinden ayırarak ve düşüncenin gerçekliği ile eylemin gerçekliği arasında yaptığı kıyasta önceliği ve ağırlığı düşüncenin gerçekliğine vererek yöntemini değiştirmek durumunda kalmıştır. Artık ona salt düşünceyi arayan değil kesin sonuçlara ulaşmayı sağlayan bir yöntem gerekmektedir.

“ (...) Platon, bundan böyle, 1) Matematik bilimlerinin kullandığı türden ve *biçimden kurallar uygulamaktadır, konulara ilişkin çözümlemelerinde*. 2) *Kullandığı yöntem bu kurallara dayanmaktadır*. 3) Çünkü amaç, kesin sonuçlara ulaşmaktır. 4) Kesin sonuçlara ulaşılır. Bu da özün gün ışığına çıkarılması işleminde izlenen İKİNCİ yolu bize verir.”⁴¹

Sokrates yönteminde “nasıl ve niçin” sorularını soruyor olsa da cevaplarını aramıyordu. Platon’un ise amacı nasıl ve niçin sorularını sormak değil bu soruyu yönelttiği konudan bu soruların cevaplarını almaktı. Bunu da matematiksel bir yöntemle yapıyordu. Platon’un bu matematiksel yöntemi ise, varsayımlara (“hipotez”)

⁴¹Yenişehirlioğlu, **a.g.e.**, s. 142.

dayanıyordu. “Erdemin öğretilmesi için, erdemle ilgili olarak oluşturulan araştırmalarda izlenecek yol nedeniyle, Sokrates Menon’a şöyle der: “...bana “varsayımlar” aracılığıyla incelemem için izin ver...”⁴²

İdealar ya da düşünceler de birbirinden ayrı varlıklardır. Bunun ortaya konması için de ideanın irdelenmesi ve çözümlenmesi gerekmektedir. Platon’un yaptığı tam da budur. Bu da onun diyalektik yönteminin bir parçasıdır. Yenişehirlioğlu’nun da belirttiği üzere buradan varılabilecek sonuçlar şunlardır: İdealar kuramının ortaya çıkmasını sağlayan iki yöntem vardır: Varsayım ve irdeme- çözümlene yöntemi, yine aynı şekilde izlenmesi gereken de iki yol vardır: çözümlene ve bileşim yöntemi yani “**hipotetik**” ve “**analitik**” yollar.

“(...) bir yandan, İdealar Kuramı; bu kuramın oluşması, uygulamalar ve çözümlenmeler, öte yandan da Yöntemler-Varsayımlar Yöntemi ve İrdeme-Çözümlene Yöntemi Platon’cu düşünce dizgesinde bir bileşim oluşturmaktadır. İşte bu bileşim, Platon DİYALEKTİĞİ’nden başka bir şey değildir.”⁴³

Yöntem olarak önce varsayımları sonra da irdeme ve çözümlenmeleri kullanan Platon, yol olarak da aşağı doğru inerken çözümleyen sonra da yukarı doğru çıkarken de birleştiren bir doğrultu çizmektedir. Yani Platon’a göre, bir şeye dair tanıma ulaşmaya çalışıldığında onu ya çözümlenmek ya da birleştirmek gerektir. Örneğin çiçeği tanımlamak için yukarı doğru bitki, canlı; aşağı doğru ise papatya, lale kelimelerini kullanabiliriz. Bunu yaptığımızda da bu kelimeyi tanımlayan terimlerin de aslında bir varsayıma dayalı olduğunu görmekteyiz. Tüm bu varsayımlar da birbirlerine zincir gibi bağlıdır. Yani her varsayım bir diğerini zorunlu kılmaktadır. Bunun bir geriye gidiş olduğunu düşünen Platon çözümü şöyle açıklar:

“ (...) “Buna göre, demek istediğim şuydu: Bu türden nesneler kavranan dünyanın malıdır, ama onları bilmek için ruh varsayımlara başvurmak zorundadır; o zaman ruh, varsayımlarının üstüne çıkamayacağından, bir ilkeye doğru yönelmez; kopyaları aşağı bölümünde

⁴² A.e., s. 143.

⁴³ A.e., s. 144.

bulunan ve bu kopyalardan daha açık, daha değerli sayılan asıl nesneleri birer görüntü olarak kullanır.”

(...) “Şimdi de şunu anlamalısın: Kavranan dünyanın ikinci bölümü diye de, aklın diyalektik gücüyle ulaştığı bölüme diyorum. Buna ulaşmak için akıl, birer ilke olarak değil de, gerçek birer varsayım olarak, yani birer kalkış ve atlama noktası olarak gördüğü bir takım varsayımlar ortaya koyar; bunlardan yararlanarak; artık şart gerektirmeyen evrensel ilkeye kadar yükselir. Bu ilkeyi elde edince, bundan çıkan bütün sonuçlara dayanarak yukarıdan aşağıya iner, temel sonuca varır; bunu yaparken de hiçbir duyulur veriye başvurmaz, sadece idea'lara başvurur; idea'dan idea'ya geçerek gene idea'da durur.”

“Biraz anladım ama yeteri kadar değil. Çünkü bana öyle geliyor ki çok zor bir konu üzerindesin. Herhalde bir daha aydınlık olması bakımından, diyalektik bilgi gücüyle kazanılan varlık ve kavranan şey bilgisini sanatlar, bilimler adı verilen ve varsayımları ilkeler gibi kullanan bilgidan ayırt etmek istiyorsun. Gerçi bu sanat ve bilimlerle uğraşanlar da duyulara değil, akıl yürütme yoluna başvururlar; ama bunların, araştırmalarında bir ilkeye doğru yönelmeyip varsayımlardan yola çıkmakla kaldıkları için, inceledikleri nesneleri bir ilkeyle kavrayabilecekleri halde kavramadıkları kanısındasın. Böyle olunca, geometri ve benzeri bilimlerle uğraşanların bilgisine akla dayanan bilgi değil, anlamaya dayanan bilgi diyorsun, çünkü bu bilgiyi sanı ile aklın kavradığı bilgi arasında bir yere koyuyorsun.”

(...) “şimdi de bu dört bölümü ruhun dört haline karşılık say: Akılla kavramayı en yüksek bölüme, anlamayı ikinci bölüme, inanmayı üçüncü bölüme, bulanık görüntüler almayı da son bölüme koy; sonra konularının hakikate yakınlık ya da uzaklıklarına bakarak hepsini aydınlık derecelerine göre sıraya diz.”⁴⁴

Platon'un “var oluşun nasıl var olduğu”nu açıklamak için kullanılan diyalektiği, sabit durağan bir yapı haline getirdiği söylenebilir. Bunun sebebi onun ideasının yapısından ve özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İdeanın aynı türden olan tüm varlıkların sabit birer belirlenimi olması, değişmemeleri, sonsuz olmaları, tüm idealar arasında bir uyum bulunması; çelişkilerinin bulunmaması, “tek”te birleşmesi (iyi ideası) gibi özellikler devinimin yasalarını ortaya koymaya çalışan diyalektiğe aykırıdır.

Nesnel idealizmde tekil olan her şey tümelleştirilir. Olgü ve olaylar belirli yasalarla birbirine bağlanır çünkü aralarında bir neden sonuç bağı olduğu düşünülmektedir ve her şeyin tek bir oluşum kaynağının ürünü olduğu kabul edilir, hatta sonuçta da yine böyle bir kaynağa döndükleri düşünülür. Yani nesnel idealizmde bir şeyi bilmek için; onu içinde bulunduğu türlerin arasından bulup çıkarmak gerekir. Yani çözümleme yapmak gerekir. Sonra da onun yapısındaki ideanın keşfedilmesi gerekir ki böylece idea onun niteliklerinin algılanmasına aracı

⁴⁴ Platon, **a.g.e.**, s. 511a-e.

olacaktır. Yani onu birleştirmek gerekir. Platon'da diyalektiğin durağan bir yapısı olduğunu daha önce belirtmiştik. İdeanın yapısından yola çıkarak bunu açıklamaya çalıştık ve görünen o ki, Platon'da diyalektik var oluşu açıklama biçimi değil, yalnızca bir anlatım biçimine dönüşmüştür. Yani tekrar etmek gerekirse Platon'a göre diyalektik: ideleri bilinç alanına getirmemizi sağlayan ve varsayımlara dayanmayan bir bilimdir.

Platon'a göre diyalektik aynı zamanda bir sanattır da. Bir kavrama ulaşmak için, o kavramın başka kavramlarla olan ilişkilerine bakmak gerekmektedir. Bir kavramdan başka bir kavrama geçmeyi kolaylaştıran kavramlar arası diyalektik ilişkiler bulunmaktadır. Platon sadece ideaları kullanarak ideaların idealarla olan bağlantısını kuramayacağını dış geçerliliği açıklayamayacağını düşünmüştür. Sofist diyalogunda Platon buna işaret etmektedir. Kavram doğrudan incelendiğinde bizi başka hangi kavramla ilişki içinde olduğunu ya da başka hangi kavramlarla birleşeceğini bize doğrudan gösterecektir. Kavramların birbirleriyle birleşebilmesi için de işte bu diyalektik yapıya ihtiyaç duymaktayız.

“(…) Eğer istersek, az sonra onun hakkında daha etraflı bir araştırma yaparız. Ama sofiste gelince, onu adam akıllı incelemeden asla bırakmayacağımız açıkça ortada, sanırım.

(...)Demek ki, cinslerden bazıları karşılıklı olarak birleşmeye yatkın, bazıları ise değil; bazıları, bunu ancak başka bir kaçıyla kabul ederken, bazıları bunu birçoğu ile kabul etmekte ve, nihayet, bazıları da, her yere nüfuz edebildiklerinden, hiçbir engelle karşılaşmadan hepsiyle birleşebilmektedirler. Bu konuda anlaşmış olduğumuza göre, şimdi artık bize yapacak tek bir şey kalıyor: argümantasyonumuzun gidişatına uyarak, incelememizi sürdürmek. Gerçi, incelememizi formların evrensel toplamını kapsarcasına geniş tutmayacağız, yoksa bu çokluğun içinde ipin ucunu kaçırmamız tehlikesi vardır. Fakat en önemli sayılanlardan bir kaçını ele alıp, önce her birinin tek başına ne olduğunu, sonra da karşılıklı birleşmeye ne ölçüde yatkın olduklarını göreceğiz. Böylece, varlık'ı ya da çokluk'u tam bir açıklıkla kavramaya güç yetiremesek bile eğer tesadüfen bir yolunu bulup, yokluk'un gerçekten yokluk olduğunu söyleyerek, işin içinden zararsızca çıkabilirsek, hiç olmazsa, şu araştırmamız el verdiği ölçüde, meseleye bir açıklama getirememiş olmaktan kurtuluruz.

(...) İmdi, cinslerin en büyükleri, bizim gözden geçirdiklerimizden başkası değildir: yani varlık'ın kendisi, sükûnet ve hareket.

(...) Öte yandan, bunlardan son ikisinin, bir birleriyle karışamayacaklarını söyledik.

(...) Fakat varlık, her ikisiyle de karışabilir, çünkü netice itibariyle her ikisi de vardır.

(...) Öyleyse toplam üç eder.

(...) Demek, bunların her biri, öteki ikisinden başka ve kendi kendisinin aynıdır.”⁴⁵

Theaitetos ile yabancıнын tartışmasında, önce hareket ile durağanlık birlik içinde karıştığı, sonra da onların varlık içinde hep beraber karıştıkları söylenmektedir. Bunu da diyalektik yapı sayesinde başarabilmektedirler. Platon’a göre bu ilişkinin sezilmesi gerekmektedir.

“Yabancı: Şöyle ki, onlar, her konuda, “varlık” kelimesini kullanmak zorundadırlar; hem yalnız onu değil, “ayrı”, “başka”, “kendisi” ve bunun gibi daha binlerce determinasyonu... Bunları bir yana atmaya, konuşmalarında bunlara yer vermemeye güçleri yetmeyen bu kimselerin, başkaları tarafından çürütölmelerine gerek yoktur. Denildiğı gibi, onlar kendi düşmanlarını, kendi çürütöcülerini kendi içlerinde taşırlar ve kendilerini, kendi içlerinden yeren bu sesi, tıpkı şu garip Eurykles gibi, her gittikleri yere birlikte götürörlö. (...) Yabancı: Buna karşılık, bütün şeylere birbirleriyle bir arada bulunabilme kabiliyeti verirsek ne olur? (...) bu takdirde, hareket ve sükunet birleşeceklerinden, hareket mutlak sükunete dönüşö, sükunet de hareketlenirdi.

Yabancı: Oysa, hareketin hareketsiz, sükunetin de hareketli olması tamamen imkansızdır, zorunlu olarak imkansızdır, sanırım.

Theaitetos: Hiç şöphesiz.

Yabancı: Bu durumda, geriye üçöncü hipotez kalıyor.

Theaitetos: Öyle.

Yabancı: İmdi, şu hipotezlerden birinin mutlaka doğru olması gerekir: ya her şey birbiriyle birleşebilir, ya hiçbir şey hiçbir şeyle birleşmez, ya da bazı şeyler birbiriyle birleşir, bazıları birleşmez.”⁴⁶

⁴⁵ Akt. Yenişehirlioğlu, Platon, **Sofist**, Çev: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2000, 254b-e

⁴⁶ Akt. Yenişehirlioğlu, **A.g.e.**, 252c-e.

*[Alm. *diskursiv*] [Fr. *discursif*] [İng. *discursive*] [Lat. *discursivus*] [es. t. *Bahsi, istidlali*]: bir tasarımdan ötekine geçerek, çıkarımlar yaparak bir önermeden ötekine mantıksal bir yolla ilerleyerek, parçalardan bütönlöğü olan bir düşünce kuran düşünme yolu. Karşıtı bkz. **Sezgisel (düşünme)**. (Bedia Akarsu,)

Platon'da diyalektik yöntem “**Gidimli Düşünme**” * den ayrılmaktadır. Çünkü onun diyalektiği, sezgisel bir biçimi olan bir çözümlemedir. Amacı, incelediği ideanın anlatmak istediği anlamı sezerek bulmaktır bu sayede kavramda var saydığı gerçeği ortaya çıkarıp, ancak o zaman kabul edilir bir sonuca ulaşacaktır.

O halde Platon'da diyalektik son tahlilde, iki tür kavrama biçimine dayanmaktadır: “Karışımların Birleşimi Sanatı ve Ayırım ve Bölmenin Sanatı”. Bu ayırım Yenişehirlioğlu'nun aktarımına göre Philebos diyalogunda çözülmüştür. Bu dialogda karışımların bileşimin sanatının zaten ayırım ve bölmenin sanatı olduğu gösterilmektedir. Karışımların bileşimi de Platon'da iki şekilde temellendirilmiştir. Mantıksal bir gereklilik bağlantısıyla açıklama şeklinde bir temellendirme. Bunu Sofist'te görmekteyiz, diğer temellendirme ise Timaios'ta gördüğümüz “uyum”a, “güzellik”e “uygunluk”a ve “iyilik”le temellendirme şeklinde gerçekleşmektedir.

Platon'un düşüncesinin idealist oluşunun tarihsel diyalektik temellerine baktığımızda, ilk olarak onun yaşadığı toplum olan yunan toplumunun yükselişinin sona erdiği, köleci toplum yapısının kendi nesnel sınırlarına ulaşp tılandığı bir dönemden geçtiğini belirtmek gerekir. Materyalist diyalektikten, idealist diyalektiğe geçişin temel sebebinin bu olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Biraz daha açmak gerekirse, içinden geçilen dönemin bir sonucu olarak, toplumsal düzende meydana gelen değişimin, toplumun ve sistemin dengesini bozduğu, birbirine zıt birçok görüşün ortaya çıktığı bir durumda; kesin olan, asla değişmeyecek olan, herkesçe kabul edilebilecek olan bir şeyin peşine düşmek gerekiyordu. Tam da bu yüzden Platon, Devlet adlı eserini yazmıştır. Burada ideal bir devletin nasıl olması gerektiğini belirlemeye çalışmıştır. Bunu da yine kendi diyalektik yöntemiyle yapmıştır.

“ (...) Kavranan dünyanın ikinci bölümü diye de aklın diyalektik gücüyle ulaştığı bölüme diyorum. Buna ulaşmak için akıl, birer ilke olarak değil de, gerçek birer varsayım olarak, yani birer kalkış ve atlama noktası olarak gördüğü bir takım varsayımlar ortaya koyar; bunlardan yararlanarak; artık şart gerektirmeyen evrensel ilkeye kadar yükselir. Bu ilkeyi elde edince, bundan çıkan bütün sonuçlara dayanarak yukarıdan aşağıya iner, temel sonuca varır; bunu yaparken de hiçbir duyulur veriye başvurmaz, sadece idea'lara başvurur, idea'dan idea'ya geçerek gene idea'da durur.”⁴⁷

⁴⁷ Platon, **a.g.e.**, s. 511b-c.

Burada da gördüğümüz gibi Platon, hareket etmeyen bir bütünün, onu oluşturan parçalarını, diyalektikle incelemeye çalışmaktadır. Herakleitos tarafından, değişimi ortaya koyan diyalektikten farklı olan Platon diyalektiğinin alamet-i farikası da budur. Thalheimer'e göre bunlar diyalektiğin iki gelişme aşamasıdır. Birincisi, değişimin ardışıklığının diyalektiği, ikincisi ise, yan yanalığın, eş zamanlılığın, hareketsiz bir bütünün parçalarının ilişkisinde var olan diyalektiktir. Aristoteles'in de katkısıyla daha gelişkin bir aşamaya ulaşan bu ikinci şekil Antik Çağ'ın geliştirdiği en üstün diyalektik olarak görülebilir.

Kurtul Gülenç'e göre Platon'un mağara benzetmesindeki yürüyüşle aynı biçimde bir yürüyüş de Şölen diyalogunda bulunmaktadır. Diyalogda yürüyen kişinin zaman içinde geçtiği aşamalar yürüyüşün kendisini bize anlatmaktadır. Gülenç, ilgili pasajın en önemli noktasının duyulur olan ile duyulur-üstü olana diyalektik aracılığıyla çıkılması ve duyusal olanın yadsınmayarak, duyusal olanla akılsal olanın birlikte ele alınması olduğunu ileri sürmektedir. burada Platon'un bölünmüş çizgi benzetmesi Gülenç'in fikrini destekler niteliktedir.

Kurtul Gülenç'e göre Platon, filozof ile diyalektikçi aynı kişi olarak görmektedir. Çünkü diyalektikçi, şeylerin özünün temel niteliğini kavrayabilen, bu temeli gören ve gösterebilen, neden öyle olduklarının hesabını verebilen, bu sayede de her şeydeki iyi ideasını bulup çıkarabilen, deneme yanılma yoluyla ya da kanılarla değil öze dayanarak eyleyen ve en önemlisi de bunları kusursuz bir biçimde temellendiren kişidir.

Hegel, Tinini görüngübiliminin önsözünde, bilim ve kavram ilişkisini ortaya koymaya çalışırken, Platon ve onun diyalektik anlayışına yer verir. Ona göre felsefe tarihi boyunca Platon'un değerlendirilişini ve Platon'un felsefesinin önemsenmesinin sebebini, iki döneme ayrılmaktadır. Felsefesinin en önemli yanının (Hegel'e göre aslında hiç de değeri olmayan) mitler olduğu dönem ve yine Parmenides diyalogu üzerinden "eski eytişimin bu hiç kuşkusuz en büyük sanat yapıtı, *tanrısal yaşamın olumlu anlatımı* ve gerçek açığa çıkarılışı"⁴⁸ olarak görüldüğü dönem. Hiç kuşkusuz idealist diyalektiği dizgeleştiren Platon Sokrates'ten öğrendikleri üzerine kurduğu felsefesinden ve diyalektiğinden Aristoteles'e birikimini aktarmış ve onun da kendi

⁴⁸ G. W. F Hegel, **Tinin Görüngü Bilimi**, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2004, S:64

dönemine ve düşünce sistemine uygun bir senteze ulaşmasına katkıda bulunmuştur. Diyalektik de tüm insanlık tarihindeki düşüncelerle ilgili yani onların aralarındaki nedensel ve tarihsel ilişki ile ilgili olarak bize tam da bunu anlatmaya çalışmıyor mu?

3. ARİSTOTELES

Antik Çağ'da diyalektiğe rastladığımız son düşünür Aristoteles'tir. Fakat onun diyalektik anlayışı buraya kadar incelediğimiz diyalektik görüşlerin tümünden farklıdır. Engels'e göre ilkçağ yunan filozoflarının hepsi doğal birer diyalektikçiydi ve ona göre aralarındaki en ansiklopedik zeka ise Aristoteles'te bulunmaktaydı.

Aristoteles'te diyalektik, Herakleitos'ta gördüğümüz gibi, bir çeşit çelişki mantığı; yani evrende var olan her şeyin içinde bir karşıtlık olduğunun bu karşıtların ise her daim bir savaşım içinde olduğunun ayrıca bu karşıtların da birlik teşkil ettiğinin yani aslında birbirini tamamladığının ifadesi değildir. Ya da Sokrates'te gördüğümüz gibi, doğru bilgiye, kavramların kesin tanımlarına ulaşmak için, soru cevap yoluyla, karşıtlıklar içinde ilerleyen, yani karşıdaki kişinin görüşlerini çürüterek ilerleyen, bir tartışma biçimi de değildir.

Sokrates diyalektiği karşıdaki kişiyi alt etmek için kullanmaz, bu şekildeki kullanım sofistlerde görülmektedir ve bu durum da Aristoteles'te görülmemektedir.

Platon'da gördüğümüz şekliyle, varlığın değişmez özünü aramanın veya bölünemez olana ulaşana kadar cinsleri türlere bölmenin kılavuzu da değildir. Platon'un diyalektiğinde, düşünce maddeye göre daha önce var olduğunun ispatı ortaya konmaya çalışırken, Aristoteles ise düşüncenin biçim sahibi olmadan var olamayacağını savunur, çünkü onun felsefesinde içerik kadar biçim de önemlidir ve içerik ile biçimin çözümlenmesinin bir yolu olarak diyalektiği kullanmayı önermektedir.

Aristoteles Organon'un beşinci kitabında diyalektiğin, faydalarını, becerisini, unsurlarını, diyalektik çıkarımın unsurlarını, diyalektik önermeleri, diyalektik sorunu ve tezi, diyalektik çıkarım ve tümevarımın ilişkisini, diyalektik araçları, bu araçların faydalarını, diyalektik pratiğini, diyalektik delillerin güçlülüğünü, diyalektik egzersizde cevap verenin rolünü incelemiştir. Aristoteles Organon'un beşinci kitabının yani Topika'nın girişinde şöyle söylemektedir: "Bu kitabın gayesi, olası öncüllerden hareket ederek ortaya atılan her mesele üzerinde bir delil serdetme (ileri sürme) imkanını verecek bir metot bulmaktan ve bir delil ileri sürdüğümüz zaman kendimizin buna zıt olacak bir söylemekliğimizi menetmekten ibarettir."¹

¹ Aristoteles, **Organon V Topikler**, Çev: Prof. Dr. Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1952, S: 3

Burada aradığını söylediği yöntem diyalektik değildir, çünkü ona göre “Olası öncüllerden netice çıkaran kıyas diyalektiktir.”². Aristoteles ise kıyasın öncüllerinin asıl kaynağına yani onlar hakkında ilk bilgi edindiğimiz kaynağa ulaşp buradan hareket etmek gerektiğini savunmaktadır ve buna da “ispat” adını vermektedir. Kıyaslar, sorunları konu ederken, diyalektik kanıtlar, önermelerden ileri gelmektedirler. Örneğin

“ (...) hayvan – yürüyen – iki ayaklı insanın tarifidir, değil mi? veya: hayvan insanın cinsidir, değil mi? Denilirse bir önerme elde olunur. Buna karşılık hayvan – yürüyen – iki ayaklı insanın tarifi mi, yoksa değil mi? denilirse bu bir meseledir.”³

Ama Engels’e göre diyalektik o güne kadar sadece Aristoteles’te ve Hegel’de ayrıntılı bir biçimde incelenmişti. Engels, Aristoteles’in diyalektik anlayışıyla ilgili olarak ne kadar çelişmezliği mantığının temel taşı yapsa da maddenin yapısındaki karşıtlığa değindiğini ve bunu yadsımadığını ileri sürmüştür. Aristoteles’in *De Republica*’sından şöyle bir aktarım yapar:

“Her malın, hem ayağa giyilebilen hem de başka bir şeyle değişebilen bir sandal gibi biri şey olarak o mala özgü olan ve öteki öyle olmayan ikili bir kullanımı vardır; bunların her ikisi de sandalın kullanım biçimleridir, çünkü sandalı kendinde olmayan bir şeyle, para ya da yiyeceklerle değişen kimse bile, sandalı sandal olarak kullanır; ama onun doğal kullanım biçimine göre değil, çünkü sandal onda değişim nedeniyle bulunmaz.”⁴

Aktarımdan anlaşılan, Aristoteles’te de bir şey hem bu hem de şu olabiliyor.

Aristoteles diyalektiğin, üç faydası bulunduğunu iddia etmektedir: “egzersiz olarak, günlük tartışmalarda ve felsefi ilimler için”⁵ Aristoteles, bir egzersiz olarak faydası olduğunu söylüyor çünkü diyalektiğin, ileri sürdüğümüz konuda birden fazla delil öne sürmemizi sağlayacağını düşünmektedir. Günlük tartışmalardaki faydası ise, diyalektiğin, bir kişinin fikirlerini inceledikten sonra o kişiye onun kendisinin öne

² A.e., s. 4.

³ A.e., s. 9.

⁴ Friedrich Engels, **Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor**, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2003, S:328-329

⁵ A.e., s. 6.

sürdüğü kanıtları üzerinden bir tez oluşturabilmemizi mümkün olacak olmasıdır. Felsefi ilimlerin incelenmesine faydası ise, iki farklı yönde delil sunma imkanı sağlamasıdır, yani araştırmacı bir doğası olduğu için, bütün araştırmaların ilkelerine giden yolu bize açmaktadır.

Diyalektik sorun, üzerinde fikir birliğine varılamayan ya da karşıt fikirler bulunan bir konu olmalıdır. Otfried Höffe'ye göre Aristoteles diyalektiği, *dialegesthai* kelimesinin anlamına uygun bir biçimde sanata dair kanıtlar geliştirmek için düşünmek ve tartışmaktır. Bilimsel kanıtlardan farkı ise öncüllerin doğruluk iddialarındadır. Yoksa diyalektik kanıtların da geçerliliği bulunmaktadır. Fakat "Bir kanıt kendiliğinden apaçık olan önermelerden çıkartılır, diyalektik kanıt ise herkes tarafından çoktandır bilinen şeylerden veya uzmanların doğru saydıkları ve uzmanlar içinde çoğunluğun veya en tanınmış olanların gerçek kabul ettiği ilkelerden yola çıkar."⁶

Prof. Dr. Afşar Timuçin'e göre Aristoteles tasımları diyalektik ve göstermeci olmak üzere ikiye ayırmaktaydı. Diyalektik tasımlar, konu hakkında bir fikir sahibi olunmasını sağlarken; göstermeci tasımlar sayesinde bilim yapılmaktaydı. Fikir sahibi olmak, doğru olma olasılığı olan bir bilgiye sahip olmaktır. Diyalektik bu yüzden yanılabilmektedir. Bilimde ise kesinlik vardır yani diyalektik ile bilim birbirlerinden içerik olarak farklıdır.

"Diyalektiğin olası ilkeleri çok genel ilkelerdir, bununla birlikte bunlar hiçbir öznel bilime bağlı ilkeler değildir, (...). Diyalektiğin olası ilkeleri halkın görüşlerinden derlenir. Bunları ortaya koyan halkın kendisidir, halkın düşünce dünyasıdır. Bu ilkeler bilimsel bir değer taşıyalar da ya da taşıdıkları zaman bile bilimle uzaktan yakından bağlantılı değildir."⁷

Selahattin Hilav'a göre ise,

"Aristoteles, öncüllerin kesinlik derecesi ve düşünme sürecinin amacı bakımından (yani bilgi ile hakikatın, ya da kanı [kanaat] ile doğru-gibi-

⁶ Otfried Höffe **Felsefenin Kısa Tarihi**, Çev: Okşan Nemlioğlu Aytolu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 56.

⁷ Afşar Timuçin, **Gerçekçi Düşünce Tarihi: Düşüncenin Kaynakları**, C.I, İstanbul, Bulut Yayınları, 2009, s. 269.

görünenin araştırılması söz konusu olduğuna göre), akıl yürütme yöntemini iki türe ayırır. Bunlardan birincisi apodiktik, ikincisi diyalektiktir. Apodiktik, genel ilkelere bağlı kalmakla birlikte, daha çok, belirli bir alana uygulanan ilkelerle örneğin geometriye, ya da astronomiye uygulanan ilkelerle işgörür ve böylece söz konusu alanda bilgi edinmeye yönelir.

Buna karşılık diyalektik, daha az özelleşmiş çıkış noktalarından kalkar, aynı özel ilkelere dayanarak yararlanacağına, daha genel ilkelere dayanarak yararlanabilir ve böylece her düzeyde iş görür. Ama diyalektikle elde edilen sonuçlar, bu bakımdan, gerçek bir bilgi değil kanı niteliği taşıyacaktır.”⁸

Aristoteles’e göre, Her konu hakkında bir tez ileri sürülebilse de hepsini inceleme zorunluluğu olmadığı için (çünkü bazı tezler apaçık ortadadır, buna örnek olarak, karın beyaz olup olmamasını tartışmayı örnek vermektedir.) diyalektik tez görülür olanla ilgili olmalıdır.

Diyalektik için çıkarım ve tümevarım olmak üzere iki yöntemden bahseden Aristoteles, tümevarımın daha ikna edici olduğunu düşünmektedir. Tüme ulaşmak için ne kadar fazla örnek varsa o kadar iyi olacağından, bolca çıkarım sağlayacak araçlara ihtiyaç vardır. Aristoteles’e göre de “(...) bunların sayısı dördtür: Birincisi önermelerin elde edilmesi; ikincisi, bir bölümcül ifadenin kaç manada alındığını ayırt etmek gücü; üçüncüsü, ayrımların keşfedilmesi, dördüncüsü ise özdeşliğin tahkikidir (soruşturma).”⁹

Aristoteles de tıpkı hocası Platon gibi sezgici bir anlayışa sahiptir. Bu yüzden zihin, sadece doğru bilgiye ulaştırabilir; algılar ise, tek tek şeylerin bilgisini verir. Fakat bilginin nesnesi genel olandır, değişmez ve zorunludur. Kanılar ise nesneleri gibi durmadan değiştirirler. Aristoteles’te zihnin, bilimden de üstün olduğu görülmektedir. Bilimsel bilgiler, ilkelere çıkarılır, ilkelerin bilgisinin kaynağı ise zihindir. Aristoteles’teki bu ilkelerin Platon’un idealarına benzediği söylenebilir. Farkı ideaların doğuştan kazanılması, ilkelerin ise çocukluktan itibaren imgeler yoluyla zihnimize yerleşmesidir. İmgeler, deneyimlerimizle birleştikten sonra, kavramlara; kavramlardan yola çıkarak soyut kavramlara oradan da ilkelere varılmasını sağlamaktadır. İlkelerin bilgisine ise bizi “**mantık**” götürmektedir. Onun yolu da tümevarımdır. Tikellerden tümele ulaşılmasını sağlayan bu yöntem, parçasal ve bütünsel olmak üzere iki türdür. En ideali bütünsel olan olmakla birlikte, uygulamak

⁸Selahattin Hilav, **Diyalektik Düşüncenin Tarihi**, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997, s. 45.

⁹A.e., s. 26.

mümkün olmadığı için, deneyimlerden yola çıkılarak doğruluğunun sağlanmasının bir şekilde mümkün olabileceği kabullerden yola çıkmak gerekmektedir. Bunu da diyalektik sağlamaktadır.

Laertios'a göre ise Aristoteles kitaplarında şunları ileri sürmüştür:

“ Felsefe, kuramsal (teorik) ve uygulamalı (pratik) olmak üzere iki bölümdür; uygulamalı felsefe ahlak ve politika alanlarını kapsar; politika da kabaca topluma ve aileye ilişkin diye tanımlanır; kuramsal felsefenin bölümleri fizik ve mantıktır; mantık kendi başına bir bilim değil öteki bilim dallarının temel aracıdır. Aristoteles buna da ikna ve doğruluk olmak üzere açıkça iki amaç saptamıştır. Bunların her biri için de iki olanaktan yararlanmıştır: ikna için eytişim (diyalektik) ve hitabet, doğruluk için de çözümleme ve felsefe; Aristoteles buluş, yargı ve kullanım alanlarında hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır.”¹⁰

Hilav'a göre Aristoteles'in Formel mantığında diyalektiğin yeri:

“(…) diyalektiğin şu bölümlere ayrıldığını görüyoruz: 1) Nesnesi, dolaylı doğru-gibi-görünüş olan asıl diyalektik; 2) Uzun bir akıl yürütmeyi izlemeyen kalabalığı göz önünde tutan ve dolaysız doğru-gibi-görünüşle ilgilenen retorik, yani hitabet sanatı. Retorik, pratik sorunlarla ve özellikle siyasetle ilgilidir. Bundan başka sırf tartışma zevki için kullanılan bir diyalektik ve bir de nedensel bir diyalektik vardır. Nitekim bilimsel bir retorikten de söz edilebilir. Nesnel diyalektik, araştırma üzerinde temellenen *septik* ile başkasının araştırmalarını inceleme konusu edinen *pirastik*'e ayrılır. Tartışma diyalektiği ise görünürdeki zaferi amaç edinmiş olan *eristik* ile görünürdeki felsefe ile üne kavuşturmayı amaç edinmiş olan *sofistik*'e ayrılır.”¹¹

şeklinde belirlenmiştir.

Prof. Dr. Şahin Yenişehirlioğlu'na göre “Aristoteles, diyalektiğin, Logosun ortaya çıkardığı bir tür mantıksal ve düşüncenin dönüşümlerine dayalı, bir tür oyun

¹⁰ Diogenes Laertios, **Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri**, Çev: Candan Sentuna, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 221.

¹¹ Hilav, **a.g.e.**, s. 47.

zincirinin soyutlaşması olduğunu kabul eder. bu nedenle kendisinin Mantık Bilimi'ni diyalektik çözümlemelerinin dışında oluşturmaya çalışır.”¹²

Aristoteles Metafizik'in 1. Kitabında Platon'a kadarki tüm filozofların görüşlerine dair kendi fikirlerini ortaya koyar. Herakleitos, Sokrates ve Platon'un da diyalektik anlayışlarına dair onun görüşlerine bu bölümde ayrı ayrı yer vermek doğru olacaktır.

Herakleitos'un diyalektiği oluşun sürekliliği üzerine kuruludur denilebilir. Yani varlığın var olması yok olmasıyla eş anlıdır. Aristoteles ise varlığın tamamlanmış bir şey olması gerektiğini savunur. Herakleitos'a göre tam da oluş sürekli devam ettiği için, oluşun sürekliliğini sağlayan varlığın içinde, onu oluşturan birbirine karşıt olan parçalardır. Onların sürekli savaşı varlığın var oluşunu ve başka başka varlıkların da var olmasını sağlar. Aristoteles'e göre ise bu mümkün değildir. Zaten o, kendi mantık bilimini çelişmezlik ilkesi üzerine kurmuştur bu sebeple ki onun, **bir'in iki karşıttan oluştuğunu** kabul etmesi beklenemez. Varlık ve yokluk iki farklı şey olmalıdır. İlgili bölümde Aristoteles Herakleitos ve varlıktaki karşıtlık için şöyle söylemektedir.

“Gerçekten de bazılarının Herakleitos'un ileri sürdüğüne inandıkları gibi, bir aynı şeyin hem var olduğu, hem de olmadığını düşünmek mümkün değildir (zira bir insanın söylediği her şeye inanması zorunlu değildir). Eğer karşıt niteliklerin aynı zamanda aynı özneye ait olmaları imkansızsa (bu öncüle de alışlagelen bütün belirlemeleri eklememiz gerekir.) ve yine eğer bir başka düşüncenin çelişği olan düşünce, bu düşüncenin karşıtı ise, aynı zihnin, aynı zamanda, aynı şeyin, hem var olduğu, hem de olmadığını düşünmesi kesin olarak imkansızdır. Çünkü eğer bu noktada yanılıyorsak, aynı anda birbirine karşıt olan düşüncelerimizin olması gerekir. İşte bundan dolayı her kanıtlama sonunda nihai bir doğru olarak bu ilkeye indirgenir. Çünkü bu ilke, doğası gereği bütün diğer aksiyomların da hareket noktasıdır.”¹³

Olumlu diyalektik ile olumsuz diyalektik arasındaki temel fark, karşıtlık ve özdeşlik ilkelerinin kullanımından doğmaktadır. Bir tartışma üslubu olarak ve karşıtların çatışmasını ve/veya birliğini bulundurmayan kanıtlarla temellendirilen fikir,

¹²Şahin Yenişehirlilioğlu, **Felsefe ve Diyalektik**, Ankara, Maya Yayınları, 1985, s. 52

¹³ Aristoteles, **Metafizik**, Çev: Prof. Dr. Ahmet Arslan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996, 1005b.

olumsuz bir diyalektikle inşa edilmiştir. Aristoteles olumlu diyalektiği oldukça da eleştirmiştir.

Buradan anlaşıldığı üzere, olumlu diyalektik, Aristoteles için doğru bilgiye kaynaklık edememektedir. Diyalektikçileri ise gelişigüzel bir zihin oyunu oynayan, kesinlikten yoksun bilgilerle uğraşan kişiler olarak görmektedir. Karşıt maddelerin birbirinden farklı olacağını ve karşıt anlamdaki özelliklerden birinin bir varlıkta bulunmasının (ateş ve su gibi örneğin) diğerinin bulunmadığı anlamına geldiğini ileri sürmektedir.

Buna karşın Aristoteles, diyalektiği sadece karşıdakini haksız çıkarmak için kullanılan bir karşıt kanıt üretme yöntemi olarak kullanma anlayışını eleştirmekte de haklı görünmektedir. Bu gibi tartışmalar kesin bir sonuca ulaştıramadıkları için Aristoteles'in de vurguladığı gibi, bilimin yöntemi olamazlar. Bu anlamda Aristoteles, Sokrates'in diyalektik anlayışı ile sofistlerinki arasındaki farkı ortaya koymuştur. Metafizik'te konuya dair, şöyle söyler Aristoteles:

“ (...) Çünkü nasıl ki sayı, sayı olmak bakımından çiftlik ve teklik, ölçülebilirlik ve eşitlik, çokluk ve azlık gibi özel niteliklere, sayılara bizzat kendileri bakımından veya birbirleriyle ilişkileri bakımından ait olan niteliklere sahipse, yine nasıl ki cisim, hareketsiz ve hareketli, hafif ve ağır varlıklar da diğer bazı özelliklere sahiplerse, aynı şekilde varlık olmak bakımından varlığın da kendine has bazı ana nitelikleri vardır ve filozofun bu ana niteliklerle ilgili olarak doğruyu araştırması gerekir İşte bunun bir kanıtı: Filozofluk taslayan Diyalektikçiler ve Sofistler (çünkü Sofistik, yalnızca görünüşte bilgeliktir. Diyalektiğin de durumu aynıdır.), her şeyi tartışır. Bu her şeyde ortak olan şey, varlıktır. Şimdi hiç şüphesiz onların bu konuları tartışmaları, bu konuların felsefesinin kendi alanına ait olmasından ötürüdür. Sofistik'le Diyalektik, Felsefe ise aynı gerçeğe yönelir. Yalnız Felsefe Diyalektik'ten, bunun için gerekli olan yetinin doğası Sofistik'ten ise felsefi hayata ilişkin amaçları bakımından ayrılır: Diyalektik sadece bilgiyi eleştirmekle yetinir; oysa Felsefe somut olarak onu üretir. Sofistik'e gelince o ancak görünüşte felsefedir, sahte felsefedir.

Sonra iki karşıt dizisinden biri, diğerinin yokluğundan ibarettir ve bütün karşıtlar Varlık ve Var-olmayana, Birlik ve Çokluk'la indirgenebilirler. Örneğin sükunet Birlik'e, Hareket Çokluk'a indirgenir. Ve hemen hemen bütün filozoflar, varlıklar ve tözün karşıtlardan hareketle meydana geldiğini kabul etmekte görüş birliği içindedir. Hiç olmazsa onların tümü karşıtları ilk ilkeler kabul etmektedirler. Bazıların göre onlar Tek ve Çift olan, diğerlerine göre Sıcak ve Soğuk olan, başkaları için Sınır ve Sınırsız olan nihayet daha başkaları için Dostluk ve Nefret'tir. Bütün diğer karşıtlar da Bir olan ve Çok olan'a indirgenebileceğinden (bu indirgenmeyi yeterli ölçüde kanıtladık), diğer filozofların ilkeleri de istisnasız bir biçimde, cinsleri olarak bu Bir olan ve Çok olan'ın içinde yer alırlar. O halde bu düşüncelerden de varlık olmak bakımından varlık üzerinde akıl yürütmenin tek bir bilime ait olduğu sonucu

ortaya çıkmaktadır. Çünkü bütün varlıklar ya karşıtlardır, ya da karşıtlardan meydana gelen şeylerdir. Karşıtların ilkeleri ise Bir olan ve Çok olan'dır.¹⁴

Aristoteles'te karşıtlar dört bölümde incelenir: "ilişkililerin karşıtlığı, görelilerin karşıtlığı, zıtların karşıtlığı, olumlama ve olumsuzlama arasındaki karşıtlık."¹⁵ Ve bu karşıtların hiçbirini aynı anda aynı varlığa ilişkin değillerdir.

" <1> Şimdi birinci olarak hiç olmazsa şu apaçık bir doğrudur ki "dır" veya "değildir" kelimeleri belli bir şeyi ifade ederler. Dolayısıyla bir şeyin hem *şöyle olması*, *hem de öyle olmaması* mümkün değildir. Sonra "insan"ın tek bir şey ifade ettiğini ve bu ifade ettiği şeyin "iki ayaklı hayvan" olduğunu farz edelim ("insan"ın tek bir şey ifade ettiğini söylerken şunu kast ediyorum: Eğer bir "x" anlamına geliyorsa ve yine eğer her hangi bir varlık insansa, bu x insanın özü, "insan olma" anlamına gelecektir. Bu arada şunu da belirtelim ki aynı kelimeye, sınırlı sayıda olmaları koşuluyla birçok anlam yüklenmesi, bu sözünü ettiğimiz durumda her hangi bir değişiklik meydana getirmez. Çünkü her tanımla ilgili olarak farklı bir kelime kullanılabilir. Örneğin "insan"ın bir değil, içlerinden biri "iki ayaklı hayvan" tanımının karşılığı olacak olan birkaç anlamı olduğu söylenebilir. Sınırlı sayıda olmaları koşuluyla burada birçok başka tanım da olabilir. Çünkü bu tanımlardan her biri için özel bir kelime kullanılması mümkündür. Ancak eğer bu sınırlar konulmaz ve kelimenin sonsuz anlamları olduğu söylenirse, her hangi bir akıl yürütmenin mümkün olamayacağı açıktır. Çünkü tek bir anlam ifade etmemek, hiçbir anlam ifade etmemektir. Kelimelerin hiçbir anlam ifade etmemeleri durumunda da insanın gerek başka insanlarla, gerekse kendi kendisiyle düşünce alış verişini ortadan kalkar. Çünkü tek bir şeyi düşünmediğimiz takdirde hiçbir şeyi düşünmemiz mümkün değildir. Eğer düşünmemiz mümkünse o halde her şey tek bir kelime kullanılabilir). O halde yukarıda başta dediğimiz gibi, kelimenin belli bir anlamı olduğu ve bu anlamın tek bir anlam olduğu kabul edilsin. Şimdi bunu kabul ettikten sonra "bir insan olma"nın, "bir insan olmama" anlamına gelmesi mümkün değildir. Çünkü "insan" sadece belli bir öznenin yüklemine ifade etmez; o aynı zamanda belli bir özneyi ifade eder; çünkü biz "belli bir özneyi ifade etmek"le, "bir özne hakkında her hangi bir şey ifade etme"nin birbirinin aynı olduğunu söylemeyiz. Aksi takdirde "müzisyen", "beyaz" ve "insan" kelimelerinin de aynı şeyi ifade etmeleri, dolayısıyla bütün varlıkların tek bir varlık olmaları gerekirdi. Çünkü bu takdirde onların tümü aynı şeyi ifade edeceklerdi. O halde bir şeyin hem ne ise o şey olması, hem de o şey olmaması mümkün olmayacaktır. Bu ancak ortada basit olarak sadece bir eşsesliliğin olması, örneğin bizim "insan" diye adlandırdığımız şeyi başkalarının "insan-olmayan" diye adlandırmaları durumunda söz konusu olabilir. Ancak burada sorun bir şeyin *isim* bakımından aynı zamanda hem insan olması, hem de olmamasının mümkün olup olmadığını bilmek değildir; onun *gerçek* bakımından öyle olmasının mümkün olup olmadığını bilmektir.

¹⁴ A.e., 1004b – 1005a

¹⁵ Teoman Duralı, **Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 1995, s. 48-49.

Şimdi eğer “insan”la “insan olmayan” farklı bir şey ifade etmezlerse, şüphesiz “insan-olamama”nın özü, “insan olma”nın özünden farklı olmayacaktır. Dolayısıyla “insan”ın özü, “insan-olmayan”ın özünün aynı olacaktır. Çünkü onlar, bir olacaktır. Gerçekten bir olmanın anlamı budur, yani “palto” ve “elbise” kelimelerinde olduğu gibi kavram birliğidir. Şimdi eğer “insan olma” ile “insan-olmama” tek bir şeyler, “insan olma”nın özü ile “insan-olmama”nın özü bir ve aynı şeyi ifade edeceklerdir. Ancak onların farklı şeyler ifade ettiklerini yukarda gördük. O halde eğer her hangi bir şeyi doğru bir anlamda “insan” kelimesi ile ifade ediyorsak, bu şeyin zorunlu olarak “iki ayaklı hayvan” olması gerekir. Çünkü yukarda “insan” kelimesine verdiğimiz anlam buydu. Ve eğer bu zorunlu ise, bu aynı şeyin iki ayaklı hayvan olmaması mümkün değildir. Çünkü “zorunlu olma”nın anlamı, “olmaması mümkün olmama”dır. O halde sonuç olarak bir aynı şeyin aynı zamanda hem insan olduğu, hem de insan olmadığını söylemenin doğru olması mümkün değildir.

(...)Bu aynı akıl yürütme “insan-olmama” için de geçerlidir.”¹⁶

Yenişehirlioğlu göre Aristoteles’e için diyalektiğin bir diğer rolü de: (Aristoteles, bunu Sokrates diyalektiği üzerine söylemektedir)

“(…) bilimlerin temelini oluşturup ortaya çıkan kuralları açıklamaktır. *Topiques* adlı yapıtında şöyle der: “her bir bilimin ilk kurallarının bulunmasında ve onların bilinmesinde diyalektik yararlıdır. Sonuçta, bu ilk kurallara dayanarak, belirli bir bilimin kendine özgü ilk ilkelerine ilişkin hiçbir şey söylememek olanaksızdır. Ayrıca, çok iyi bilinir ki, her bir alanda ilkeler her zaman birinci olarak elde edilen verilerdir; onları ele alıp inceleyebilmek için, her bir bilimde bulunan göreceli olasılıklardan yararlanmak bir gerekliliktir şu halde. İşte burada, Diyalektiğin kendine özgü özünü, gerçekliğini buluruz. Bu gerçeklik onun en özgün yanıdır. Bir araştırma tekniği olarak (Etant un techne de l’entequete), o, tüm bilimlerin ilkelerinin bulunmasına doğru izlenecek yolu açar.” Bu kuralların bulunup çıkarılması ise diyalektiğin başlattığı yönetsel bir yol izlenerek gerçekleşir. Çünkü diyalektik her bir bilimsel alanın özsel ve özgün verileri olan evrensel kuralların bulunup ortaya çıkarılmasında saltık bir etkidir. Diyalektiğin en önemli evrensel özelliği, bu ilkelerin ele alınıp incelenilmesini hazırlamaktır. (...) Demek ki diyalektik tartışma sanatında ve bilimsel araştırmada, Aristoteles’e göre, bize; 1) İzlenecek yolu gösteriyor, 2) Her bir bilim dalında ilk ilkeleri bulmaya yardım ediyor, 3) Göreceli olasılıklar kullanmayı sağlıyor. Ayrıca diyalektik, 4) Bir araştırma tekniği ve 5) Bir inceleme yöntemidir, bu nedenle de, 6) Bir entelektüel jimnastiktir.”¹⁷

Aristoteles de tıpkı Elea’lı Zenon gibi diyalektiği olumsuz kullanır hatta Zenon’u “diyalektiğin mucidi” olarak kabul eder. Bir varsayımı desteklemek için ya da

¹⁶ A.e, sy: 1006a 25 - 1007a.

¹⁷Yenişehirlioğlu, a.g.e., s. 98.

onlara karşı çıkmak için, çıkarımlar bulmak için, neler yapılması gerektiğini anlatan *Topika*'da, Aristoteles'in bu kitabının; alıştırma, tartışma ve felsefe bilimleri olarak üç bakımdan yararlı olduğunu söylediği bilinmektedir. Bu arada, yalnızca sanılarla yapılan bir uslamlama saydığı diyalektiğin karşısına "Birinci Çözümlemeler" geliştirdiği ve ilkelerini belirlediği klasik mantığı koyar.

Aristoteles'in Platon'un diyalektiği üzerine görüşlerinde dikkat çekici unsurlardan biri onun retorik ile bağlantısına dair görüşleridir. Aristoteles'te diyalektik bir tür tekniktir. Platon'da ise retorik, karşıtları birleştirebilir bu anlamda diyalektiğe benzemektedir. "Aristoteles retorika'da yalnızca, Platon gibi bir araç durumu değil de, aynı zamanda ve bununla birlikte bazı ilkelerin oluşmasında bir amaç durumu da görmektedir. İşte bu nedenle, retorika'da, diyalektikte bulunduğu aynı tür yeteneği bulur. Bu karşıtları birleştirme elverişliliği ve yeteneğidir."¹⁸

Elbette ki Aristoteles ile Platon'un hem felsefesinde hem de diyalektiklerinde benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Ama belirtilmesi gereken nokta Platon'un idea ile Aristoteles'in de genel mantığı kurarak Antik Çağ'da idealist diyalektiğin gelişmesine birlikte katkı koydukları gerçeğidir. Aristoteles maddenin yapısında doğası gereği var olan çelişkiyi, insan aklının bir ürünü olarak kabul ediyordu. Mantığı da tam da bu yüzden, özdeşlik yani kendiyle aynılık ilkesi ve çelişki yani üçüncü halin imkansızlığı ilkesi üzerine kurmuştu. Yani değişimin reddedilmesi üzerine. Bunun sebebi de köleci toplumun alt ve üstyapısal ilişkileridir. Thalheimer'e göre değişimle ilgili anlayışın önündeki engel, egemen sınıfın, köle emeğine dayanan toplumsal yapının değişmesini istememesidir. Değişimin mümkün olduğunu hayal edebilmek için bunun nesnel zemininin olması gerekir. Aristoteles ve Platon bu zemine sahip olmadıklarından ve zaten köleci toplum yapısı gereği gelişmeye de kapalı bir üretim biçimi olduğundan, değişimin evrenselliğini keşfedememişlerdir.

Aristoteles'in diyalektik anlayışıyla ilgili bir farklı bir yaklaşımı olan Engin Delice'ye göre, araştırmacılar Aristoteles'in akıl yürütme formları konusunda görüşlerini ve onun görüşleri üzerindeki tartışmaları modern m biliminin koşullandırmasına göre yapmaktadırlar. Bu araştırmacılara göre Aristoteles, felsefi çalışmalarını tasım figürlerine göre, doğa araştırmalarını ise tümevarım metoduyla yürütüyor ve çalışmanın sonuçlarını da bilimsel bilgiyi tanıtlama formuna uygun

¹⁸ A.e.,s. 112.

olarak oluşturuyordu. Ama bu yaklaşım Aristoteles'teki diyalektiğin işlevini görmezden gelmektedir. Ona göre Aristoteles'in görüşlerinde tasımlar ne kadar belirsizse diyalektik de en fazla o kadar belirsizdir. Aristoteles'in mantığının bir bölümü analitik diğ r bölümü de diyalektiktir. *Tasımsal tanıt* iki bağlamda diyalektik düşünme yöntemi ile ilişki içindedir. Bunlardan ilki, tasımsal tanıt teorisinin kaynağındaki diyalektik boyut ve özellikle de Sokrates'in kavram felsefesi ile Platon'un bölme yöntemi; diğ ri ise Aristoteles'in akıl yürütmelerinin kendi tanımladığı diyalektiğin kavramlarına göre olmasıdır. Aristoteles diyalektiği özellikle etik, bilim ve metafizik kitaplarında uygulamıştır. Bu yüzden Aristoteles'in tam da Platon'un var saydığı türden bir diyalektikçi olduğunu ileri süren Delice, Aristoteles'in diyalektik hakkında bir teori geliştirdiğini varsaymaktadır. Ayrıca Aristoteles'in aynı zamanda diyalektiği bilimsel incelemelerinde bir araştırma yöntemi olduğunu savunmaktadır. Aristoteles'in teorisi, gelişmeci bir süreç izleyerek Topikler ile bir terminolojik hazırlık yapmış, Organon'un diğ r kitapları ve etik kitaplarından geçerek Metafizik'te olgunluğa ulaşmıştır. Delice, Retorik'te diyalektiğin, "genel bilgi alanı" içinde ve "belirli bir bilime ait olmayan" şeylerle ilgilendiği söylenirken, vurgulanan diyalektiğin bilimler için bir yöntem olduğudur. Ona göre diyalektik, bir "kanıt sağlama yetisidir".¹⁹

"Topikler I. 10 güçlü bir kanıt sağlar. Burada *diyalektik önerme*'nin tanımı verilirken I.1'deki *endoksa*'nın tanımındaki aynı c mler tekrar eder.: Pasaja göre "diyalektik önerme"  oğunluğa ya da en saygın olanlara ya da bilgelere ya da bunların içinden en tanınmış olanlara dayanarak oluşturulan soru önermesidir. Bu varsayımı *Sofistik   r tmeler*'de onaylar. Aristotele bu pasajlarda ve bütün bir entelektüel gelişimi boyunca süren diyalektiğin iki niteliğini onaylamaktadır: (1) Diyalektik, *endoksa*'lardan –yani mevcut düşünceler listesinden ve soru önermelerinden- hareketle kurulan bir uslamlamadır; bu uslamlama aracılığı ile ileri sürülen problemin çözüldüğü, sonuç olarak oluşturulan savın tanıtlandığı bit metottur. (2) Diğ r yandan ise diyalektik, yine aynı öncüller ile çelişmeden akıl yürüterek soruların yanıtlandığı bir metodu içermektedir.

Bu pasaja göre, (1) kanılardan (*endoksa*) hareket ederek (2) akıl yürütmeye bulunmak, bunu yaparken de (3) ileriye sürülen sav ile çelişkiye düşmemek, Aristoteles'in teorisinin merkezi işlevini oluşturur. (...) Paragrafın

¹⁹ Engin Delice, Aristoteles'in Diyalektik Teorisinin Kavramları", **Felsefelogos**, sayı 35-36, İstanbul, Bulut Yayınları, 2008, s.8-10.

daha da önemli yanı o güne kadar diyalektik metodun içeriğinde olmayan 'endoksa', 'akıl yürütme', 'tasımsal tanıt' (süllogismos), 'tanıtlama' (apodeiksis) gibi terimleri eklemektedir."²⁰

Delice'ye göre Aristoteles, yukarda bahsedilen terminolojik katkılardan dolayı diyalektiğin yapısını yeniden belirleme hakkına sahip olmuş ve diyalektiğe karşı kimi zaman geliştirdiği olumsuzlayıcı eleştirilerden dolayı diyalektiğin kabul edilebilirliğini zayıflatır. Aristoteles'in diyalektiğe her zaman mesafeli durduğunu söyleyen delice, topiklerden sonra diyalektiğin kurallarının tartışılmasından sonra yoğunluğunu yitirmesine rağmen, araştırmalarında uygulamayı sürdürdüğünü ileri sürmektedir. *Analitikler*'in tartışmaları, geçerli akıl yürütme formları üzerine olduğu varsayıldığında ve bu akıl yürütme formlarının hareket ilkelerini ve öncüllerini diyalektik aracılığıyla elde ettikleri göz önüne alındığında *sullogismos* ve *epagoge* diyalektik düşünme yönteminin türleridir. *Sullogismos*'un diyalektik ile olan ilişkisinin ihmal edilmesinin sebebi, Aristoteles'in hareket noktasının keşfi problemini göz ardı etmek ve onun sadece yargı formlarının kendisiyle ilgilendiğini düşünmektir. Ama Aristoteles'in *sullogismos* teorisini bir "çıkarım mantığı"na indirgenmesinin sebebi akıl yürütmenin sadece hazır formlara indirgenmesidir. Aristoteles'in yargı formlarıyla bu kadar ilgilenmesinin sebebi, onun; hakkında konuşulan nesnenin kesinlik derecesine çıkartan koşulları dilin olanakları içinde aramasıdır. Aristoteles, Platon gibi ontolojik bir diyalektik yerine gramer aracılığıyla ilerleyen bir akıl yürütme metodu temellendirmeye çalışıyordu. Bu nedenle çalışmasını sonuçlara değil, öncül önermelere dayanıyordu.²¹

"Delice'ye göre Aristoteles Platon'un diyalektik yönteminin onun ontolojisinin temel taşı olduğunu görmezden gelerek *endoksa*'ların kullanımına yoğunlaşmıştır. Platon'un diyalektiği, varlığa ilişkin düşünmenin bir yöntemi Aristoteles'te diyalektik, endoksalar aracılığıyla akıl yürütmenin yoludur. Aristoteles'e göre her önerme ve problem diyalektik ile ilişkili değildir. Diyalektik önermenin özelliği herkes tarafından tutulur olmaması ve herkesin onu anlayamamasıdır. Diyalektik önermeler otoritelere

²⁰ Engin Delice, Aristoteles'in Diyalektik Teorisinin kavramları", **Felsefelogos**, sayı 35-36, İstanbul, Bulut Yayınları, 2008, s.11-12.

²¹ **A.e.**, s.13

dayanan akıl yürütmeleri içerir. Burada diyalektik sorun, bir konuyla ilgili ortaya konan bir yargının yüklemine konuyla ne kadar ilgili olduğuna bağlıdır. Bu nedenle *Organon*'da diyalektik soruşturma, yüklemelerin nesneleriyle nasıl bir ilişki içinde oldukları üzerinedir. Deliceye göre Aristoteles'in diyalektik tarihi içindeki önemi, onun diyalektiğe teori niteliği kazandırmasındadır. Modern zamanlara kadar diyalektiğin bütün kavramları neredeyse Aristoteles tarafından geliştirilmiştir. Topikler ise bir diyalektik sözlüğü gibidir adeta. Kendinden önceki diyalektik tarihini ihmal eden Aristoteles, kavramları ilk kez açıklıyormuşçasına ortaya koyar. Bu sayede, diyalektiğin terimlerini, onun bilimsel araştırmalardaki işlevini ve sınırlılıklarını belirler. Sonuç olarak Delice'ye göre Aristoteles'in düşüncesinin analitik yanının ağır basmasının ve diyalektik yanının geri planda kalmasının sebebi, diyalektik terimlerin listesini yaparken de tanımları kendi tekeline almış olmasıdır. *Analitikler* göz önüne alındığında diyalektiğin endoksalara dayandırılması, onu zayıf kılmıştır fakat kendine göre tanımladığı diyalektiği *Metafizik* de dahil olmak üzere neredeyse tüm eserlerinde uygulamıştır. “

SONUÇ

Antik Çağ diyalektiğine baktığımızda bugünün diyalektik anlayışının, ilkelerinin ve kavramlarının temelleri elde edilebilmektedir. Bugün diyalektik, idealist ve materyalist ayrımının dışında da çeşitlenmelere sahip olmuş; zenginleşmiştir. Mekanik olmak ve olmamak üzerinden şekillenen bu ayrımın bile izleri Antik Çağ'ın tarih sınırlarını aşan birikiminde bulunabilmektedir. Örneğin Herakleitos'un diyalektik anlayışı eşyanın tabiatını, özündeki değişim ve çelişki olgusunu betimlerken tarihsel bağlamına yer vermemiş olması bugün hala tartışılan mekaniklik ve tarihsellik ayrımına bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca oluşun sürekliliğini kavramış olan filozof, karşıtların birliği, savaşımlı gibi diyalektiğin temel ilkelerini ortaya koymuştur.

Bu ipuçları takip edildiğinde görüldü ki, her ne kadar Zenon ve Sofistler'in diyalektik anlayışları bugün kabul gören diyalektiğe uzak düşse de varlığın içinde barındırdığı çelişkilere işaret etmesi açısından önemli kilometre taşları olarak adlandırılabilir. Sokrates'te artık bir yöntem olma yoluna koyulan diyalektik, alamet-i farikasını yine göstermiş ve Sokrates de tikelin genele, genelin de tikele; soyutun somuta, somutun da soyuta durmaksızın akan bir geliş gidiş güzergahına sahip olduğunu fark etmiştir. Sokrates'te karşılıklı konuşma sanatı, hakikatin bilgisine ulaşmanın bir yöntemi olarak görülen, sonuca ulaşılmaya da diyalog esnasındaki kavrayışların öneminin vurgulandığı diyalektik; Platon'da çözüme ulaştırabilme özelliği de kazanmıştır. Platon, diyalektik sayesinde iyi ideasına ulaşılabilirliğini ve **görünenin** ardındakine, **kavranabilene** ulaşılabilirliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Aristoteles ise diyalektiğe kendi terminolojisiyle yaklaşmış; öncüllerden yola çıkmış ve (Platon'dan farklı olarak) usavurmalarla genel olarak benimsenen görüşlere ulaşılmasını sağlayan bir yöntem geliştirmiştir. Aristoteles sayesinde diyalektik, daha sistemli ve düzenli olma yolunda adım atmıştır.

Yine bu ipuçları tezin bölümleri arasında belirtildiği üzere, koşulların dönemin düşünürlerini belirlediğini ortaya koydu. Ve aynı şekilde bu düşünürlerin de dönemin koşulları üzerindeki belirleyici etkisine işaret etti.

Bu çalışma yapılırken görüldü ki, bir kavramın bir zaman dilimi içerisindeki değişimi incelenirken, insanların yaşayışları, bu yaşayışlardaki alt yapısal ve üst yapısal değişimler düşüncelerine ve kavrayışlarına yansıyor. İnsan ve düşüncesi, doğanın bir parçası olarak, koşulların bir ürünü ve bu koşulların somut birer

çıktısıdır. Aynı zamanda insan, aynı koşulların dönüştürücü öznesi konumunda da olmuştur. Diyalektik de bu şekilde kendini doğrulamış oluyor. Mitos ile logos arasındaki geçiş, yani insan aklının sorularını açıklama biçiminin değişimi, diyalektiğin işaret ettiği noktayı gösteriyor: Kimilerine göre iktidar değişimleriyle, kimilerine göre ekonomik yani alt yapısal değişimlerle, kimilerine göre de salt insan düşüncesinin birikimli olarak ilerliyor olmasından kaynaklı olarak...

Antik Çağ'dan sonra insanlığın yüzyıllarca uzak kalacağı diyalektik düşünce, yöntem veya ilkeler, bilimin önünün açılmasıyla yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Değişmeden kalan hiçbir şeyin olmadığı düşüncesi, insan aklının hurafe olmaksızın, yaşamı anlamlandırabileceğinin hatırlanması, bunu bilimsel bir zemine oturtma çabalarını doğurmuştur.

Her dönemi kendi koşulları içinde değerlendirmenin gerekliliğini ortaya koyan diyalektik, Antik Çağ'ın değerlendirilmesinde de önümüzü açmaktadır. Diyalektik dışı bir yorumlamayla kölecilik ve hatta cinsiyetçi diyebileceğimiz Antik Çağ düşünürleri, bu gün hak ettikleri noktanın çok gerisinde kalırlardı. Ya da değişimin varlığını tarihsel olarak önümüze koymasaydı, kölecilik nasıl bittiyse bugünün toplumsal krizlerinin de aşılabileceği fikri ve çabası olmayacaktı.

Bu çalışma tarih içinde düşüncenin oluşumunu ve bu oluşum içinde diyalektiğin yerini ortaya koymaya çalışırken, bilmenin sorumluluk getirdiğini de hatırlatma çabasıdır. Doğruda durmanın da bir felsefesi varsa eğer, bu duruşa, bugünün felsefe çalışmalarının toplumsal bilince katkı koyma sorumluluğuna çağırılmaktadır. Koşullar insanı belirliyorsa ve insan da koşulları belirleyebiliyorsa, doğanın ve düşüncenin diyalektik seyrinden kopmanın hareket halinde bir araca binmeye çalışmaktan farksız olduğunu unutmamak gerekir. Horatius'un da dediği gibi, "Anlatılan senin hikayendir."

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia: **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, 11. bs., İstanbul, İnkılap Yayınları, ty.
- Aristoteles: **Organon V Topikler**, Çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1952.
- Aristoteles: **Metafizik**, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996.
- Brecht, Bertolt: **Me-ti Tarihte Diyalektik**, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul, Günebakan Yayınları, 1977.
- Capelle, Wilhelm: **Sokrates'ten Önce Felsefe Fragmanlar-Doksograflar**, C.I, Çev. Oğuz Özügül, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1994.
- Çakmak, Cengiz: **Fragmanlar Herakleitos**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009
- Dağtaşoğlu, A. Emre: "Platon'da Yöntem Sorunu", 2007, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Tez).
- Delice, Engin: "Aristoteles'in Diyalektik Teorisinin kavramları", **Felsefelog**, sayı 35-36, İstanbul, Bulut Yayınları, 2008, s. 7-28.
- Duralı, Teoman: **Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 1995.
- Ege, Ragıp: "Diyalektik", **Felsefe Ansiklopedisi**, C.4, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://turcologie.u-strasbg.fr/dets/images/travaux/diyalektik.pdf> 12 Ekim 2011.
- Engels, Friedrich: **Anti- Dühring Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 2003.

- Engels, Friedrich: **Doğanın Diyalektiği**, Çev. Arif Gelen, 7. bs., Ankara, Sol Yayınları, 2002.
- Foulquie, Paul: **Diyalektik**, Çev. Afşar Timuçin, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1975.
- Friedell, Egon: **Antik Yunan'ın Kültür Tarihi**, Çev. Necati Aça, Ankara, Dost Kitabevi, 2004.
- Gökberk, Macit: **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002.
- Güçlü, Abdülbaki; Uzun, Erkan; Uzun Serkan; Yolsal, Ü. Hüsrev: **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Gülenç, Kurtul: "Pre-sokratiklerden Platon'a Mitos Logos ve Dialektik", **Felsefelogos**, sayı 35-36, İstanbul, Bulut Yayınları, 2008, s. 117-138.
- Hegel, G. W. F. : "Mantık Bilimi", Çev. Aziz Yardımlı, **Felsefi Bilimler Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, İdea Yayınları, 1991.
- Hegel, G. W. F. : **Tinin Görüngübilimi**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları, 2004.
- Hesiodos: **Hesiodos Eseri ve Kaynakları**, Çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977.
- Hilav, Selahattin: **Diyalektik Düşüncenin Tarihi**, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997.

- Höffe, Otfried : **Felsefenin Kısa Tarihi**, Çev. Okşan Nemlioğlu Aytolu, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2009.
- Kojeve, A: **Hegel Felsefesine Giriş**, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Kranz, Walther : **Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar**, Çev. Suad Y. Baydur, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1994.
- Kuusinen: **Diyalektik Materyalizm**, Çev. C. Karakaya, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1975.
- Laertios, Diogenes: **Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri**, Çev. Candan Şentuna, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Marx, Karl; Engels, Friedrich: **Alman İdeolojisi Feuerbach**, Çev. Sevim Belli, 3. bs., Ankara, Sol Yayınları, ty.
- Marx, Karl: **Demokritos ile Epikuros'un Doğa Felsefeleri**, Çev. Hüseyin Demirhan, Ankara, Sol Yayınları, 2000.
- Marx, Karl: **Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili**, Çev. Alaattin Bilgi. 7. bs. , Ankara, Sol Yayınları, 2004.
- Olman, Bertell: **Diyalektiğin Dansı Marx'ın Yönteminde Adımlar**, Çev. Cenk Saraçoğlu, İstanbul, Yordam Kitap, 2006.
- Özçınar, Şahin: "Kendinin-Bilinci ve Öteki Diyalektiği: Hegel Felsefesinde Bilincin Dolayımı ve Nesnelleşmesi", Temmuz, 2007, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

- Öztürk, Fatih: “Platon Diyalektik Yöntem ve Bilgi Problemi Üzerine”, **Felsefelogus**, Sayı 35-36, İstanbul, Bulut Yayınları, s. 2008, 15-115.
- Platon: **Devlet**, Çev. Hüseyin Demirhan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2002.
- Platon: **Euthydemus**, Çev. Halil Vehbi Eralp, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2000.
- Platon: **Gorgias**, Çev. Rehan H. Erben, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1967
- Platon: **Protagoras**, Çev. Nurettin Şazi Köseihal, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2001.
- Platon: **Sofist**, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2000.
- Stalin, V. Ç. Josef: **Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm**, Çev. Zeynep Seyhan, 11. bs. , Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2009.
- Thalheimer, August: **Diyalektik Materyalizme Giriş**, Çev. Sevinç Altınçekiç, İstanbul, Yordam Kitap, 2011.
- Timuçin, Afşar: “Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları”, **Düşünce Tarihi**, C. I, İstanbul, Bulut Yayınları, 2009.
- Ural, Şafak: “Diyalektik Düşünce ve Mantık”, **Felsefe Arkivi**, Sayı 28, 1991, s.1-26.
- Yenişehirlioğlu, Şahin: **Felsefe ve Diyalektik**, Ankara, Maya Yayıncılık, 1985.

Yılmaz İnal, Gülay:

“Herakleitos’un Doğa Anlayışı”, 2010, İstanbul
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış
Tez).